

Lövétei Lázár László

Ötödik ecloga

– tanmese –

Demeter M. Attilának

„Teste csupasz, de a gondolatát sűrű lepel óvja...”
(Moschos)

KÖLTŐ

Hogy s mint, Andris bátyám? Járnak-e farkasok erre?

VADÓR

Hát nem is angyalok!...

Azt a betyárját ennek a lábnak!

napról napra keményebben megkínoz a köszvény...

Téged meg melyik antik szél fújta erre a tájra?

KÖLTŐ

Jöttem az őserdőbe, hogy egy kicsikét levegőzzek.

VADÓR

Azt hittem, hogy eluntad a könyvtárban heverészni.

KÖLTŐ

Nem rajtam múlt, hogy szép verseket írtak a költők.

Néhány éve ugyan belefűltam a jambusaikba,

s lassan a hexameterből is csak ronda rutin lesz...

VADÓR

Lám, lám, mekkora bánat!...

Kedves öcsém, irigyellek...

KÖLTŐ

Szóval ezért pletykálják, hogy meg vagy savanyodva?!

VADÓR

Nézd, ahogy egy szóért beleolvass a könyvbe az ember,

úgy én is „beleéltem” öt évig minden ízébe,
s úgy megutáltam az emberiséget, mint a puliszkát...
Ott kibiceltem a városi ködben megzavarodva
mindenféle szemétséghez, s mindez mire volt jó?

.....
Volt ott minden, amit csak megkívánhat az ember,
s úgy kiürültem, mint hétközben a templomi persely:
hánynom kellett, s végül már lefejeltem a tükröt...
Úgyhogy pénzzé tettem mindenemet, s ide jöttem,
harmincnégy esztendeje élek az erdei lakban.
Van tizenegy kicsi szarvasom és négy medvebocsom már,
addig gondozom őket, amíg majd visszavadulnak...
S hogyha csak éntőlem függ, hát akkor kifeszülhet
Isten fényes művének koronája, az ember...

KÖLTŐ

S nem fáj, hogy lesüllyedtél ebbe az állati sorba?

VADÓR

Már hogy a faszba' ne fájna, de „erdeiként” ez a dolgom:
azt mondják, a szegény ember csak májusi hóval
tudja a Földet megrágyázni... ha lesz neki Földje...

KÖLTŐ

Mondd csak, nem csúfoltak még próféta-jelöltnek?

VADÓR

Eh! ne akarjunk errefelé megváltani senkit:
„megsérülhet” a törzse a fának visszanyeséskor...
Két évig még járom a cintusi részen az erdőt,
s aztán...

KÖLTŐ

Gyógyulj meg, bátyám, mert csúf ez a... köszvény...

Csíkszentdomokos, 2009. június 1.

Buda Ferenc

Világ, világom

XII.*

Az a nyár, 1951 nyara az addig megszokottaknál jóval több új élményt tartogatott számomra. Ezek sorában kiemelt hely illeti meg a táborozást. A cserkészmozgalom három évvel korábbi betiltása után természetesen csakis úttörőtáborozásról lehetett szó. Legalábbis gyerekek számára. (A felnőttek táboroztatása egészen másfajta keretekben történt: sorkatonai szolgálat, munkaszolgálat, hadifogolytábor, építőtábor, internálótábor, büntetőtábor; ez utóbbi *gulag* elnevezését mi akkor még nem ismertük.) Szüleim bizonyára nélkülem is elő tudták volna teremteni a háromhetes táborozás pénzbeli árát, ilyesmi azonban szóba sem került: megegyeztünk egymással, hogy szünidei munka révén szerzett keresettemel magam is hozzájárulok a költségekhez. Nem sokkal az évtörésvonal után, még júniusban elszegődtem hát cseresznyét szedni. Kinn volt jó messzi az a gyümölcsös a Böszörményi út bal oldalán, valahol a Mezőgazdasági Akadémia (később: Agrártudományi Egyetem; ma: Debreceni Egyetem Agrártudományi Kara) háta mögött, szaporán lépkedve is erős félóra járásnyira tőlünk. Egy kiló cseresznye leszedéséért akkori pénzben – már nem is emlékszem pontosan – 2 vagy 4 fillért fizetett a kertész. Javakorabeli, szép nagy fák álltak hosszú sorokban, akkora koronája volt némelyiknek, hogy el lehetett volna lakni rajta. Létra természetesen egy szál sem: azért van a kéz meg a láb, hogy felkapaszkodjunk vele a fára. Ebben én nem találtam semmi kifogásolnivalót: fára mászni amúgy is szerettem, tudtam is elég jól, vígan jártam hát ágról-ágra a hatalmas cseresznyefákon a vaskampóval felakasztható füleskosárral. Meg kell vallanom, hogy az általam leszedett cseresznyének alighanem csak a kisebbik fele került kosárba, majd a lent várakozó gyümölcsösládákba, viszont befaltam annyit, mint előtte s utána soha. „Egyetek, ha jólesik, csak ne pocsékoljátok” – mondta eligazításkor a szedőkre felügyelő kertész. Kevés fogalma lehetett róla, mennyi cseresznyét kell megennie egy kamaszfiúnak, hogy azt mondhassa végül: már nem esik jól. Annyi bizonyos: én egyszer sem jutottam el addig a pontig. Megegett, hogy a reggel magammal vitt zsiros kenyeret azonmód vittem haza délután: annak már nem maradt hely a hasamban. Kár volna tagadni persze, hogy remélt keresetem is ugyanott végezte:

* részlet egy készülő önéletrásból

a szombati elszámoláskor húsz forint valahány fillért nyomtak a markomba áldozatos munkám jutalmául. Bajos volna ezt a forint jelenlegi árfolyamára átszámítani, ám úgy gondolom, hogy ez az összeg mai pénzben sem igen tenne ki túl sokat: talán olyan ezer vagy ezerkétszázat – egyheti munkáért! Ekkora anyagi haszon láttán le is mondtam róla, hogy abban a cseresznyés kertben gyarapítsam tovább a vagyonomat. Valami komolyabb munkát kellett hát keresnem. Effélében akkortájt nem volt hiány: az újjáépítéssel járó sürgős feladatok, majd az elképzelt(etett) szocializmus nagyarányú célkitűzései föllendítették az állami építőipart. Hatalmas új létesítmények nőttek ki a puszta (vagy pusztává tett) földből országszerte. Debrecenben – többek közt – a régóta meglévő (s ha jól emlékszem) négy mellé még két nagy laktanya. Az egyiket a Hajdúsámson felé vezető út mentén, Debrecen keleti határán jócskán kívül legfeljebb még csak alapozhatták 51 nyarán, a másik azonban – a városnak épp az ellenkező, nyugati peremén, a Böszörményi meg a Balmazújvárosi út kereszteződésétől kifelé egy jó hajításnyira – már tető alatt állott. Itt-ott közfalakat kellett utólag felrakni egy-két épületben, ezenfelül szerelési munkálatok maradtak még hátra, a kivésett falak s a sok helyütt levert vakolat javíthatása, no meg töméntelen takarítanivaló. Első feladatom az volt, hogy a hosszú és széles laktanyafolyosók 20×20-as cementlapokkal burkolt padlatáról el kellett távolítanom a meszelés után vastagon rászáradt, s helyenként egybefüggő mészfoltokat. Egy kis *spaknit* meg tenyéryi dörzspapír- – azaz: *smirgli*- – darabkákat bocsájtottak rendelkezésemre a munkához. Ezekkel fölszerelve reggel héttől déli tizenkettőig, majd az ebédszünet letelével egy órától délután ötig térden csúszva kapartam, dörzsöltem meg csiszoltam a hidegburkolatot – kis híján azt írtam ide: míg csak bele nem untam. De bizony beleuntam én abba alig egy félóra alatt! Roppantul *haladatlan* dolog volt: azok a cementlapok meg mészfoltok túlságos ragaszkodással szerették egymást, minden négyzetcentiméternyi tiszta helyért keményen meg kellett küzdenem. Ráadásul a felkapart mész szállongó porával folyton telirakódott az orrom, nem győztem fújkalni-tisztogatni, ráadásul még csípte is belül. De hát mit tehettem volna? Ezt a munkát, sajnos, nem lehetett csak úgy madártávlatból elvégezni; ha tetszett, ha nem, a szó szoros értelmében neki kellett feküdnöm. Hosszú időre igen megutáltam én akkor a mésznek még a szagát is, ám az meg sem fordult a fejemben, hogy otthagynom az építkezést, s valami kellemesebb vagy legalább elviselhetőbb munka után nézek. Tudtam s elfogadtam, hogy itt kell kitartanom: egyfelől a tisztesség miatt, másfelől a várható kereset reményében. Háromhatvanas órabérrel vettek fel, s ez a kertészeti lehetőségekhez képest szinte úri jövedelemnek számított: kezdetben felnőtt segédmunkások sem kaptak sokkal többet ennél. A második héten pedig sikerült megszabadulnom a folyosótakarítástól is. Brigádvezetőnk, egy sovány, barázdált arcú, középkorú férfi (akit persze akkor én öregnek láttam) egy fekete hajú, vastag szemöldökű, szúrós fekete szemű, harminc év körüli kőműves mellé rendelt *culágernek*, azaz segédmunkásnak. Különféle kiegészítő munkák meg javítások, újravakolások során kellett a keze alá dolgoznom. Az első perctől fogva kiderült, hogy kissé zordnak tetsző külseje ellenére jóindulatú, barátságos emberrel hozott össze a sors, aki beosztásánál fogva maga sem teljesítményben, hanem órabérben építette a szocializmust, s

azon belül a világbéke védelme szempontjából kulcsfontosságú debreceni Kossuth laktanyát, nem érezte hát múlhatatlan szükségét annak, hogy akár önmagát, akár engem fölöslegesen agyonhajszoljon. Már az meglepő volt számomra, hogy bár a köztünk lévő korkülönbségből adódóan minden aggály nélkül megtehetette volna, nem tegezett le: mindvégig magázva szólított. Legfeljebb egy-egy sürgős munka hajrája közepette kurtultak udvariasan megszövegezett utasításai egy-egy hiányos mondattá: „*Anyagot!*” „*Téglát!*” Ha viszont az idő (vagy a brigádvezető) nem sarkallt bennünket nagyobb sietségre, mindig megadta a módját: „*Anyagot kérek!*” Vagy: „*Adja már fel ide azt a fél darab téglát, Ferike!*” Megegett, hogy órákig nem járt felénk a kutya sem, ilyenkor szinte belefeledkezett a munkába, s mintha csak a maga kedvére csinálta volna, jókedvűen, hangos füttyszó meg nótázás közepette csapkodta-simitotta a halvány tejcsokoládészínű habarcsot a csupasz téglafal felületére vagy a villanyvezetékek miatt kivésett vakolat vájataiba. Amíg előzőleg a folyosót kellett súrolnom, gyakorta megjelent közelemben a brigádvezető, hogy gyorsabb ütemű, s főleg alaposabb munkára buzdítson. Nekem ez a legkevésbé sem esett ínyemre, s bár kiskoromban idejekorán megtanítottak rá, hogy felnőttekkel nem ajánlatos ellenkezni, sem feleselni, már-már nagyfiúként elég nehezen tűrtem a nemegyszer ok nélkülinek tetsző serkentő szavakat. No, ezektől a noszogatásoktól a fekete szemöldökű kőműves keze alatt (akinek a nevét sajnos már rég elfelejtettem) egyelőre sikerült megszabadulnom: ő nem az utasításokban élte ki magát, az *öreg* pedig emlékezetem szerint csak egyszer jött oda hozzám még a második hét elején, hogy a habarcskeverés titkaira személyesen is kioktasson. Gépi segítség akkoriban még nemigen állt az építőipari szak- és segéd munkások rendelkezésére, így hát csupán egy sokat próbált kőműveskanál igénybevételével készítette el egy vödörben az első mintaadagot számomra, lelkemre kötvén a hozzávaló alapanyagok helyes arányát és sorrendjét is. Őszinte csodálattal figyeltem, hogy ez az egyébként szemlátomást fáradt mozgású, megviselt arcú ember milyen gyorsan, energikusan és hibátlanul dolgozik csontos, inas, eres nagy kezével. A munkamozzanat végtermékére vonatkozó követelmény szóbeli szemléltetését pedig egy életre megjegyeztem: „*Olyan legyen az a malter, mint a máj!*” Nyilván nem a levágott jószágból azon frissiben kiszedett májra gondolt, hanem az egyenletesen kenhető állagú májpástétomra, de szavai egy szikrányi félreértést sem okoztak számomra: a kész *anyag* láttán én is arra gondoltam. Ez a munkakör már jóval változatosabb volt a folyosótakarításnál. Akadtak húzósabb órák, de voltak egészen laza időszakok is, sem az örökös sietség, sem a nyomasztó unalom nem telepedett úgy rá a napaimra, mint az első héten. Hol ez, hol az volt a dolgom: habarcskeverés, téglaadogatás, munka végeztével a törmelék eltakarítása. Megegett, hogy téglát kellett a helyszínre szállítanom az építkezési terület túlsó széléről. Soha nem vártunk a készlet kifogytaig ezzel a feladattal, így hát azt a két-három fordulót – aminek az odaútja úgyszólván pihenőszámba ment az üres talicskával – különösebb iparkodás nélkül is megtehettem. Nem mondom, visszafelé igencsak neki-neki kellett feszülnöm, nem is annyira a 80–90 kilónyi rakomány, inkább a meglehetősen laza, homokos talaj miatt. Ám én ezt is, akárcsak a vízmeregetést a papok kútjából, elsősorban erőpróbának s edzési gyakorlatnak tekintettem, amiért ráadásul

még fizetség is járt. (Akkor még nem tudhattam, hogy mindezekon felül – hogy úgy mondjam – hosszabb távon is a magam javára dolgozom: öt évvel később ugyanebben a laktanyában tölthettem le egy hónapot a néphadsereg katonájaként; ám az már egy másik fejezete az életemnek.) Még csak ennél a fejezetnél tartva: három hétig dolgoztam a Kossuth laktanya építkezésén, s a végelszámolás után valami 500 forintot vihettem haza. Az akkori viszonyok között ez már *összegnek* számított (ha nem is épp magasnak), s jó érzés volt tudnom, hogy olyan pénzzel járulhattam hozzá a táborozás költségeihez, amiért magam dolgoztam meg.

Ami a költségeket illeti, azok részleteire tételesen és összecszerűen már nem emlékszem. Arra viszont igen, hogy a pénzen felül természetbeni hozzájárulásra is szükség volt. Ez utóbbi a szülők számára jelentett a megszokottnál nagyobb gondot. A napjainkban kibontakozó pénzügyi-gazdasági válság fenyegető árnyékában is roppant nehéz elképzelni az általános ínségnek azt a mértékét, ami az ötvenes évek legelején ránehezedett a lakosság szinte minden rétegére. (Kivéve persze a legfelső politikai vezetéshez tartozók igen szűk körét.) Szinte hallom a kérdést: hogy lehet az, hogy még 1951-ben is ilyen sanyarú volt a helyzet? Hol volt már akkor a háború? Nos: az esztendőök során elszenvedett pusztításokon kívül nekünk, mint a háború veszteseinek még ún. jóvátételt is kellett évente lerónunk a győztes „felszabadító” számára. Ez pedig a maga nemében rosszabb volt a hadisarcnál: azt ugyanis rendszerint csupán egy alkalommal vetették ki a vesztesre. Attól tartok, hogy a jelenlegi gondok közepette talán még azok is készek elfelejteni az ötvenöt-hatvan évvel ezelőtti nyomorúságot, akik megélték, sőt nyakig benne láboltak. Nem csupán arról van itt szó, hogy az emberek túlnyomó többsége meglehetősen alacsony jövedelemmel rendelkezett. Ám akinek lett volna miből, az sem tudta volna tetszése szerint kielégíteni az igényeit. Hogy miért nem? Egyszerűen azért, mert roppant szegényes volt a kínálat s igen korlátozott az áruválaszték. Hogy a sanyarú körülmények közepette egy kevés mindenkinek jusson legalább az alapvető élelmiszerekből, ezeket – például a lisztet, cukrot, kenyeret, zsírt, tejet – még ekkor, a háború befejezése után több mint hat évvel is jegyre árusították. Élelmiszerjegy viszont csak a szigorúan (és persze szűkösen) megszabott fejadagok szerint járt egy-egy embernek. Az ily módon vásárolt élelemből félretenni-, tartalékolnivaló igen nehezen jutott, hisz egy-egy adaggal épp hogy kihúzhattuk a következő jegy beváltásáig. Szüleink valahogy mégis megoldották a dolgot: előtakarékoszággal, feketén beszerzett ezzel-azzal, nem utolsósorban pedig a kiskertben s az ólakban megtermelt javakkal. (Itt csak zárójelben jegyzem meg: némely szempontból a mi helyzetünk előnyösebb volt mind a belvárosban lakóképtől, mind pedig a falusiakétól, hisz amazok teljesen a piacra meg a boltra voltak utalva, emezeket viszont a beszolgáltatás nyomasztotta. Ha valamely termékből nem tudták megtermelni a rájuk kirótt mennyiséget, úgy azt akár szabadpiaci áron is meg kellett vásárolniuk, hogy beadhassák – ingyen. E kötelezettség elmulasztása, még ha az illető személy hibáján kívül történt is, büntetést vont maga után. Súlyos pénzbírság, börtön, internálótábor – ezek voltak a megtorlás eszközei, ráadásul alaposan helyben is hagyták a rendőrök vagy az ávosok, a nevét pedig újságban, kirakatokban, falragaszokon kipellengézték. Ne felejtjük: a padláslesöprések éveit voltak akkoriban. No de váltunk vissza

derűsebbre.) Lajos bá, azaz Kovács Lajos, az úttörőcsapat vezetője még a tanév során jó előre beharangozta: hegyvidéken, mégpedig északon, valahol Aggtelek tájékán fogunk táborozni. Természetesen őreá várt a feladat, hogy a kiszemelt környéket előzetesen bejárva rátaláljon a legalkalmasabb táborhelyre. Vasutas létére – holott ingyen utazhatott volna – szerzett valahonnet kölcsönbe egy lovasszekeret, a libakerti bolgárkertész Nemesék velem egykorú, de gyakorlati dolgokban nálam sokkalta talpraesettebb Sanyi fiát elkérte maga mellé útítársul, majd az egyszál lónak s maguknak némi abrakkal s útravalóval felszerelve – gyí, te Sárga! – nekivágott az ország útjának. Az igazat megvallva, nem tudom már, melyik útvonalon haladt: Nyíregyházán, a rakamazi Tisza-hídon, Tokajon, Szerencsen, vagy Hajdúböszörményen, Polgáron és Nyékládházán át Miskolcig, majd onnét felfelé a Bódva mentén (ésszerűbb, s ezért valószínűbb, hogy az utóbbi irányt választotta), de emlékezetem szerint bő egy hét leforgása alatt megjárta az utat a Jósza völgyéig meg vissza. Titkolt irigységgel gondoltam rájuk a frissiben felépült laktanya folyosóin dörzsölve-kaparva a szürke cementlapokat. Azon pedig most tűnődöm el, e sorok szaporítása közben: ha valaki a hatósági tilalom ellenére is rászánná magát, manapság egy utazás lóval-szekérrel – akár Polgáron s Nyékládházán, akár Nyíregyházán meg Tokajon keresztül – valószínűleg több veszélyt rejtene magában, mint egy Himalája-expedíció. A terepszemle mindenestre eredménnyel járt, sikerült alkalmas helyet kiválasztani a sok közül.

Augusztus első hetében vágjunk neki a nagy útnak. Társaim legtöbbször eltérően nekem nem volt (és még igen sokáig nem is lett) hátizsákom. Felszerelésem legfontosabb darabjaként azonban elvihettem magammal Apám katonaládáját. Ez a félcokolos gyalult fenyődeszkából s rétegelt lemezből készült, bőrfogantyúval ellátott, koffer módjára csukható-nyitható alkalmatosság (a vele együtt örökül kapott alumíniumkulacssal, kanállal, villával, fedeles csajkával együtt) végigszolgált Apámat a háború során a Kárpátokban s a keleti fronton. Nekem épp kapóra jött: a pokróc kivételével elfért benne minden holmim, amire három hét során szükségem lehetett. Az igaz ugyan, hogy csak kézben lógatva tudtam cipelni, de utazás közben – egyéb alkalmas ülőhely híján – rá is telepedhettem, sőt szükség esetén használhattam akár asztal gyanánt is. Az iskola udvarán gyülekeztünk kora reggel, s onnét gyalogszerrel vonultunk végig a Piac utcán meg a lebombázott háztömbök s utcasorok helyén kiszélesedett téren, amely – ha jól emlékszem – akkor már Petőfi nevét viselte. Lehattunk vagy harmincan. Egyetlen felnőttként Lajos bá haladt az élen, őt örsökre osztva, kettős menetoszlopban követte a csapat, leghátul pedig néhány nagyobb fiú ballagott, ügyelvén a netán lemaradozókra. Ezek a nagyfiúk már túljutottak az úttörőkoron, középszintű ifjúságként vették ki részüket a tanév közbeni foglalkozások s a nyári táborozás teendőiből. Noha még csak velem egy évjáratbeli volt, közéjük sorolódva lépdelt Nemes Sanyi is: őt, mint különféle kézbeli munkákban járatos fiút – akárcsak a megelőző terepszemlére, ill. próbaútra – afféle technikai segéderőként hozta magával Lajos bá. Szolgálatá jutalmául ingyen táborozhatott. (Ámbár az ingyenességre igencsak tetemes ráadás volt az a jókora mennyiségű konyhakerti termés, amit Sanyi bolgárkertész szülei bocsátottak a tábor rendelkezésére.) A táborozni induló csapat zöme, a derékhad az általános iskola felső tagozatában koptatta tanév közben

a padokat s a pedagógusok idegeit. Ez a tizenegy-tizennégy esztendő korosztály, bár részint még a háború előtt született, de már annak évei alatt vált – annyira-amennyire – társadalmi lénygé, s életkorából is adódó testi-lelki edzettségének köszönhetően többségében derűs várakozással, vidáman vágott neki a nagy kalandnak. Akadt azonban vagy négy-öt alsós is a társaságban, a második, harmadik osztályon épp csak hogy túljutott apró emberké, akiknek részvételét a várható körülményekről s fiacskáik teherbíró képességéről felettebb hiányos elképzeléseket s hiú reményeket tápláló szülők szorgalmazhatták. Öt-hat év kor-különbség az emberi élet első másfél évtizedes szakaszában még nemzedéknyi távolságot jelent. E gyengécske, fejletlen, tartósan alultáplált kisgyerekeket akkor is próbára tette volna a táborozás, ha valamelyest jobb kosztot s megértőbb, nyájasabb felnőttek felügyelete alatt töltik el anyjuktól-apjuktól távol azt a három hetet. Így viszont: mohó, féktelen kamaszok közé vetve (akikben még nem alakult, nem nevelődött ki az elesettek iránti kellő együttérzés, sőt titkon a nagyobbakra sandítva olykor azokon is túltettek otrombaság tekintetében) szinte védte-lenül kellett átvészelnük a tábori élet minden viszontagságát, az örökös koplalás kínjaival, az erejükhöz képest hosszú gyalogtúrák fáradalmaival, a vaksötét éjszákák rettegetéseivel együtt. Mindezt csak tetézte a többiek, a náluk nagyobbak s talpraesettebbek türelmetlensége s lenézése. Vissza-visszatérő lelkifurdalással gondolok rá, hogy néha magam is komiszul bántam egyikük-másikkal. De most még előtte vagyunk mindannyian az egésznek, épp hogy csak befelé vonu-lunk a hajdan szebb napokat látott, ám a hat évvel korábbi bombázások nyomán itt-ott még mindig romos Nagyállomás ütött-kopott épületébe. Az utaztatásunk céljából jó előre megrendelt szerelvény ott vesztegelt a pályaudvar egyik félreeső vágányán. Elibé volt kapcsolva már a kis fekete, 324-es gőzmozdony is, s felfűtve, tettekeszen, időközönként fehér gőzpacacsokat prüszkölve várakozott az indu-lásra. Tízegynéhány fejezettel korábban említettem, hogy akkoriban első, másod-és harmadosztályú (azaz: párnázott, bőrüléssel meg fapados) személyszállító kocsikból álló vonatok közlekedtek a MÁV vasútvonalain. Személyszállításra azonban nemcsak ezeket használták, hanem – ha a szükség úgy parancsolta – parányi szellőzőablakkal s kívülről zárható tolóajtóval ellátott, de ülőalkalmatos-ság nélküli vagonokat is; egykori katonák, de leginkább a deportálások poklát szerencsésen túlélő elhurcoltak számolhatnának be leghitelesebben kényszerű utazásaik kényelmi körülményeinek részleteiről. Nos: a MÁV jóvoltából mi is ezekre a – háború utáni esztendőkből Gerő-Pullmannak becézett – marhavago-nokra kapaszkodtunk fel nagy vígan 1951. augusztus első reggeleinek valamelyi-kén. Tábori felszerelésünk kellékeit – a sátrakat, kondérokot, szerszámos, élelmi-szeres ládákat, krumplival, káposztával, hagymával teli zsákokot – már előzőleg bevagonírozták, reánk egyelőre csak annyi teendő várt, hogy a takarosan rendbe rakott tábori holmik tetejét s a köztük szabadon maradó helyeket megszállva elfészkelődjünk. Semmilyen látnivalót meg újdonságot nem szerettem volna elmulasztani, odaraktam hát a katonaládámat meg a hurkába összecsavart pok-rócot a nyitott tolóajtó közelébe, s a ládára telepedvén izgatottan füleltem, mikor jelez már végre a gőzös. Hamarosan elkövetkezett az is: előbb egy vékonyka síp-szó, ami a vágány mellett *palacsintasütőjét* felmutató forgalmistától származott,

majd nyomban ráfelelt egy hangosan harsány, a mozdonyé, s a szerelvény, mint-ha csak ekkor kapna észbe, nagyot rándulva-csörömpölve kimoccant álltó helyéből, s ütemes kattogással megindult a fekete füstöt és áttetsző fehér gőzgomolyt eregető lokomotív nyomában. A csapókerti megálló után csakhamar magunk mögött hagytuk a várost. Pataki Tibi barátom mellém kuporodva, szó nélkül lesett kifelé középujt összenőtt sűrű szemöldöke alól, kurtára nyírt kefehaja akár a sündisznó túskebundája. Nem kérdeztem tőle, mit figyel annyira: tudtam. S valóban: amint a Köztemető hosszú kerítése elmaradt mellőlünk, pár száz méter után rám villantotta fekete szemét: „Ott van, ni!” – s egy fejmozdulattal a természetes fehér nyárfák mögül elősötétlő fenyőfák felé bökött. Hétvégi, titkos indiántáborunk helyszíne volt az a néhány éve ültetett, fiatal feketefenyves, s mint-hogy többnyire másik irányból, a Nagyerdő sűrűje felől szoktuk megközelíteni szombat délutánonként, különös volt ezúttal a vonat kissé lapos madártávlatából elsuhanóban látnunk. De mireánk most nagyobb, komolyabb tábor vár! Hagytuk hát elmaradni fenyvesünket a Nagyerdő legszélső fáival együtt, s Hadház meg Téglás után hamarosan már a Nyírség itt-ott elővillanó sárga buckái és zöld ligetei között zakatolt a vonatunk. Nyíregyháza után északnyugat felé kanyarodva egy óra sem telt el, s a távolban kékesszürkén megjelent előttünk a tokaji hegy. Eszembe jutott, hogy Apám falujában, Rohodon, a szőlődomb oldalában – hány éve is? három? vagy már négy? – mekkora izgalom fogott el, amikor ugyanennek a hegynek alig fölsejlő, halvány körvonalait megpillantottam a messzi láthatár legalján. Most meg itt van, ni: egyenest az orrom előtt! Elhagytuk Rakamazt, már a Tisza hídján dörög keresztül a vonat, a hegy dereka szőlősorok keskeny csíkjaival sűrűn telirajzolva, át is értünk a túloldalra, itt az állomás, ám a hegy kúpja sehol: olyan közel kerültünk hozzá, hogy az alja eltakarta. Tarcalon is túl kellett haladnunk, hogy ismét előtűnjék jobb felől távolodóban. (Sok esztendő múltán egy kirgiz szótárt böngészve-lapozgatva – többek közt – erre a példamondatra találtam az egyik szócikk alatt: *„Hegyét ki látni akar, messziről nézze.”* Milyen igaz!) Mezőzombor után alig néhány perc, s már be is futottunk Szerencsre. – „Lajos bá, itt leszállhatnánk egy kicsit” – vetette föl valaki. – „Aztán minek kéne itt leszállni?” – „Meglátogatnánk a csokoládégyárat.” – „Hát ha annyira akarod, csak szállj le nyugodtan” – szóló Kovács Lajos. – Arra van, ni, a gyár.” – „Csakugyan leszállhatok?” – „Hát, persze, eriggy csak” – biztatta. S a fiú meglepett ábrázata láttán kajánul még csak ennyit fűzött hozzá: – „Aztán, ha elteltél csokoládéval, majd gyere utánunk. De mindig a sínek mentén haladj, míg csak utól nem érsz.” A gyárlátogatás így hát elmaradt, viszont egy órán belül megérkeztünk Miskolcra. Némi vesztegelés után – a mozdonyt ugyanis áttolták a szerelvény másik végére, ami ezáltal az eleje lett – a vonat elindult visszafelé. Hohó! Csak nem visznek haza bennünket máris? Túl korán volna! De hamarosan elkanyarodtunk északi irányba, s én oly lelkes várakozással lestem, mikor is érkezünk meg végre *a hegyek közé*, hogy a Miskolc utáni útszakasz kezdetén felmagasló hatalmas meddőhányók láttán egy kis biztatásra tán még ki is szálltam volna a vagonból, hogy gyalogszerrel folytassam az utamat. Főleg, ha valaki, mondjuk Tibi, még csatlakozott volna hozzám. Ilyen javaslat szerencsére nem hangzott el; különben igen sokat kellett volna lépkednem, míg beérem a vonaton utazó többieket.

Az a vonat pedig konokul, eltökélten gördült felfelé előbb a Sajó mentén, majd azt csakhamar elhagyván a Sajóba torkolló Bódva völgyében. Szemlátomást szokatlan volt számára a síkföldi terep után ezen az igencsak egyenetlen, gyalulatlan tájon. A kanyarokat ugyan vígan vette az erdővel dúsan benőtt hegyek – vagy inkább: dombok – kerülgetése közben, ám még az enyhe kapaszkodók is keményen megdolgoztatták. Ilyenkor – akárcsak a lépcsőhöz nem szokott, de még magabíró ember – erősen zihálva iparkodott mielőbb túljutni a nehezén, fokozott erőfeszítését pedig a megszokottnál is sűrűbb fekete füst s a tömören, fehéren gomolyló gőz mutatta. (Persze az is lehet, hogy a kis füstös szénzabáló küszködése csak az én szememben tűnt akkor olyan drámainak.)

Jócskán eltávolodtunk már Miskolctól, talán valahol Edelény meg Szendrő között járhattunk, amikor különös dolog ragadta meg a figyelmemet: bal felől egy zölden púposodó domb aljában egy öregember szántogatott. Abban még nem lett volna semmi rendellenes, hogy valaki nem tavasszal vagy ősszel, hanem a nyár kellős közepén lát neki a szántásnak: betakarítás végeztével bizonyos idő múltán mifelénk, az Alföldön is megszántják sekélyen a learatott földet; ez a *tarlólántás*. Az sem volt épp szokatlan, hogy az ekét nem ló, nem is ökör, hanem egy kiálló csontú, sovány tehenke vonszolta azon az elkeskenyedő, lejtős földdarabon: a szegényebbje ló híján kénytelen-kelletlen olykor a tehenét fogta igára. Hanem az eke! Az aztán nem akármilyen volt: fából készült az egész! Fából volt annak minden egyes darabja, csupán alul, a talajt érintő kiálló része volt egy vaspapuccsal kipótolva. Legfeljebb ha könyvben vagy múzeumban láthattam ilyet előtte – meg persze azóta is. Átsuhant agyamon egy fuvallatszerű felismerés: lám, nemcsak térben, de az időben is utazhatunk.

Lassacskán végállomásunk felé közeledve mókás helyneveket olvastunk le az állomásépületek homlokáról: *Szalonna, Perkupa*. „Na, ez jó falu lehet, minden szalonnából van! Ugorgyunk csak le, vágjunk egy jó darabot belőle!” – „Haggyad már Szalonnát, mingyán Kolbász következik!” – „Te csak elhallgass, mert különben Perkupán csaplak!” Így évődöttünk egymással a fura falunevekkel játszadozva, s nekem akkor még halvány sejtelmem sem volt róla, hogy majdani barátom, a ragyogó tehetségű költő, Kalász László szülőföldjén járok.

Perkupa után még egy kurta futamatnyit haladunk, s megáll velünk a vonat. Baloldalt ott a helynév kiírva egy fehér táblára fekete betűkkel: SZIN. Falu azonban sehol a sinek közelében. „Na, ennek ugyan a színét se látni!” – „Annyi baj legyen, majd megkeressük” – szól Lajos bá. – „Nyomás, hamar kipakolni, drága az idő!” Percek alatt kiürítjük a marhavagonokat. Egylovas szekér vesztegel ránk várakozva a megálló közelében, azt a nagyja holmival – ládákkal, zsákokkal, összecsomagolt sátrakkal – sebtiben megtetézzük, a maradék apraját a magunkéval együtt kézbe meg vállra kapjuk, aztán lépés előre, indulj! Éleset fütttyentve – immáron nélkülünk – a vonat is nekilódul, s lassan eltűnik felfelé északnak, Bódvaszilas, majd Tornanádaska irányában. Bó kilométernyi gyalogmenet után elérjük Szin községet, s megállás nélkül átvonulunk rajta. Afféle egyutcás település képét őrzi az emlékezetem, de hát több utcára hogyan is futotta volna: jobb felől az Aggteleki-Karszt erdőborította mészkődomborulatai, bal felől a Bódvába siető Jósva patak, túl rajta úgszintén erdők meg dombok, így hát széltiben alig-

ha, csak az út mentén hosszantilag lehetett terjeszkedni. A patak menti, változó szélességű földsáv megművelhető szakaszain főként kukorica zöldellt, s a levelek hóna alól hetykén előkunkorgó selymes bajusz barnuló vége biztatóan jelezte: a zsenge termés már fogyasztható. Ezt a közeljövőre nézvést jól meg is jegyeztük magunknak. Szinpetri következett volna, ám odáig ezúttal nem mentünk el: a két falu közti út kétharmadánál jobbra letérve bekanyarodtunk a Kopolya völgyébe. Nyomban a völgy szájánál baljós akadály tartóztatott fel bennünket: a dús, haragoszöld fúvel sűrűn benőtt terepen előresietők valamelyike váratlanul térdig süppedt a tocsogós talajba. „Hé, álljatok meg ott, ahol vagytok! – kiáltott hátra, miután némi üggyel-bajjal sikerült kikecmeregnie a szárazra. – Nehogy erre gyertek! Itt mocsár van!” Térdig sáracsizmás lábszára nem hagyott kétséget felőle, hogy igazat beszél. A völgy legalját elkerülve megindultunk hát Kovács Lajos nyomában előre, majd a völgytorkolattól beljebb egy jó hajításnyira jobbra kanyarodtunk annak egy mellékágába. Tarka, de már kissé elnyílt vadvirágokkal teliszórt réten láboltunk felfelé a helyenként derékig érő fű között gázolva, felriasztott szöcskék pattogtak a lábunk alól hol erre, hol arra, dongók dönögtek, számomra ismeretlen lepkék röpködtek a virágok körül, s a melegtől rezgő levegő teli volt a gazdagon tenyésző növényzet bizsergető illatával. Csak úgy szemre igen tetszetős helynek lászott hát. Lajos bá azonban öt-tíz percnyi bókászás után megálljt vezényelt a csapatnak: „Állj, nem megyünk tovább! Ez a hely alkalmatlan a táborozásra – folytatta, miután köribe gyülekeztünk. – „Először is, csupa egy lejtő az egész, minden egyes sátor felverésekor legalább egy fél köbméternyi földet kellene megmozgatni, hogy egyenesbe hozzuk, nem beszélve a vízelvezető körbeárákokról. Állandó forrás vagy patak sincs közvetlen közelben, viszont közé-pütt, főleg eső után, mint például most is, telis-tele van alig látható, aprócska vízfolyásokkal. Harminc ember számára ez nem elegendő. Csak arra lenne jó, hogy folyton a vízben meg a sárban tapicskoljunk, de ivásra, főzésre, tisztálkodásra – semmi.” – Nagyot lendített a karjával: „Gyerünk vissza a Kopolya-völgybe!” Azzal sarkon fordulva, hosszú léptekkel megindult a tócsákat s hepehupákat rejtő magas fűben lefelé, amerről jöttünk. Mi meg utána – kitől mekkora lépés telt ki, akkorákat lépve.

A Kopolya-völgy bejáratánál ott vártak ránk halomba rakott holmijaink meg a tábori felszerelés néhány nagyobb fiú őrizetére bízva. Baloldalt, a lejtő legalján keskeny, de jól járható földút vezetett a völgy belsejébe. Száraz és szilárd, sőt itt-ott köves volt a talaj, mocsaras süppedék itt már sehol. Nem bánkódtunk emiatt: bajos lett volna sáros, piócás pocsétában süllyedezve cipekedni. Pár száz méter után végre lerakhattuk a terhet: célba értünk. Szapora sodrású patak sietett végig a hegynyiladék hosszán, a völgy *vak végében* egy sziklaszál üregéből fakadó időszakos forrás táplálta. Időszakos volta abban mutatkozott meg, hogy csapadékos időben, főként nagy esők után, fehér habot verve zuhogott-dőlt belőle a víz, tartós aszálykor viszont épphogy csak csoronkált. Ottlétünk három hete alatt mindenesetre egyszer sem apadt el egészen. Kopolya-forrás volt a neve, erről a forrásról kapta nevét a völgy, sőt ahonnan az imént visszafordultunk, a Kis-Kopolya-völgy is. A patak bal partján javakorabeli almafák sorakoztak, szép fehér, savanykás nyári alma termett rajtuk bőven. Örömkre

épp akkor kezdett érni, a lehullottak ott lebegtek a víz színén, néhányuk pedig lassan, tétovázva már lefelé úszott a víz sodrával. Túl az almafákon kaszáló húzódtott föl egészen a növendék fákkal, fiatal cserjékkel – nagyrészt mogyoró-bokrokkal – benőtt mészkőalapú domb aljáig.

Táborverésre az innenső, azaz a jobb parti részt jelölte ki Kovács Lajos. (Csupán a táborlakók végtermékeinek befogadására szánt latrina került odaátra, a kaszáló legtávolabbi szegletébe; így aztán, akit sürgős dolga sarkallt, annak bizony igyekeznie kellett, hogy a patak medrébe helyezett lépőköveken túljutva még idejében a tett színhelyére érjen.) Lakósátraink – a honvédségtől pár éve leselejtezett, ütött-kopott ún. B-típusú ponyvasátrak, amelyek felállítva alacsony falú, nyeregvetős házakra emlékeztettek – a patak partján kaptak helyet. Középpütt fenn, a forrás közelében a raktárnak kinevezett sátrat ütöttük fel, nyomban be is hordván oltalma alá a három hétre szóló tartós étellemmel teli ládákat, zsákokat, no meg persze az edényeket s a szerszámokat is. Közvetlen mellette a konyhát alakítottuk ki. Ennek legfontosabb része – mondhatni: lelke – egy kövekből rakott, ám füstcsővel is ellátott üstház volt, a hozzá tartozó üstökkel, kondérokkel meg egy kecskelábú asztallal, s egy fölé kifeszíthető ponyvatető biztosította, hogy esős időben is használni lehessen. Legfelülre, félig-meddig már a magasra nőtt bükkök s gyertyánok árnyékába – ahonnet jól be lehetett látni s szemmel tartani az egész terepet – került végül a parancsnoki sátor, Kovács Lajos főhadiszállása. Mindez természetesen jóval lassabban ment végbe, mint ahogy itt leírtam: a sátrak felverésében sokan még gyakorlatlanok s ügyefogyottak voltak, körülárkolásuk is időbe telt, ráadásul tábori ágynak is magunknak kellett ott helyben elkészítenünk frissiben levágott s megfelelő méretre eldarabolt farudakból. Közben az éhség is mardosni kezdett bennünket: ebédre szánt útravalónkat rég befaltuk, s bár a nap már lefelé hajlott, vacsoráról egyelőre szó sem lehetett: „Előbb bemelegyünk a faluba szalmáért!” – jelentette ki Lajos bá. Bükkfahusángokból összeeskábált ágynakon ugyanis aligha bírtuk volna kihúzni az éjszakát. A manapság széltiben használatos habszivacs matracoknak meg a kicsire összesodorható műanyag derékaljaknak – izoliereknek – akkoriban még a hírét sem lehetett hallani. Így hát egy-egy üres szalmazsákot a hónunk alá csapva nótaszóval bevonultunk a közeli Szinpetribe, s az ott megvásárolt idei cséplésű szalmával a tapasztaltabbak útmutatása szerint ki-ki megtömte a magáét. Ez a művelet úgy ment végbe, hogy kézzel nyalábolva kis adagonként raktuk bele a szalmát, s közben időről-időre a földön hanyatt fekvé s a lábunkkal benyúlva keményre tapostuk. A rátöltést s a taposást addig-addig ismételtük, míg csak a szalmazsák kőkeményre s rugalmassá nem vált. Arra természetesen ügyelni kellett, hogy a szalma csomók nélkül s hézagmentesen töltse ki a helyét, különben keserves lett volna rajta az alvás. Dolgunk végeztével kettőt-kettőt hosszában egymásra fektetve – egy fiú elől fogta az alsó zsák két csücskét, a másik meg hátul – hazacipeltük őket a táborba: most már volt mire feküdnünk. Lepedőt-pokrócot mindenki hazulról hozott magával, egyéb – korszerű – tábori felszerelésről, például hálózsákról, legfeljebb könyvben olvashattunk. Mire visszaérkeztünk, valami vacsoraféle is volt már, talán – ha jól emlékszem – zsiros kenyér, hagyma meg rántott leves, de néhány szem almát is felkapkodtunk ráadásként a patakparti fák alól. Aztán –

takarodó, lefekvés (kivéve az őrségbe beosztottak legelső párosa), ám a sűrű nap során összetorlódott élmények csak nagy sokára hagytak elaludni bennünket.

Ötvennyolc esztendő távolából ha akarnám sem tudnám végigsorolni táborozásunk három hetének részletes krónikáját. Szégyen vagy nem szégyen, a résztvevők egy részének még az arca is homályba merült azóta, a nevek közül pedig talán egy féltucatnyi, ha megmaradt a fakuló emlékezet felszínén; ezek is bizonyára csak azért, mert viselőikkel előtte is, utána is kapcsolatban álltam vagy találkoztam az évek során. Folyamatos történet tehát aligha kerekedne ki ebből a méla – miből is? – mondjuk: múltba merítkezésből. Röpké mozzanatok, hangulatok, jelenetek, derús vagy borús végkifejletre jutó – esetleg befejezetlenül maradt – események villannak vagy homálylanak elő a maguk kiismerhetetlen szeszélyei szerint, megerősítvén azt a feltételezést, hogy a való életben ritkán, de legalábbis nem lépten-nyomon találunk kerek történetekre. Nyomról nyomra, óráról órára elmesélve valószínűleg érdektelen szószaporitássá válna ez a beszámoló is (húha: már maga a szó unalmat áraszt!); ám az is lehet, hogy csupán gyarló memóriám hézagait próbálom elkendőzni ezzel az – amúgy valószínű – magyarázattal.

Annyit mindenesetre talán nem felesleges megemlítenem, hogy táborvezetőnk a katonás napirend (kinek mennyire) kényelmetlenül szorító, szögletes karámjai között próbált bennünket az öntudatos fegyelem felszabadultabbnak tetsző térségei felé terelgetni. Reggel hatkor ébresztő kúrtszóra, utána közösen végrehajtott reggeli torna, majd tisztálkodás a patakban, zászlófelvonás, végül sorakozó reggelihez. A délelőttieket meg a délutánokat általában előre meghatározott programok s teendők töltötték ki (rövidebb-hosszabb gyalogtúrák, a tábor csinosítása stb.), de sűrűn voltak szabad óráink is, amikor az adott lehetőségek szerint – amelyek persze egyáltalán nem voltak korlátlanok – ki-ki azzal foglalkozott, amivel kedve tartotta. Messzire elcsatangolni azonban nem volt szabad ilyenkor sem, főleg a kicsiknek. Én ezeket az órákat használtam ki rajzolgatásra, vagy a kaszáló melletti cserjésoldalban bókászva az épp akkortájt zsendülő mogyorót szedegtettem. Délben: kúrtszó, sorakozó, ebéd. Este: kúrtszó, sorakozó, vacsora, majd zászlófelvonás. Úgy kilenc-tíz óra tájban a nap utolsó kúrtszava végül a takarodót jelezte. Ilyenkor az őrszolgálatra beosztottak (no meg természetesen a tisztséget viselő, ilyen vagy olyan állandó feladatot ellátó, s ebből következőleg bizonyos előjogokkal kitüntetett nagyobb fiúk) kivételével mindenkinek nyugovóra kellett térnie. Életrendünk a *magad uram, ha szolgálád nincs* régóta igen jól bevált elvén alapult: hajlékunkat, fekvőhelyünket a kezünk munkájával hoztuk létre, evődényeinket s eszközeinket magunk tartottuk tisztán, naponta váltakozó beosztás szerint a konyhai munka jelentős részét is – pl. tűzifa-gyűjtögetés, krumplihámzás, hagymaszeteletés stb. – az állandó konyhások keze alá dolgozva úgyszintén mi végeztük el. Ég és föld különbség volt a mi táborozásunk s az évekkal, vagy inkább évtizedekkel később létrehozott „összkomfortos” úttörőtáborok között. Ez utóbbiak villanyvilágítással, hideg-meleg folyóvízzel s a kényelmet szolgáló egyéb korszerű eszközökkel és kellékekkel ellátott házikóit egy napon sem lehet említeni a mi kiszuperált, foltokkal díszelgő, sőt itt-ott már lyukas sátrainkkal, petróleumszagú, pislálkoló viharlámpáinkkal. Vitathatatlan, hogy az ellátási meg

a higiénés viszonyokat tekintve hozzánk képest toronymagasan állt – mondjuk – Zánka vagy Balatonszepezd, de még a számon nem tartott kisebb táborok színvonalá is. A legfőbb eltérést azonban jómagam nem ebben látom, hanem abban, hogy az utánunk következő nemzedékek táboroztatásai során egyre inkább a dolog szolgáltatás jellege került előtérbe. Nyakon volt ugyan lötytyintve az egész az épülő szocializmus halványan – s évről évre hiteltelenebbül – pirosuló eszmeiségével, ám idő haladtával a lényeg mind leplezetlenebbül elsősorban arra irányult, hogy „érezze jól magát az a gyerek”, azaz: szolgálják ki az igényeit, elibé rakván lehetőleg mindent, amit szeme-szája-füle megkíván. A könnyűszerrel kielégíthető sóvárgást kihasználva így szivárgott be hozzánk s hódított teret – évekkel-évtizedekkel a szocialista rendszer bukása előtt! – a fogyasztói társadalom szelleme. (Jellemző epizód a hetvenes évek utójáról: baráti család rendelkezésünkre bocsájtott szepezdi nyaralójában üdültünk hat gyerekünkkel. A legapraja még egészen kicsi volt, délutánonként aludnia kellett volna, a közelben harsogó popzene miatt azonban nemhogy elszenderedni, de nyugton maradni sem bírt. Az ingyenes műélvezet forrására az alattunk működő úttörőtáborban akadunk rá: ott zengedezett teljes hangerőre állítva egy oszlop tetejére rögzített hangszóróból. Beóvakodtunk hát hozzájuk azzal a kéréssel, hogy kapcsolják ki, vagy legalább halkítsák le, mert nem tudjuk elaltatni egyéves kislányunkat, s aligha valószínű, hogy ekkora lárma a táborbeli gyerekeknek is a javára válna. „Sajnos nem áll módunkban teljesíteni az önök kívánságát” – közölte velünk elutasító modorban a tábor vezetőjeként bemutatkozó középkorú hölgy, feltételezhetően maga is pedagógus. – A gyermekek *igénylik* ezt a zenét.” Ahogyan utóbb a *füvet* is elkezdték igényelni, teszem hozzá most: harminc évvel később.) Mindenesetre: nekünk ott a Szinpetri melletti Kopolya-forrás völgyében 1951 nyarán még nemigen támadtak ilyen különleges igényeink. Ha zenei élményre vágytunk, hát énekeltünk; elhangzott természetesen egy-két úttörőnóta is, többnyire azonban népdalok kerültek sorra. A három éve betiltott cserkészmozgalom szelleme még mindig ott lengedezett közöttünk, s egy-két *akkor* tanult dalt is felidézünk – némi szövegmodosítással, vagy akár anélkül – a jelesebb alkalmakkor meggyújtott tábortűz köré telepedve. Ilyen volt a *Szellő zúg távol* kezdetű esti dal is (amit egyébként korábban tanultam meg ezzel a szöveggel, mint az eredeti *Kis kece lányom*éval – aminek a dallamára írták). Kovács Lajos hunyt szemmel s kissé révült mosollyal énekelt velünk együtt. Máskor talán nem mindig, de ilyenkor igen közel éreztük őt magunkhoz, s a legkevésbé sem találtuk rendelkezésnek, hogy úttörővezető léte nem az úttörőjelvényt mintázó alumínium övcsatot, hanem a sárgarézből öntött cserkészliliomosat viselte a derékszóján.

Megérkezésünk másnapján Lajos bá parancsba adta: készítsünk kerítést meg díszkaput a tábor bejáratához. „Legyen már valami pofája ennek a helynek, ha egyszer idejöttünk! Még azt hinné valaki, hogy vándorcigányok tanyáznak a Kopolya-völgyben.” Anyagot – sudár, fiatal bükk- meg gyertyánnövényedékeket, mogyorósuhángokat – adott az erdő, neki is láttunk szaporán, s ebédidőre már készen állt a kapu, nem kellett szégyenkezniük vele. (Csak nekem, de egyéb miatt; ennyi év után már kivallhatom. Nos: az előző napi árkolás meg latrinaásás közben a kemény, köves talaj kivette az egyik ásó élet. „Meg kéne kicsit reszelni”

– szól Nemes Sanyi. – „Majd én megreszelem.” Futok az ásóval a konyha melletti sátorhoz, felhajtom a szerszámok láda fedelét, belekotorok: – „Na, biztosan ez lesz az!” – húzok elő egy jókora ráspolyt, s tologatni kezdem nagy erővel az ásó peremén. De bizony nem fog az rajta semmit, folyton el-elakad, meg-megcsuszamlík, az ásó viszont nem javul, nem élesedik egy szikrányit sem. „Ó, hogy a fene enne meg ezt az ócska reszelőt! – mérgeledem magamban. De azért nem adom fel, kínlódom, vesződöm vele tovább. Az idő meg telik. Egyszer csak előbukkan Sanyi: „Meddig gatyázol még azzal az ásóval?” – „Az a baj, hogy életlen ez a reszelő, nem fogja” – morgok dühösen. Sanyi egy pillantást vet a markomba szorított szerszámra, rám mered: – „Micsoda hülyeséget csinálsz te itten? Hát nem látod, hogy ez nem reszelő, hanem ráspoly?” – azzal kiveszi a kezemből az ásót, s a láda mélyéről elővett lapos reszelővel maga lát neki. Minden mozdulatán látszik, hogy nem először csinálja. Röstellkedve kullogok el onnét, ég az arcom, mintha leforráztak volna. Oktondiságomon felül leginkább az bánt, hogy még csak nem is felnőtt ember, hanem egy magammal egykorú szeme láttára kellett megszegyenülnöm. Csaknem hat évtizeddel az eset után az öregedő emberi lény (ál)bölcsességére hagyatkozva azzal vigasztalom magam, hogy az élet útját sikerek és szegyenek váltakozva szegélyezik, s egyáltalán: szegyenkezni csak az nem szokott, akiből hiányzik a szegyenérzés.)

A Kopolya-völgy közvetlen környékén meg persze a falun, Szipettrin túl három hosszabb kirándulást tettünk táborozásunk ideje alatt. A legelső igazából még hosszabbacska is alig volt, épp csak egy jókora sétát tett ki. A Jósfa völgyétől délre fekvő Tornakápolnát tűztük ki úti célul, de ahogy Szipettri szélső háza- it, majd a patakkal párhuzamos országutat elhagyva a ritkás erdőn át vezető, vízmosta, köves kapaszkodó után elérkeztünk egy gyümölcsfákkal teli dombhajlathoz (a térkép *Szőlő-oldal* névvel jelöli ezt a helyet), a tenyérnyi falucska megtekintéséről könnyedén lemondva mohón megrohamoztuk a minden őrizet nélkül ott kínálkozó szilvafákat, s telizabáltuk magunkat az épp hogy zsendülő szilvával; akinek zsebe volt, abba is gyömöszölt, amennyit csak bírt. Második kirándulásunk már valóban megérdemelte ezt a nevet, már csak a hossza miatt is: kifordultunk a Kopolya-völgyből, és Szip község felé haladva még előtte le-, pontosabban felkanyarodtunk balra, északnyugat felé, majd a kacsaringókkal s helyenként eléggé meredek kapaszkodókkal tűzdelt keskeny úton Szipcepusztáig gyalogoltunk. Útközben hegyhátak domborodtak elő: jobbról a Hangyás-tető, balról a Kopolya-tető majd a Kopasz-hegy, s végül a gyérülő fák közül kijutva szemünk elé tárult a Szipce-völgy legfelső zugában meghúzódó Szipcepusztá. A lombos erdők szomszédságában szokatlan látványként fenyőfák ötlöttek először a tekintetünk elé; avatatlan szemmel is azonnal megállapíthattuk: ezek nem ennek a helynek a szülőttei, úgy ültették ide őket valamikor – valakinek vagy valakinek a tetszésére. „Az ottan Horthy Miklós vadászkastélya volt azelőtt” – mutatott Lajos bá egy távolban magasodó épületre. – „El-eljárt néha vadászgatni ide az öreg.” – „Mostan kié?” – „Most? Hát a Rákosié. Manapság ő vadászgat errefelé.” Erdő borította alacsony hegyhát keretezte a vadászházat (egyéb építményekben akkor nem is igen bővelkedett Szipcepusztá), amögött pedig rá lehetett látni a már *odaátra* eső Gömör-Szepesi-érchegység halványan

előderengő, kékesszürke vonulataira. Légvonalban alig két kilométernyire lehetett az országhatár. „Az már ott a Felvidék” – szólalt meg ismét Kovács Lajos. – „Vagyis hát Csehszlovákia.” Furcsa, megnevezhetetlen érzés fogott el bennünket. Elnézegettük volna még sokáig azt a számunkra elérhetetlen hegyvonulatot, ám egy másik, nagyon is néven nevezhető érzés indulásra ösztönzött: igen-igen megéheztünk, s mielőbb haza szerettünk volna érni, hogy a gőzölgő kondér előtt felsorakozhassunk a vacsoránkért. Neki is vágunk a visszaútnak. A Kopasz-hegy meg a Kopolya-tető közti nyeregszerű horpadáshoz érve Jancsi (de milyen Jancsi is volt?) fejével arra intett: „Itt akár le is térhetnénk, feleannyi se maradna hátra az útból.” Jancsi a többiekhez képest már komoly nagyfiú volt, ifivezető, most végezte a Fazekas Gimnáziumban a másodikát, lehetett hát adni a véleményére. Ám Lajos bá ezúttal lehűtötte: „Nem mindig az a rövidebb út, ami annak látszik. Meredek, sziklás, bozótos arra a terep, lehet, hogy jóval később érkeznének a táborba ezekkel a kicsikkel, kivált, ha ránk sötétedik.” Az említett kicsikre pillantva igazat kellett adnunk neki: már így is eléggé ki voltak tikkadva, bizony aligha bírtak volna elboldogulni a járatlan rengetegben. Az idáig vezető út visszafelé sem lett kurtább, kapaszkodói azonban szerencsénkre egytől egyig lejtővé változtak, így hát jóval kevesebb erőnket emésztette fel hazáig.

Mind a megtett út, mind pedig a ráfordított idő tekintetében harmadik gyalogtúránk sikeredett a leghosszabbra, méltán megérdemel hát egy külön bekezdést. Előzményeihez hozzátartozik az is, hogy talán még a táborozás kezdete táján a közeli határszakasz őrizetével megbízott egységek parancsnoka táborvezetőnk tudtára adta: a határőrség katonái ekkor meg ekkor lőgyakorlatra gyülekeznek a Kopolya-völgyben, tevékenységük során éles lőszereket is fognak használni, ezért felszólít bennünket, hogy a kijelölt nap reggelén hagyjuk el a tábor, s másnap estig tartsuk magunkat távol a helyszíntől. (Semmi rendkívülit ne lássunk *most* abban, hogy egy gyerektábor hetekkel korábban kijelölt s az ügyben illetékes hatóságokkal is jó előre egyeztetett helyszínén éleslövészetet rendeztek. *Akkor* még 1951-et írtunk, a huszadik század, valamint a hidegháború kellős közepén tartott a világ, s nálunk a Rákosi-féle diktatúra is azon idő tájt tetőzött. Voltaképp azért is köszönet járt volna részünkről, hogy jóelőre figyelmeztettek...) Egy hosszú kirándulás szempontjából mindenestre épp kapóra jött ez a „hadiparancs”: Jósvafő s Aggtelek megtekintése – ha már a közelükben vagyunk – eleve ott szerepelt a terveink közt, ekkora gyalogtúra véghezvitelére viszont egy nap nem elegendő, kössük hát össze – úgymond – a kellemetlent a hasznossal, s vágjunk bele. Úgy is történt. Nem emlékszem a pontos dátumra, de még a huszadika előtti valamelyik nap kora reggelén kutyafuttában megreggeliztünk, sátrink bejaratát szorosan összefűztük, majd egy kulacsnyi fekete(pót)kávával s némi hideg étellemmel feltarisznyázva kivonultunk a Kopolya-forrás völgyéből, s a kövesúton kétsoros menetoszlopba fejlődve megindultunk nyugat felé. Szinpetri két sorban álló házai közé érve nótára zendített a csapat: hadd hallják a hangunkat. Túl sokan nem kapták fel a fejüket a nótaszó hallatán, csupán egy-két idős asszony meg öregember mutatkozott elő itt-ott az egyutcás kis falucska egész hosszán. A falut elhagyván a nótával is csakhamar felhagytunk, inkább csendesen beszélgetve vagy szó nélkül szemlélődve iparkodtunk fogyasztani az előt-

tünk álló távolságot. Igazodnunk kellett ugyan a legkisebbek kurta lépéseihez, de igyekezetünk így sem volt hiábavaló, mert bő egy óra múltán feltünedeztek Jósfafő legszélső házai. Mielőtt azonban a faluba bekanyarodtunk volna, a lejtős domboldalon zöldellő tengeriföld vonta magához a tekintetünket. Föntebb már szó esett a megéhezésről. Nálunk ez nem volt ritka pillanat. De úgy is lehet mondani: folyton éhesek voltunk. (Ennek részleteire s velejáráira később még visszatérek.) Amint a kacéran kínálkozó kukoricacsövekre tévedt a pillantásunk, a vonulók sorából kilépve vagy ketten-hárman becsörtettünk a tengerisorok közé, hogy néhány csövet sebtiben letörhessünk. Abban a pillanatban a domb alja felől varjúkárogásra emlékeztető asszonyi kiáltás hangja riasztott vissza bennünket a tiltott cselekedet véghezvitelétől: „Hé! Micsinyaanák ott á kukoricaabá!” A tettenérés okozta első ijedség után leküzdhetetlen nevetelnékünk támadt: roppantul csiklandozta fülünket az asszony számunkra szokatlan szóejtése, úgy hangzott, mintha eleve tréfául szánta volna. Életemben először ott hallottam valakit palóc nyelvjárásban megszólalni. (Az meg sem fordult a fejemben akkor, hogy másvalaki esetleg a mi tiszántúli, elkanyarított *óu, őü, éi* kettőshangzóink, hosszúra nyújtott *ú* meg *ű* hangjaink hallatán kacaghatna ki bennünket.) Ilyen s hasonló, sok esetben jelentéktelennek tetsző mozzanatok – a látóterünkbe hajló, szélmozgatta leveles ágként – gyakorta elfedik, eltakarják előlünk a fontosabbnak ítélt részletek jó néhányát. Így vagyok ezzel a hajdan történt kirándulással is: Jósfafő látványából alig merül fel egy-két állókép – a Tengersizem Szálló homlokzata, egy csillogó vízfelület, a Baradla-barlang cseppkövekkel ékes, kanyargó folyosói –, de annak az asszonynak a hátul megkötött, kifakult fejkendője, éles vonású, napégette arca minden nehézség nélkül ma is felidéződik előttem. Jócskán benne voltunk már a délutánban, amikor felcihelődvén menetoszlopba rendeződtünk ismét, majd elindultunk a gyalogtúra végállomása: Aggtelek felé. Éles kanyarok, lejtők, kaptatók váltakoztak elejétől végig. A Vörös-tóhoz kiérve – ami egyébként valóban vörös volt, legalábbis a vas-oxid színemlékét őrzi a szemem róla – kétfelől odébbhúzódtott a sűrű erdő, cserjékből, bokrokból, csenevész fákból álló, az idáig megfigyelnél satnyább növényzet foglalta el a hepehupás terepet. Töbörök horpadása, víznyelők kiszikkadt torka itt is, ott is, s a szélnek-esőnek kitett helyeken az aszott fű lepte porladó agyagos talajréteg alól előviláglottak a föld fehér csontjai. Hogy napszálltáig mivel töltöttük el az időt, arra már nem emlékszem. Annyi biztos, hogy estefelé a magunkkal hozott kenyérből, szalonnából, hagymából megvacsoráztunk, s valahonnét a kulacsokba is sikerült vizet szereznünk. Sötétedett már, amidőn előbb hang nélkül villámlani kezdett, majd nyugat felől erős szél hajtotta, hatalmas fekete zivatarfelleg szállt fölénk. Lehullottak az eperszem nagyságú legelső esőcseppek is. Hová legyünk? Sátraink a Kopolyavölgyben, mi meg itt: a szabad ég alatt. De már zuhog is! Szerencsénkre ott állt a közelben egy jókora szalmakazal. Odaszaladtunk hamar a szélárnyékos feléhez, alagutakat kapartunk az oldalába, akár a vakondok, egész a közepéig, s bebújtunk mindannyian. Kicsit szűkös volt ugyan a hely, friss levegőben sem bővelkedett, de se nem áztunk, se nem fáztunk benne, még betakaroznunk sem kellett. Az a két-három ölnyi vastag szalmaréteg úgy elszigetelt bennünket a külvilágtól, hogy még a zivatar dörgése-csattogása is csak letompítva hatolt odáig:

mintha messziről zengene. Alhattunk volna akár délig, de az ingünk-ruhánk alá férköző szalmatörek sok ezernyi darabkája egy idő után dologhoz látott: ha megmoccantunk, szúrt, ha nyugton feküdtünk, viszketett. Választhattunk e kettő között. Másnap délelőtt indultunk vissza a táborba. Több pihenőt közbeiktatva, éhesen-fáradtan, késő délutánra meg is érkeztünk. A katonák addigra elvonultak onnét, csak egy véletlenül átlőtt sátorponyva s néhány ottfelejtett töltényhüvely tanúskodott róla, hogy arra jártak. Holmijainknak nem láttuk semmi híját. Ebben megnyugodva telifaltuk magunkat a vacsorára elkészített paprikás krumplival, utána elmosogattunk, kezet-arcot-lábat mostunk, végül szalmazsákjainkra dől-ven addig-addig vakaróztunk, míg el nem aludtunk.

Tábori életünk egyik sarkalatos pontja, de úgy is mondhatnám: legfontosabb forgástengelye a táplálkozás volt. E fejezet elején futólag említettem a szóban forgó időszak sajátos gondjait. Ezekben a gondokon úrrá lenni ott a hegyek között csak egyféleképpen lehetett: ha előre megoldották őket. Magyarán: a csapat élelmezésére szánt anyagot szinte teljes egészében hazulról kellett magunkkal hozni. Semmiféle hűtőalkalmatossággal nem rendelkezünk, ezért kizárólag hűtést nem igénylő tartós élelmiszer: liszt, szalonna, zsír, búzadara, bab, borsó, lencse, száraztészta, valamint krumpli, hagyma, fokhagyma, káposzta jöhetett számításba. Hús nem. Tej vagy tejtermék sem. Napi főzéseinket megkönnyítendő – mintegy *aranyalap* gyanánt – nem kevés mennyiségű előre megpirított paprikás rántásunk is volt raktáron. Kenyeret a magunkkal hozott lisztből heti két alkalommal a faluban süttettünk. Ha egy rakáson soknak látszott is a készlet, harminc ember számára szigorúan be kellett azt osztani, hogy kitarson végig, s hoppon – azaz éhen – ne maradjunk. Nagy ritkán laktunk hát jól, s hamar megéheztünk, az éhes ember pedig, ha akarja, ha nem, folyton azt lesi, mit lehetne megenni. Nagy ajándék volt számunkra a patak menti almafák termése. Igaz, hogy talán még éheesebbek lettünk tőle, de legalább vitaminforrásként fogyaszthattuk. Persze csak úgy nyersen. Konyhásaink egy alkalommal levest főztek belőle. No, már az elején baljós jelek mutatkoztak: az almasav meg a zománczatlan vaskondér találkozása folytán tintafekete színre váltott a levesnek szánt lé, íze viszont a belepazarolt paprikás rántástól sem vált kívánatosabbá. Ennél förtelmesebb étel nem került a csajkánkba egész három hét alatt, a konyhások lemondtak hát a kísérlet folytatásáról. Jelentett némi pótlást a bokrokról összeböngészett mogyoró is, de az soha nem volt annyi, hogy jóllakhattunk volna vele. Csúf és elítélendő dolog, de ennyi idő után elhallgatni még csúnyább volna: egy éjszaka ketten álltunk őrségben Tibi barátommal, s az üresen pirított daravacsora után annyira megéheztünk, hogy a lelkifurdalástól gyötörve behatoltunk az élelemraktárba, s egy-egy félmaroknyi rántást a szánkba tömtünk; alig győztük nyállal, míg sikerült legyűrnünk nagy nehezen. (Üres mentség, hogy – mint utóbb kiderült – ugyanezt mások is megtették éhükben.) Végül egy előre eltervezett, de el nem titkolt lopással koronáztuk meg a koplalás okán elkövetett kisebb-nagyobb vétkeink sorát. Már megérkezésünk napján szemet vetettünk a Jósva melletti kukoricásokra. A táborozás vége felé úgy döntöttünk, hogy a cselekvésre is megérett az idő. Összebeszéltem az egyik gyerekekkel – nálam vagy két évvel fiatalabb, ám eléggé talpraesett fiú volt, hirtelenszöke hajú, barnára sült bőrű, vékony, de inas, a nevére sajnos már nem

emlékszem –, hogy mi ketten leszünk a dolog végrehajtói. Lelkesen csatlakozott a vállalkozáshoz. Két jókora hátizsákot gyűjtött be a többiektől, s ebéd végeztével – miután Lajos bával közöltem szándékunkat – el is indultunk. Pár száz méter után letértünk a kövesútról s óvatosan körbekémlelve bekúsztunk a patak menti kukoricásba. Ügyelvén, hogy ne csak egy helyről szedjük, percek alatt teliraktuk a hátizsákokat. Jól megnehezedett mind a kettő. Egymás hátára segítettük, aztán újabb körbevizsgálódás után nekivágtunk a visszaútnak. Jaj, csak nehogy jöjjön valaki erre! De bizony jött, mégpedig két határőr! Vállra vetett géppisztollyal, ütemes, egyforma léptekkel, cigarettázva közeledtek. Csak meg ne kérdezzék, mit viszünk a zsákban! Itt vannak már alig két-három méterre tőlünk – s a társam hátizsákján a megkopott pánt ekkor elszakad, a szállítmány a földre zuhan, s a rosszul bekötött hátizsákból jó néhány kukoricacsó kiborul az útra. Dermedten torpanunk meg mind a ketten: most aztán mi lesz? A két katona azonban épp csak egy futó pillantásra méltat bennünket, aztán lépdel tovább az úton, vissza sem nézve. „Na, ezt megúsztuk!” – törültük le homlokunkról a verejtéket. A zöld csuhétól megtisztított tengericsöveket nyomban megérkezésünk után felrakták főni a nagy kondérban. Fejenként kettő jutott belőle a táborban mindenkinek.

Hogy mi történt még a táborozás ideje alatt? Nem túl sok minden. A hónap közepe táján néhány alkalommal eleredt az eső, dörgött-villámlott; zivataros volt az augusztus abban az esztendőben. Ilyenkor a Kopolya-forrás vize olyan erővel zuhogott elő az üregéből, hogy aludni alig lehetett a harsogásától, s a tovafolyó víz is háromszorosára duzzadt, alig fért el a medrében. Egy Miska nevű gyerek – göndör barna hajú, alig tízéves, de életrevaló s élénk eszű fiú – megelégelte a szerinte csapnivaló ellátást s a méltánytalan bánásmódot, ezért egy napon nyoma veszett. Kovács Lajos nyomban kerestetni kezdte a rendőrséggel; azok egy hét múlva találtak rá odahaza, Debrecenben. Egy sorakozó közben az egyik fiú – méghozzá nem is a legkisebbek közül – a déli verőfényben rosszul lett, s ájultan bukott ki a sorból. Lecipeltük a patak mellé, s hideg vízzel locsolgatva sikerült magához téríteni. Megünnepeltük augusztus huszadikát. Lajos bá említést tett a két éve életbe léptetett alkotmányról meg az új kenyérről (ámbar mi még tavalyi lisztből süttettük a mienket), de leginkább István királyt méltatta. Utolsó esti tábortűzünknel sokáig, talán éjfélig is fenn voltunk mindannyian. Sokat énekeltünk. Vártuk is a hazatérést, sajnáltuk is, hogy ezt a helyet itt kell majd hagynunk.

Másnap a már ismerős marhavagonnal hazautaztunk Debrecenbe.

Alig egy hét múlva pedig már gimnazista lettem. Ismét.

(Majdnem elfelejtkeztem róla, hogy megemlítsen: ebben a táborban én őrsvezető voltam. Őrsöm felülről számolva a második sátorban tanyázott a patak partján. Ez alkalommal kerültem először – s mivel soha nem törekedtem rá, utóbb sem sokszor – vezető beosztásba.)

Petőcz András

Látástól másnapi látásig

a 70 éves Sipos Lajosnak

*Van, aki végigmegy az úton, van, aki nem.
Én is úton vagyok, mióta csak az eszemet tudom.
Még soha nem volt két felesleges fillérem sem,
hogy leheveredhettem volna az út mellé, a fűbe,
s bámulhattam volna az augusztusi csillagokat.*

*Van, aki örökké éhes az ismeretlenre, van, aki nem.
Én is állandóan éhezem, a szöveget is meg tudnám
enni, megfőzném még a tengeri kavicsokat is, ha
nem lennének olyan borzasztó sósak, hogy a szám
megkeseredik mindegyik kóstolás után csakugyan.*

*Van, aki szomjazik a szóra, ami segíti őt, van, aki nem.
Én mindig ihatnék. Édes vizet iszom gyönyörű fakupából,
s nem bánom azt sem, ha a víz az államról a szomjas
anyaföldre csorog, hadd igyon ő is!, mert ő is örökké
vágyakozik valami teljességre, ahogy mi mindannyian.*

*A teljesség mi magunk vagyunk, csak akarnunk kell azt.
Az akarat bennünk van, s boldogan látja a Magasságos,
hogyan tesszük a Jót, amikor tesszük a Jót, és hogyan
dolgozunk egyre, látástól másnapi látásig, mennyire
sok az a Mindaz, mit jutalom nélkül is asztalra teszünk.*

Király Odett

A mondatok is

Te kevésbé sétálsz, mint én, mégis szaporábban veszed a levegőt. Nem érted, ha évekig uralni tudtuk a távolságot, hogy babrállhat ki pont most velünk. Ez itt a hiba, ez itt az út. Lenne mihez hozzászólni, mégse teszem, félek, túlzásba vinném és kirepülnének számból az almadarabkák. Nem tudnám lemérni a röptávoukat, ettől félek, nem az udvariatlanságtól, mi már megtanultunk egymás előtt köhögni.

*

Ez itt a hiba. Ez itt az arcod. Az arcod: nem értem, hogy mennyit ér: Milyen messze van egymástól a két szemed? Ez régóta foglalkoztat, egyszerűen nem tudom nyomon követni, viszont mikor alszol, akár le is mérhetném. De nem mérem. Félek. A számokkal mondjuk egyszerűbb, pedig azoknak sem látom a végét. Vissza tudsz emlékezni hányszor néztél rám összesen?

*

A szavakban jobban bízom, mint az útban, pedig most látom a végét. Ha válaszolnál a fel nem tett kérdésekre, biztos nem hinnék neked, ahogy akkor sem, ha a szád elé tennéd a kezed, mikor ásítasz. Tenyered közepe három centire az alsó ajkadtól, hüvelykujjad az arccsontodon, ez hazugság lenne. Nem látnám az almadarabkákat a nyelveden, szeretem, hogy még a nyálad is lusta emészteni.

*

*Ez itt a hiba. Ez itt a befejezés. A park
végéhez érve ritkulnak az emberek, ritkulnak
a számok, egy gyönyörű, meggyötört
nő almát árul és levegőt. Az milyen lenne:
ha megrövidülnének kettőnk közt
a mondatok is.*

Képlet

*Nem sokára megérkezel.
Ahhoz képest, mennyi ideje
könyörgöm, ez tényleg
nagy dolog.*

*Lesz nyitott ablak, felhajtott
redőny és ebéd.
Bár gyanítom, enni nem szeretsz.*

*Én azért elképzelttem az egészet:
eszünk, dohányzunk, mosogatás közben
összetörök egy tányért,
aztán sétálunk egyet a Barbakánban,
hogy végleg leküzdjük a
kettőnk közti távolságot.*

*Nem tervezek beszélgetést,
Isten ments,
legjobb lesz a hallgatást
a véletlenre bízni.*

*

*A líraibb részét is elképzelttem.
Ahogyan a Székesegyházzal szemben
állunk, te és én, legyen ez a képlet:
belélegezni, letüdőzni téged,
ez tükrözi most néhány deka vágyam.
Én előremegyek, te jössz utánam,
(olyan helyre, ahol a fény vakít)
huzatos tesz a hallgatás, a szív,
és átgondoljuk, átrághatjuk végre:
mi a megfelelő mondat esélye?*

A befejezés esélye

Jónás Tamásnak

„nem lesz aki feloldoz, de nem lesz vége sem”

(Miklya Anna: A Többes szám diadala)

*Pedig meggyötört, gyönyörű
nőkbe kell beleszeretni, olyanokba, akik
nem képesek feledni kegyetlen,
első szerelmüket. Mert van, amit nem
lehet lekaparni a falról, mindig
létezik egy utolsó réteg, akárhányszor
is tapétázták újra az albérletet.
Az albérletért pedig ugyanúgy
meg kell fizetni, mint a meggyötört,
gyönyörű nőkért, ezek ugyanis kipróbáltak,
lakott terület mindegyik, beléjük
már csak valaki helyére lehet költözni.
Suta nők ezek, tökéletességükben suták,
szívük repedése, mintha falaké,
a kegyetlen, első szerelem után
nincs olyan, hogy otthon. Az albérlet
és a gyönyörű, meggyötört nő
úgy jár együtt, mint a tüdő és a levegő.
Befogadja a füstöt, sűrűjében a tékozló
is meglel mindent: fa tövében a
szagnyomot, albérletben a hazát.
Haza és otthon, hát, ha nem is ugyanaz,
mindkettőben ott rejlik a befejezés esélye.*

Maróti Egon

Szilánkok

Ahogy fogy az idő, úgy fogy a türelem.

*

A gyerekek és a felnőttek játéka között az a fő különbség, hogy a gyerekek őszintén játszanak.

*

Az intézmény „vezetése” (nem a vezetője?) azt is megtiltotta beosztott munkatársának, hogy nyilatkozzon – olvasom. Hm. Vajon kinek lenne kényelmetlen, ha nyilatkozna?

*

„Száz vas-utat, ezeret, csináljatok, csináljatok...!” – szólította fel nemzetünket egykori „lobogónk”, Petőfi.

*

Vajon hány iskola vészelt át a háború és a politika pusztításait abból az 5000-ból, amit Klebelsberg gróf közel egy évszázada felépített?

*

A világháború óta sikerült lerombolni a humán műveltséget, napjainkban már a természettudományos alaptantárgyak anyagát is összevonni tervezik... „Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?”

*

Az öregedés egy kicsit olyan, mint a haldoklás. Minden nap számít. Különösen *némelyik* nap.

*

Amit nem tudtak elpusztítani a világűr tüzes csapásai, a Föld mélyének izzó hányadéka, azt majd elvégzi a „Homo Sapiens”...

*

Az ember év-századok alatt lett olyan hatalmas, hogy már képes lenne kiirtani önnön fajtát is. Hát ezért kár volt egykor két lábra állnia!

*

Gondold meg, öregfiú: a te korodban már minden nap ajándék... – Vagy büntetés?

*

Bush fölszólította az oroszokat, hogy vonuljanak ki Grúziából. Az amerikaiakat nem szólította fel, hogy vonuljanak ki Irakból...

*

Hát ez a Phelps valóban szédületes úszó, de azért kíváncsi lennék, hogyan szerzett volna Spitz a maga idejében még több aranyérmét – olyan távokon, amelyek akkor még nem szerepeltek az olimpia műsorán...

*

Na, azért már ne az agresszor döntse el, ki a terrorista!

*

Az igazán nagy író becsületes bíráló: politikai ellenlábásáról is tud elismerően nyilatkozni. Cicero így írt Caius Gracchusról: „*Korai halálával kárt szenvedett a római állam és a latin irodalom.*” – Mondom, ha valakit, akkor ezt a szerzőt olvasnia kellene az ifjúságnak!

*

Aki mindenkinél okosabbnak hiszi magát, az mindenkinél ostobább.

*

A szervezett káosz csapdáiból nem a misztikumok ködén át vezet kiút.

*

A római irodalom első egészében fennmaradt műve a földművelésről szól. A munkáról. – Magyarul is olvasható...

*

Az egyik macska dörgölőzik, hízeleg, és várja, hogy megsimogasd; a másik elhúzódik, és ügyel, hogy hozzá ne érj... Ezek a macskák!

*

Minden győzelem öröm, de ami idegen segítség eredménye, az inkább szégyen, mint dicsőség!

*

Nőhet nagyra a gaz, attól még gaz marad!

*

Technikumok sora főiskolákká, majd ezek egyetemekké léptek elő. Ezzel a folyamattal párhuzamosan a régi, „igazi” egyetemeken már az alapfokú ismereteket kell oktatni...

*

Korhadó karóhoz ne kössük az ebet!

*

A jó kereskedő különbséget tud tenni a röpke divatok és a tartós igények között. A kontár közéleti kupecsek kevésbé.

*

A semmittevés is elviselhető, főleg, ha jól megfizetik.

*

A bibliai Júdásnak még volt „önkritikája” – a mai Júdások cinikusabbak.

*

Az olimpián sikeresen szerepelt sportolóinkat persze, hogy meg kell jutalmaznunk; – de azzal is törődnünk kell – mégpedig folyamatosan –, hogy a következő olimpia után is legyenek, akik jutalmat érdemelnek!

*

Az állatvédő ligáktól ihletve alakulhatnának embervédő szervezetek is. Ja, hogy kik ellen?

*

Az egyetlen súlyos érv a libatömés ellen, hogy felesleges: úgyis túl sok a gusztustalan, mozgáskorlátozottságot okozó elhízás.

*

Vajha unokáink megérnék azt a kort, amikor a mára szánakozó legyintéssel gondolnának!

*

Egyik fő kutatási területem a 2000 évvel ezelőtti Róma gazdaság- és társadalomtörténete volt; viszonylag jól kiismertem magam benne. De mit tudnék mondani napjaink jellemzésére? Globális nemzetközi maffiokrácia?

*

A nem egyértelműen megfogalmazott törvények és szabályok módot adnak arra, hogy akiknek módjuk van rá, halásszanak a zavarosban.

*

Nagy pénzek jutnak át a kiskapukon!

*

Ha magyar művészek alkotásait lehet védett nemzeti értéké nyilvánítani, akkor hazánk természeti kincseit sem szabad idegenek prédájává tenni!

*

Mindenki úgy él bennünk tovább, ahogy életében utoljára láttuk.

*

A libák egészségéért való aggodalom, a tömésük nemzetközi galibát gerjesztett; az éheztetésük miatt tömegesen pusztuló pulykák sorsát csendesebb beletörődés kíséri. Diszkrimináció a háziállatok között!

*

A libák tömése hasznot hozhat a hazai gazdáknak, a pulykák éhen vesztese kárt okoz a hazai tenyésztőknek. Akkor most milyen érdekeket véd az állatvédelem?

*

A lábak sajnos nem tudnak lépést tartani a lábbelik divat diktálta folyamatos formaváltozásával.

*

Most már mindent elolvashatnék, amire a tudálékosság nem hagyott időt, ám úgy tűnik, a szemeim megelégtették a sanyargatást. Ha ezt egykor tudom, jobban megválogattam volna, mit olvasok.

*

Akkor hogy is volt ez? Az országunkat megszálló, kirabló, pusztító törököket kiszolgálók voltak a törvényes kormány, az agresszor ellen küzdő honfiak a terroristák? – A törökök szerint bizonyára...

*

Más dolog elesni, és megint más elbukni.

*

Legyen bár az ember a legnyomorúságosabb egészségi állapotban, az agya nem tud teljesen tétlen maradni. Az antropogenezis makacs. Különc hajtása a *homo agilis*.

*

Az öregkor nagyszerűségeiről általában nem öregek írtak.

*

Az új irányzatoknak azok a legbuzgóbb hívei, akik a folyékony átmenet zavarosában remélnék halászni.

*

Műemlékek pusztítása, múzeumok kifosztása az emberiség elleni véték.

*

Vonzó is lehet, ha egy nő úgy igazándiból méregbe gurul: feltehető, hogy hasonlóan erős pozitív indulat is kitelik tőle.

*

Van, aki azért tartózkodó, mert tudja magáról, hogy könnyen elveszti a lába alól a talajt.

*

„Neked mindenről van véleményed...” – Mondhattad volna úgy is: „megvan a véleményed”.

*

A társadalom előregedésének megelőzésére a gyógyszerárak emelésénél is hatékonyabb eszköz az orvosi kezelések lehetőségének a ritkítása.

*

Akik magabiztosan akkreditálósdit játszogatnak, gondoltak már arra, mit jelent a latin *credit* szó? És hogy ők rendelkeznek-e fejenként és testületileg ezzel a „hitelességgel”?

*

Hogy hol és mikor merült fel először a túlvilági igazságtevő ítélkezés gondolata, nem tudni. Egy biztos: ott is, akkor is az ittenihez, mostanihoz hasonló elkeserítő állapotok uralkodhattak.

*

A folyamatos „megszorítások” miatt rendre fölsejlik az emberben Ozmin áriája...

*

A banánköztársaság „privatizálta” az édesvízkészletét. A felvásárló külföldi multi elérte a kormánynál, hogy a lakosságnak még az esővíz összegyűjtését és felhasználását is megtiltsák.

*

Felröppent a hír, hogy a gépkocsik mintájára az emberekre vonatkozóan is bevezetik a súlyadót: mindenki annak arányában fizet, ahány kiló. Ez hizlalni fogja az állam bevételeit, és hatásos fogyókúra lesz a lakosság számára.

*

A tudomány kimutatta, hogy a kilélegzett levegő is károsítja a Föld légkörét. Nosza, bevezetni a lélegzetadót! Aki ezt már végképp nem tudja fizetni, az ne lélegezzék. A bökkenő csak az, hogy ezután kik fognak adókat fizetni...

*

A bajnoknőt a háromszínű lobogó lelkesítette. Az egyesület vezetőinek a két-színű zászló volt kedves...

Győri László

Csalogány

*Hol volt, hol nem volt, de volt,
volt egy ember itt meg ott,
ahogy később kiderült,
egy időben élt velünk.
Úgy hívták, hogy Csalogány.
Ma is az a hagyomány:
általában a gyerek
apja nevét kapja meg,
így lett ő is Csalogány
egész természetesen.
Így kell hívnunk ezután.
Címe az e-maileken
annyi: csaloganykukac
ikszonlájñ meg hát a hu.
Nem is olyan sanyarú
megjegyezni, egyszerű
ez a néhány kis betű.*

*Nem volt benne semmi gőg,
hogy e név illeti őt.
Még hogy gőgös, büszke? Sőt
kellemetlen volt neki,
hogy ez a név illeti.*

*Csúfolgatták ugyanis
épp eleget érte kis
korától fogva egész
addig, amíg iskolás
volt; akár a vízfolyás,
úgy csurgott rá: „Csalogány,
segge partja halovány!”
Nem semmi! Sőt nem kevés.*

*Később az egyetemen
elfújta a tudomány,
nem csúfolta érte őt
az égvilágán soha*

senki a neve miatt:
ha Csalogány, Csalogány.
Volt már tolerancia.
Nem cikizték agyilag,
egyszerűen Csalinak
hívták a haverjai.
– Gyere sörözni, Csali!
– Gyere csocsózni, Csali!
Néha elment, néha nem.
Így telt el az egyetem.
Csalogány egyéb iránt
nemcsak sörözgetni járt,
szemináriumokon
is illendően megjelent.
Nem volt ugyan hegyorom,
egyszer-kétszer megbukott,
elhúzták, de újra ment.
Miről szól az egyetem?
Vége diploma legyen.
Kollokvium, kreditek,
most már Isten veletek!

Bankba került, sikerült,
az egyetem messze tűnt.
Úgy dolgozott, mint barom,
mint állat, de tűrhető,
OTP-be gyűrhető
fizetése volt, amint
lenni szokott rendszerint.
Egyre nagyobb, egyre több.
És már karrierre tört.
Volt zsozsója, névjegye,
azt se tudta, mire költ.
Segge partja halovány?
Csalogány úr Csalogány.
A neve az most se más,
de már osztályvezető,
trendi, Gucci, elegáns
nyakkendőt visel a srác –
farmer, pulóver, zakó
mind jó üzletből való,
egyszóval már nagymenő.

Ügyvezető, menedzser
sőt manager nem egyszer.

Évszak ahogy változik,
nyárra ősz jön, őszidő,
ő is más lesz, éspedig
mister, Herr vagy monsieur.
Angolul felsőfokon,
de hogyha rákényszerül,
franciául, németül
is a társalgásba von.
Szakértő, projekteket
menedzsel, úgy ejteget,
úgy emel föl ezt meg azt
a háttérben csendesesen,
hogy nem tudja senki sem.
Összeragaszt, szétszakaszt
kit így, kit úgy érdeme,
nem is önnön érdeke
szerint, dehogya aszerint
dönt, ront, – érdeme viszont
annak van csupán, akit
jól felfogott érdeke
mentén arra fényesít.
Tudniillik így beszél:
mentén, arról szól – csak így
rakja a mondatait,
habár ami kellene,
aki – mondja bármire.
Egyszóval már igazi
új divatú nyelvzseni.

Tudja, hogy van posztmodern.
Szűziesen, meztelen
polcán egy-két könyv borong.
Csalogány úr, Csalogány,
nem olvas, csak díjat oszt,
dehogya érdeklí a poszt.
Ami könyve, dedikált,
úgy kapja, úgy teszi el,
hogy mind a por nyeli el.
Van is hová tennie:
villája van szép helyen,
kinéz, lenéz, sőt lelát.
Olvasmánya kézfogás,
kézlapokkal paroláz.
Képviselőkkel szemez,
lobbizik és pókerez,

tőlük tudja, hogy megint
írónk remekművet írt,
idén most is neki kell
díjat adni ezrivel.
Őt díjazza az a pénz.
Híre-neve messze néz.

Hol volt, hol nem volt, de van
egyszer egy fenti ember,
nem is egyszer, én ugyan
soha nem ismerem fel,
jobban mondva ismerem,
fölismerem, ez az, ó,
dettó, de ha szembe jó,
mégis úgy tesz, mintha nem
sejtené, hogy én vagyok
én, s néz és eloldalog.
Ő van, én már senki sem.
Régen erre-arra kért,
segítsek, az istenért...
... ugye, szól?... az Elnök úr!...
... most... halaszthatatlanul...
Régen előre köszönt
farkcsóválva, mint az eb.

Igen, ősi ismerős,
hiába múlt sok-sok ősz,
mégis ugyanaz a hős,
rajta mindegyik vonás
ugyanaz az ős zománc.
Halhatatlan. Csalogány.
Segge partja halovány.

Kabdebó Lóránt

A huszadik századi magyar költészet nagy pillanatai*

A huszadik századba érve ráébredt az ember, hogy nem korszellemek határozzák meg gondolkozásmódját, hanem mindenkinek önmagának külön-külön kell felépítenie eszméletét a világmindenséggel szembesülve. Az emberi élet egyfajta utazás, amelyet egyszerre határoz meg az út eseményessége és tudatának ezt feldolgozó, és a folytatást szabályozó viselkedésrendje, amely egyszerre pokoljárás (ímgíyen fogalmaztak erről a huszadik században) és a derű keresése, amint a költők ezt is vállalva, ezzel is szembeszegülve az elégia változatait kezdték megformálni. Ki-ki a maga módján.

Nem volt mögötte érvényes szocializációs háttér. Míg korábban a művészeti irányzatok egy szocializált háttérből virágozhattak ki, addig a huszadik század irodalma antropológiai formátumúként jelent meg. Minden egyes alkotó a maga „okos fejével” volt kénytelen szétnézni, nem „remélni”, de valamilyen reményt szimulálni, szerencsés esetben megszerkeszteni. Önmaga számára érvényesen. És közönségét sem láthatta a hasonlóan gondolkodók körének, hanem minden egyes befogadót „külön-külön” kellett meghívnia az együttgondolkodásra-együttérzékelésre. Minden megszólalás olyan poétikai megoldásokkal érvényesíthette önmagát, amely elkülönbözött minden másiktól, mégis összekötetésben maradt – vitázva avagy kötődve – a másikkal. Az eltömegesedés és a parancsuralmi rendszerek poklaiból a költők személyes kivágyódása a költészetnek szakrális hangoltságot biztosított. A személyes költészet megszólalása szertartássá válhatott. Az útonlét és a keresés aktusává. „*Ima a gyönyör, a gyönyör ima.*” – amint éppen az egyik történelmi mélypontra, az ostrom utáni tücsökzenés nyáridőben Szabó Lőrinc, református papok útközben hitét veszített leszármazottja egy angolszász történelmi munkában felidézett Mohammed-történetet olvasva, a próféta szúrásaiba beleszerkesztett bibliai zsoltáros költészet poétikai sugallatára („*ez szép!*”) visszaértett ősei és saját gyermekisége megszentelt hagyományára.

Ha a történészek a huszadik századról írva az emberiség sorozatos mélypontjait idézhetik elrettentésül – a század költészete ebből a mélységből kiált ki, ennek ellenére keresi tájékozódási pontjait. Volt ekkor is publicisztikus költészet, amely hol sötét erőket kommentált – nemegyszer – egyetértően, hol ezekkel szemben mozgósított alkalmi ellenállásokra.

* A kísérlet filológiai apparátusa az Anonymus Kiadó Újraolvasó köteteiben, valamint a *Ritkúl és derül az éjszaka. Harc az elégiaért* című, a Debreceni Csokonai Kiadónál 2006-ban megjelent tanulmánykötetemben részletesen megtalálható. Készült az OTKA K 60204 és az ELTE-MTA Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport (TKI 251 *Filológia mint az interpretáció kulturális technikája*) projektje keretében. Gondolatmenetem visszhangjaként köszönettel tartozom Horányi Károly barátom figyelmének és tanácsainak.

József Attila jó érzékkel dramatizálja a korába kivetett ember elkeseredett számvetését és a kivetettség ellenében mégis megformálható költeményt. Megjelenítve az „okos fejével” szétnéző reménytelen alkotót, aki „szétnéz merengve és okos / fejével biccent, nem remél.”; aki ekként bezárul önnön világába: „De hát kinek is szólanék –”. Feltételezve a kiváltható reményt: „Szállj költemény, szőlj költemény / Mindenkihez külön-külön, / Hogy élünk ám és van remény, – / Van idő, csipjük csak fülön.” Egybelátva a költő és kora mélységeit és magasság igényét. A tragikus gyönyör hetykeségével. Majdan éppen az összeomlás fölé emelt utolsó épre szerkesztett versével.

Az igazi, maradandóan nagy költészet nem dokumentátornak szegődött, hanem az emberi tudat vergődésének átéléséhez és a de profundis felszárnyalásához, az Univerzumban való elhelyezkedéséhez keresett poétikai lehetőségeket.

Tanulmányomban ennek az elégiáért folytatott küzdelemnek a jeleneit kísérem. Szabó Lőrinc kötetcímadásával szólva: „Harc az ünnepért”. Aki egybelátta a két utat, a „siralomvölgy-lét” tragédiáját, „a hitetlen büntetését” és az ellenében felépíthető személyes antropológiát:

*vak voltam már és dermedt zűrzavar,
s falba léptem, – s ajtót nyitott a fal!
S láttam, történnek néha jó csodák,
amikért élni érdemes, tovább
botladozni máson s magamon át,
egyszerre sírva s egyszerre kacagva,
emberi sorsom hálásan fogadva,
mint égi kedvest, aki ha kiválaszt,
akkor szeret igazán, ha kifáraszt.
Vak voltam már, hitetlen zűrzavar,
s falba léptem s ajtót nyitott a fal,
nyílt az ajtó és nyíltak jó csodák
s én boldogan botladozom tovább
idegen romokon s magamon át
s nem félek már, hogy újból elveszítsen:
két kezével egyszerre tart az isten
s ha azt hiszem, hogy rosszabb keze büntet,*

jobbja emel, és fölragyog az ünnep.

Örömmel figyelem: ebben a poétikai alakulásban magyar költők művei egyenrangú alkotásokként szövődnek a világlíra folyamatába. Egy-egy nagyszerű állomására emlékeztetek visszatekintve az elhagyott századra.

* * *

A „kikerített poéma” problematikussá válása. Az irodalomban mindig történik valahol valami. Ez természetes. Ritka esetekben előfordul, hogy egymástól függetlenül, más történelmi, kultúrtörténeti, szociológiai környezetben mégis ugyanaz – vagy valami hasonló – történik egyazon időben. Valami ilyen csodára figyelhettem fel a Nagy Háborút megelőző időben. Amikor a magyar irodalomtörténeti hagyomány által sokak által mellőzendőnek vélt művet, Ady Margitáját egy szerencsés pillanatban összeolvastam a vele egy időben keletkezett világirodalmi rangú alkotásokkal. Utóbb a világháború kitörése visszamenőleg egybemossa az eseményeket, későbbről tekintve ennek a változásnak előlegezőjeként

jelennek meg az alkotások. De ha megpróbálunk száz év távolából úgy visszatekinteni (ha ez elképzelhetetlennek tűnik is fel), hogy feledni próbáljuk a pár év múlva bekövetkezőket, akkor jelenhet meg a számomra megdöbbentően felemelő eredmény. A költők műveiből kirajzolódik mindaz, ami az elkövetkező évszázad történelmében majdan megjelenik. Az ember kiesik saját, az európai történelem évszázadaiban kiküzdött méretéből. Elveszíti nehezen felépített nagyságát. A poétikában – megelőzve a történelmet – az ember visszaszorul önmaga lehetőségei alá. Kiszolgáltatottá válik. Elveszíti önmaga szemében önmaga jelentőségét. De ezáltal a poétikában rákényszerülve megnyitja a csodás lehetőséget – hogy mint már annyiszor a történelemben –, elkezdjen visszakeresni önmagában, önmaga lehetőségeire és jelentőségére ismételten rákérdezhessen. Még megszületnek a „kikerített poémák”, de bennük már a megsérült ember vergődésének lehetünk szemtanúi. Az alkotó még a mesterműre készül, de művében a homunkulusz vergődése testesül meg. A ember hamarabb kerül egyfajta számadásra készítő istentávolságba a poétikában, mint a történelemben. Megalkotva ezzel a huszadik századelő ma már klasszikusként értelmezett alkotásait. A kor – az időben mára fokozatosan klasszikusként kanonizálódó – költői számára nem a háború okozza a megrendülést: az csak demonstráció a korábbi képlethez (még a kalandvágó svájci Cendrars számára is). A poétika önmagából váltja ki a maga szövegalkotó logikájával azt, ami később a történelemben bekövetkezik, az írás utóbb ölt testet a történelemben.

Az összeolvasott művek: T. S. Eliot: *The Love Song of J. Alfred Prufrock* (J. Alfred Prufrock szerelmes éneke), 1910. február, München–Párizs – 1911. július/augusztus, megjelent 1915 júniusában, Chicagóban (magyar fordítását Vas István szövegével idézem); Ezra Pound: *Hugh Selwyn Mauberley (Life and Contacts)*, (*Hugh Selwyn Mauberley [Élete és működése]*), az évtized során alakuló ciklus 1920-ban jelenik meg (magyar fordítását Kappanyos András szövegével idézem); Blaise Cendrars: *La Prose du Transsibérien et la Petite Jehanne de France* (A transzszibériai expressz és a franciaországi kis Johanna prózája), Párizs, 1913. (magyar fordítását Kassák Lajos szövegével idézem); Kavafisz: *A szatrapia, Március idusa, Az isten elhagyja Antoniust, Theodosz, az Első füzetből*, 1905 és 1915 között (*A szatrapia* 1905 júliusában íródott és 1910 júniusában publikálódott, a *Március idusa* 1906 márciusában íródott és 1910 decemberében publikálódott, *Az isten elhagyja Antoniust* 1910 novemberében íródott és 1911 áprilisában publikálódott, a *Theodosz* 1911. október 3-a előtt íródott és 1915 júniusában publikálódott), a versek szövegeit Vas István fordításai alapján közlöm; Gottfried Benn: *Mann und Frau gehn durch die Krebsbaracke* (*Férj és feleség átmegey a rákbarakkon*), 1913. május 1. (magyar fordítását Szabó Lőrinc szövegével idézem); W. B. Yeats: *An Irish Airman foresees his Death* (*Ír repülő a halálát jóslja*), 1918. január vagy utána (magyar fordítását Szabó Lőrinc szövegével idézem); Ady Endre: *Margita élni akar*, a Nyugat 1912. július 1-jei számától folytatásokban az 1912. december 1-jei számig; a *Magunk szerelme* kötet előhangja, Nyugat, 1913. január 1., *Hunn, új legenda*, Nyugat, 1913. május 16.

A háború mindazt, ami a versekből korábban kiolvasható volt utóbb csak motiválja (lásd a Mauberley értelmező-szerkezetét, Ady vagy Yeats rájátszásait). G. S. Fraser, Ezra Pound személyes ismerőse, a költőről szóló könyvében éppen ezért félre is teszi a datálást: „Pound egyes verseinek a pontos keltezését megtalálni olyan embernek való feladat, akinek van tehetsége a bibliografikus tudományhoz – nekem nincs.” És ha igazat is mond azzal, hogy „a Nagy Háború a vers központi dátuma” a Mauberlaynek, mégis ő maga hangsúlyozza ennek ellenkezőjét: „a háború nem a vers témája, hanem egyfajta próbaköként szerepel, hogy feltehezzük a kérdést: »miért éri meg meghalni?«” – igaza van persze, ha éppen azt a szembesítést, azt a nagyítást tekinti, amely a háború hatásaként kerül a szövegbe. Valóban a háborúban dokumentálódott a szakadék az eszmények és a tények között. („*Died some, pro patria, non »dulce« non »et decor« [...] Daring as never before, wastage as never before.*”) De egyben azt a

finom megkülönböztetést is jelzi Fraser, amely a filológiai adatolástól való elkülönböződésének okát magyarázza. A háború nem okozója, hanem okozata a történetben megjelenő ember értékvesztésének.

Eszmény és valóság Fraser jelezte szembesítése és az ember leminősítése Eliot Prufrockjában misztikus viszonyítottságot is felölt:

*I have seen the moment of my greatness flicker,
And I have seen the eternal Footman hold my coat, and snicker,
And in short, I was afraid.*

*(Láttam nagyságom lobogó pillanatát
És láttam az örök lakájt, ki kabátomat tartotta s vihogva állt –
Elég hát annyi: féltem.)*

És milyen határozott ez a viszonyítás és kiesettség a világ folyásából már a *Margitában* is megelőzve évekkal a háborút:

*– ki tudja, ami ránk vár?
Ránk mered egy szfinksz: a jövőendő császár.*

Mennyire igaza van Frasernek, amikor a jegyzetelhető utalással szemben a mű szuggeritóját állítja meghatározóként. Ady esetében is a Ferenc Ferdinánd-rejtélyre való konkrét utalás mennyire megkicsinyítené az ijesztő kép viszonyítottságát. Mennyivel több nélküle a szöveg poétikai helyzeti értéke.

Talán T. S. Eliot 1919-es Hamlet-tanulmánya világít be utólagosan, már a háború végeztével, a kiábrándítóan tisztuló horizontról minderre a műfajalakító tevékenységre, amely 1912–1913 táján Európa-szerte megjelenik. Utólagosan elszólja magát saját művét, a *Prufrockot* meg sem említve. Amikor – túljutva – Hamlet alakjának sajátos értelmezésével lát rá a problémára: „*Hamlet alakjában az az érzelem torzul kényszeredett tréfálkozására, amely nem talál utat a cselekvéshez; a drámaíróban pedig az az érzelem, amelynek nem leli művészi kifejezését. [...] Egyszerűen be kell tehát ismernünk, hogy Shakespeare itt olyan problémával birkózott, amely meghaladta az erejét. Hogy miért próbálkozott meg vele egyáltalán, megoldhatatlan rejtély; miféle élmény kényszere vitte rá, hogy kifejezni próbálja a kifejezhetetlent, soha nem tudhatjuk meg.*” Persze a Shakespeare-mű leértékelése valójában saját korábbi műveik felértékelése: a leértékelésben amazoknak adja magas mércével mért magyarázatát.

Az Eliot versében megformált „*I am not Prince Hamlet*” formula lehet az általam megfigyelt és összeolvasott művek kulcsa: olyan problematikával találkoztak ebben a pillanatban a korszak költői, amellyel nem tudtak mit kezdeni, de mégis keresték a lehetőségét – ki így, ki úgy, nemegyszer egymásnak is ellentmondó modorban –, hogy belehatolhassanak abba a tematikába, ahol „*az érzelem torzul kényszeredett tréfálkozására, amely nem talál utat a cselekvéshez*” – pontosabban: ekkor csak imigyen talál utat a cselekvéshez: a megformáláshoz.

Eliot később tovább gondolkozik ugyanerről a – nemcsak őrá, hanem éppen hogy mindegyik vele is társítható kortársára érvényes – korai versformációjukról (*A költészet három hangja – The Three Voices of Poetry*, 1953). Azt a pillanatot próbálja majd a századközépről visszatekintve jellemezni, amikor a „*közönséghez szóló költő*” hangja úgy kerül válságba, hogy egyúttal maga a válság eltussolódik. Amikor egy olyan versformáció jelenik meg, amelyik nem válságtermékként, hanem éppen hogy formateremtésként reprezentálja önmagát Európa-szerte: „*harmadik hang*”-ként jelenik meg, „*aki versben megszólaló drámai*

jellemet akar alkotni; ez a költő nem a saját nevében szól, hanem azt mondja, amit ez a képzeletbeli jellem mondhat egy másik elképzelt jellemnek." Egy olyan költői beszédhelyzet születését írja le ezáltal, amelyik egy kvázifigurát szükségel, aki vallomást tehet tevékenysége korlátozott voltáról: olyan léte feletti lebegés horizontjáról mutat be a költő valamely kvázitörténetet, amelyekben már nincs benne a költő, hanem egy külön is megnevezett szereplő ironikusan szólaltatja meg a kultúra korábbi hangsúlyos beszédhelyzeteit. A pátosz kiváltja a jelent áttekintő iróniát, amely maga alá szorítja a pátoszt, mint egy elmúlóban lévő világ által éltetett beszédmódot. Amint erre Király István is fontosnak tartott felfigyelni (Ady-monográfiái „lyukát” kitöltően) a *Margitáról* elmélkedve, Kierkegard gondolkozóí pozíciójára visszaautalva.

Ugyanezt szövegpoétikai helyzetben Yeats *An Irish Airman foresees his Death* című versében találok a háború idején: a szövegben a hagyományos liberális terminológiával összefonódott romantikus frazeológia válságaként a 'hero'-szerepnek a visszavétele dokumentálható. Ezáltal reprezentálhat átmenetet a vers „a költészet három hangja”-n belül, leírva éppen a vizsgált fiktív személy beszédmódjának jellegzetességét: az „in balance with this life, this death” állapotot. A haláلهlőttiségben megragadva a kapcsolatnélküliséget, a történelmi létezés szocializáltságából való kivetettséget. A látszólag sajátosan csak „ír” problémára hangszerelt szöveg ezzel éppen egy általánosoként feltűnő tematika kimondására válik általa megfogalmazhatóvá. Amint ugyanez – szintén majd a háború idején – sajátosan „magyarként” megfogalmazva általánosíthat Adynál:

*A király-lány: mese, János,
De nincs előbb a mesénél
S mese ellen minden káros.*

*Bajban van a messze város,
Gyürközni kell a Halállal:
Gyürközz, János, rohanj, János.*

Ez az irodalomtörténeti pillanat, amikor a liberalizmussal összefonódó poétikák, a máshoz beszélő, felszólító jellegű versbeszédék értelmüket veszíteni vélik, és erről az értelemvesztésről kényszert éreznek beszámolni (Ady szavával: „szarnokin életik”). Elmondani a történelemből való kiesés döbbenetét. Ha felmutatható pillanat, amikor a romantika végleg megsemmisíti önmagát, akkor a tízes évek európai költészetében érhető ez tetten. Amikor a másokhoz beszélés retorikája elveszíti az egy igazság támaszát, de még nem ismeri fel azt a paradox helyzetet, hogy a liberalizmus továbbbeszélése már olyan messianizmusban helyzetetten folytatódik, amelyik éppen a liberalizmust szünteti meg politikailag és szociológiailag. Éppen hogy az emberellenes diktatúrák parancsait memorizáltatja. És még nem jön létre az a beszédhelyzet, amelyekben (a húszas évek végétől) – szintén paradoxonként – a messianizmust elvető, látszólag antiliberális költészetben születik újjá egy másfajta, a monológ ellenében szerveződő dialogikus, sőt polilogikus beszédhelyzet kényszere. Amelyben a kimondott „meg nem gondolt gondolat” lesz az ellentétét kiváltó vitatkozó pozíció színtere. Amelyben a kimondás nem jelent egyet az egyetértéssel vagy a vállalással, hanem inkább az ellentmondás kiváltásának alkalmává válik. De ehhez meg kellett szabadulni a szöveg monológszerűségétől, a szöveg és magatartás azonosításától. Az embernek meg kellett ismernie az egyértelmű szöveg parancs voltának megalázó voltát. Meg kellett jelennie a szöveggel szembesülő ember kétségbeesésének. Ennek a szembesülésnek poétikai helyszínei a huszadik századelő csak utóbb befogadott remekművei. Ezek a művek a létező létezésének miként-

jére kérdeznek rá abban a pillanatban, amikor éppen a létezés folyamatjellege – és ezzel együtt értelme – kérdőjeleződik meg.

A költők mielőtt majd a kérdező szövegnek ezt a dialógusát fogalmaznák, találnak egy demitizált perszónát, egy médiumot, akinek gondolatain-formátumán keresztül átélhetővé – gondolati folyamattá – formálódhat mindaz a kétség, amellyel a létezésébe vetett ember korábbi történelmi biztonságérzete vesztesével szembe kell hogy nézzen. Még nem a kérdező szövegekkel szembesülő, önnönmagát is meglepő-kétségbeejtő költő, hanem a kérdésnek kitett valamely-bármely ember fogalmazódik meg ebben a perszóna-teremtésben.

A tízes évek elején a költők ezáltal egy olyan formációt találnak, amelyben a váltás – önmaga deklarálása nélkül – testet ölthetett. A kvázitörténet lesz ez, a kibeszélhetés csalmeséje, amely úgy történet, hogy egyúttal a történelemből való kijelentkezés bejelentése, úgy személyes elbeszélés, hogy az elbeszélő maga már fiktív személy, aki nem folytatója a nevelődési történetek személyiségének, hanem egy mediális alkotás, akiben megtörténhet a személyiség romantikus önépítkezése, de akiben már összegeződik az egymás erőterét kioltó-átformáló gondolkozás.

A maszk, a perszóna megjelenése ez, amely elbeszélhetővé transzformálja egy időre azt, ami utóbb már csak a költő önmagához való beszéde során szerveződik majd szöveggé. Itt még látszólag történet kerekedik úgy, hogy a maga bensőségében mégsem lesz „*kikerített poéma*”. A vers minden részlete úgy elbeszélés, hogy az életszerűségben semmilyen elhelyezést nem vált ki, sőt éppen minden elhelyezhetőségnek ellene mond. Az életszerűség látszatában megjelenik a szövegszerűség szerkesztettsége.

Míntha Oscar Wilde eszmélkedtető megjegyzései alakulnának szöveggé: „*Az ember akkor a legkevésbé őszinte, amikor önmagáról beszél, de adj neki egy maszkot, és meglátod, elmondja az igazságot!*” (A kritikus mint művész). Yeats ír pilótája perszonaként ennek az elméletnek a betestesítője. És ez határozza meg Pound korai verseinek formálásmódját is, amint ezt már a századközép – a költőt még kevésbé felemelő – értékrendje szerint is kanonizálhatónak tartják: „*[a] Personae cím, melyet nem egy versgyűjteményének adott, találó. A rómaiak persona szava a színészek maszkját jelölte. A költő úgy viselte a maga maszkját, hogy a festett száj egy élő hangot szólaltatott meg. Azt se felejtjük el, hogy Pound Eliot mestere volt, aki »il miglior fabbro«-nak: jobb kovácsnak, iparosnak, feltalálónak tartotta őt, illetve, hogy az, amit a későbbi verscsinálók Eliottól tanultak, nem kis részben a nem kellően megbecsült honfitársnak volt köszönhető [írja még/már 1964-ben Babette Deutsch].*” Ugyanő vonatkoztatja Eliot korai műveire ezt a formálás módot: „*Eliot annyiban klasszicista, hogy inkább a mesteremberi munkára, nem az ihletre támaszkodott, és képes volt, legalábbis fiatalkorában és az azt követő korszakban megtalálni az általa »objective correlative«-nak hívott eszközt az érzelmei kifejezésére. Nem öntötte az érzéseit a verseibe, és nem fejezte ki őket közvetlenül. Ehelyett talált »egy tárgyakkól álló halmazt, egy helyzetet, egy eseményt», amely kifejezte az érzéseit, és ezeket hangszerelte saját zenéjére. Lepusztult utcák és piszkos szobák; egy középkorú-öregedő férfi, aki elképzeli, hogy a fejét, »(amely már kopaszodik), behozzák egy tálcán«, miközben az örök Lakáj tartja a kabátját és kuncog, egy ember, akit az a rémisztő probléma gyötör, hogy hátul elválassa-e a haját és meg merhet-e enni egy barackot; a »Portait« puhatólózó, száználmas és kissé undorító hősnője, aki üldögélve teát szolgál fel a barátainak, különösen egy hidegszívű, higgadt fiatal aranyifjúnak, aki azért jött, hogy elbúcsúzzon.*” (Poetry in our Time – Szele Bálint fordítása)

Hasonló maszkos bemutatkozást kapok egy más kultúrkör neveltje, Kavafisz esetében is (verseit Vas István fordításában közlöm), akiről Michel Grodent utóbb azt írja, hogy 1911-től kezdődően költészete többé nem emberi típusokat ad, hanem individualizált eseteket; célja megváltozik, társadalmi moralistából kéjenc individualista lett („*Et salve Alexandrie que tu perds*”, Courier du Centre International d'Études Poétiques 151–152.

Périodique bimestriel des Archives et Musée de la Littérature, Septembre-décembre 1982, Bruxelles, 19.). A történelem átalakul példázattá, amely éppen a személyes lét veszélyeztettségére figyelmeztet, mint Artemidorosz Caesart a visszafordulásra („akkor nehogy habozz megállni, ne habozz / minden más megbeszélést meg munkát elodázní,” – Március idusa), a csalfa remény biztatásával szembefordít („Főleg ne csald magad, ne mondd, hogy mindez úgyis / csak álom, a füled csalódás martaléka; / ily léha reményeket magadba ne fogadj.” – Az isten elhagyja Antoniust), és felkészít arra, hogy nemcsak a történelmi ember van kitéve az árulásnak és pusztulásnak, bárkinél megjelenhet bármilyen vész, nemcsak Pompeius fejét hozza Theodotosz, a te környezetedben is megtörténhet mindez, sőt vigyázz, az a fej akár a tiéd is lehet:

És ne nyugtasson meg az a tény, hogy a te körülhatárolt,
szabályozott és prózai életedben
ilyen látványos borzalmak nincsenek.
Talán ezen az órán lép be éppen
valamelyik szomszédod rendes otthonába
láthatatlan, testtelen – Theodotosz –,
és hoz egy ilyen iszonyú fejet.

Hasonlóan egyfajta kilépést figyel meg a Mauberley esetében a már idézett kitűnő szemű Fraser: „A Hugh Selwyn Mauberleyt Pound egyszerre vágyakozó és ironikus búcsújának is tekinthetjük a költészet tisztán »esztétikai« megközelítésétől. A búcsú annak az elgondolásnak szól, hogy valaki létrehozhat egy szépségkultuszt, illetve kisebb mértékben egy szerelem- és örömkultuszt, figyelmen kívül hagyva a külvilágot, vagy csendesen dacolva a mohón versengő és erőszakosan önpusztító társadalommal. [...] Mauberley, a költemény »hőse« nem teljesen Pound; de Poundnak mindenképpen egy létező aspektusa. [...] A Mauberley azért is kivételes Pound költeményei között, mert tele van felnőttes önkritikával. [...] Pound úgy érzi [...], hogy egy halálosan nyárspolgári korban él. De hogy »eltávolítsa« a korról alkotott véleményét, hogy objektívvá tegye azt, a verse hőst nem önmagáról, de egy önmagához erősen hasonlító emberről mintázza, aki azonban gyengébb, lényegesen kisebb művész és szükségszerűen egy legyőzött ember, nem úgy, mint Pound maga. Hugh Selwyn Mauberley, mint ember, maga a tiszta esztéticista, aki visszatekint az angol esztétikai mozgalom hosszú haláltusájára.” (Szele Bálint fordítása)

És említsem meg e sor legkövetkezetesebb és legszélsőségesebb kezdeményezőjét és világirodalmi szintű megvalósítóját, Pessoaát, aki szintén a wilde-i értelemben is a maszk által őszinte, s a maszkot felvéve közelíti meg az igazságot. Ady Margitájával közel egy időben támad fel Pessoaiban az egy másfajta hangokon való megszólalásának gondolata, s feladva a homogén személyiség pozícióját, megteremtette a többi között Alberto Caero, Ricardo Reis és Álvaro de Campos költőknek az alakját, s ezzel párhuzamosan pedig a *Kétségek könyvének* szerzőjét, Bernardo Soarest. Azt hiszem, ő ment el a legmesszebb a költészet történetében azzal, hogy egy drámai jellemet alkotott és képzeletbeli jellemekek által egy új költői beszédhelyzetet teremtett.

Ennek az új beszédhelyzetnek a kialakulásához nagyban hozzájárultak a regény műfajának történései. Ami pedig a költészetben kvázielbeszélésként szerkesztődik, az megjelenik magában a próza poétikájában is, kiprovokálva az adott költői poétikai pozícióra való rávetítést. Az egyik kortársi szöveg, amelyre majd éppen a költők fognak példázatként visszaköszönni, a csalimese közép-európai származású megszólalása az angolszász prózában, Joseph Conrad–Nalecz Korzeniowski 1902-es keletkezésű *Heart of Darkness* című regénye, melynek éppen a csalimese jellegét felfedő kulcsszavait Eliot választja majd a húszas években, az 1925-ben keletkezett *The Hollow Men* című verse mottójaként: „Mistah Kurtz – he dead.”

Visszatekintve pedig majd a korai Németh László vezeti be éppen ezt a csalimese-jelleget az 1929-ben a *Napkeletben* folytatásokban megjelenő *Emberi színjáték* című regényében: a „Zölddisznó” meséjében. A regény főszereplője, aszott szülők vakarék gyermeke mesére éhezetten kapva kap apja fanyar kérdésén, akarsz e hallani mesét a Zölddisznóról. És mivel vágya kielégíthetetlen marad, ő maga szövi magának a mesét. Szövi egyszer a Hindenburg-álm irányában, messianisztikus, üdvtörténeti végkicsengéssel, a háború hősi eposzát várva, majd éli át a beteljesületlenség, a teljesség alatt maradás élményeként.

Amit és ahogyan a kisgyermek Boda Zoltán szerkeszt magának, azt írják a század első évtizedének Amerikából ösztöndíjjal Európába érkező költői, Ezra Pound és T. S. Eliot. Neoplatonista, bergsonianus, nietzscheánus örök visszatérésben-körforgásban láttatva maszkszerepeiket, perszónáikat, sóvárgásban, kielégíthetlenségben, befejezhetetlenségben. A spleen ellenében az ideált rajzolják úgy, hogy az idea látszatát vállalják csak egy-egy nem történet témájaként. Az embert úgy mutatják be, mint aki epikus hősként csak a témakijelölésig jut, amelyet rendszerint maga a mű címe jelenít meg csupán: *The Love song of J. Alfred Prufrock*, *Hugh Selwyn Mauberley* (*Life and Contacts*). A mű maga pszeudo-történet, mely elfedi, hogy a tudatban már az embernek a cselekvésből való kimaradásának eseményei zajlanak. Ady művének, a *Margitának* meghatározásával: „*Lázadni is csak énbennem lázadnak.*” Élni akarnak ezek a perszónák, de életük éppen a viszonyítottság megélhetése: bennük és általuk történhet csak minden, az univerzum bennük képződik le, alakul műalkotássá. Bennük veszíti el az univerzum a történelem során hozzá társított eszményeket.

A pozitívizmus tudományhitének önbizalma idején – amikor Max Planck tanára eltanácsolja fiatal tanítványát a fizikától, mondván, ott már minden törvényekbe szabott – az új esemény éppen ezeknek a törvényeknek a megkérdőjelezhetősége. A maga is konzervatív Planck lelkiismereti válságát utóbb Heisenberg adja elő anekdotikus megjelenítésben, mintegy az általam most vizsgált költői megszólalásmódnak jellegzetes-hasonlatos háttéréként: „*Planck fia később elmondotta, hogy még mint gyermeknek, egy grünewaldi séta alkalmával beszélt neki apja új elgondolásairól. Kifejtette, hogy érzése szerint vagy olyan jelentőségű felfedezést tett, amely talán Newton felfedezéseivel hasonlítható össze, vagy alapvetően téved. Planck tehát már ebben az időben tisztában volt azzal, hogy képlete a természetleírás alapjaiban megrendíti, hogy ezek az alapok egy napon megmozdulnak és jelenlegi, a hagyomány által meghatározott helyükről új és az idő szerint még teljesen ismeretlen egyensúlyi helyzetbe kerülnek. Planck, aki egész felfogásában konzervatív szellemű volt, cseppet sem örült ezeknek a következtetéseknek. 1900 decemberében azonban nyilvánosságra hozta kvantumelméletét.*”

Maguk a most vizsgált történetek éppen ezeknek a megkérdőjelezhetőségeknek a megkonstruálása: egy felmutatott ideál feltételezése, hatókörének körülírása és egyben ironikus leértékelése is.

Az ekkor, imígyen a lírában megjelenített fiktív személyben még benne van minden múlt, mint viszonyítási pont, de megjelenik vele éppen az eltávolítottság ettől a teljességtől: vibráló pillanat, mely még feltételezi a teljes ember ismeretét, de már hordozza a teljesség keretéből való kiesettség tudatát; hozza a félelem tragikus szituáltságát, de már ironikusan nevetségessé válik számára ez a veszélyeztetettség. T. S. Eliot imígyen fogalmazza meg ezt a lebegtetett tudati helyzetet – beleépítve egy fiktív elbeszélt pozícióba: „*I am no prophet – and here’s no great matter*”;

De hasonlóképpen indítja Mauberley szituálását Ezra Pound is, fordítója pedig ugyanazt a kifejezést használja, amelyet főntebb műfajmegjelölésül magam is leírtam: „csali”:

*For three years, out of key with his time,
He strove to resuscitate the dead art
Of poetry; to maintain „the sublime”
In the old sense. Wrong from the start –*

No, hardly, but seeing he had been born
In a half savage country, out of date;
Bent resolutely on wringing lilies from the acorn;
Capaneus; trout for factitious bait;

(Épp három évig küzdött kora ellen:
A holt poézis újra éljen, és
a „fennkölt”-et /a régi értelemben/
Őrizze meg. Kezdetből tévedés –

Nem látta be, hogy hol jött a világra:
Egy félvad ország megkésétt fia;
Ki makkból egyre liliomot várna;
Kapaneusz; jó fogás csalíra;)

Hasonló a belépője egy másik kultúrkörből Kavafisznak is, íme *A szatrapia* című vers kezdete:

Micsoda balszerencse, hogy hiába
születtél szép és nagy dolgokra – tőled
méltatlan sorsod mindig megtagad
minden sikert és minden bátortást!

Mintha a „Hortobágy poétája” mutatná be önnön helyzetét.

És ide számítom Cendrars – Kassák évtizedekkel későbbi fordításában idézett – *Transzszibériai prózáját* is. Talán ő fogalmazza meg legpontosabban a korábbi hagyományos kereteiből kieső ember rajzolatát: „*Nous sommes les culs-de-jatte de l'espace*” („Mi a tér nyomorékjai vagyunk”), és a távolság által fiktívvé tett szereplők szétszakítottságát: „*Les lointains sont par trop loins / Et au bout du voyage c'est terrible d'être un homme avec une femme*” („A távolságok túlságosan messziek / És az utazás végén rettenetes dolog férfinak lenni egy nővel...”)

Mintha ugyanennek az évnek a során Benn rákbarakkjában is járt volna ez a százugló utazó; ott *Mann und Frau gehn durch die Krebsbaracke*. A férfi beszél ott is, szavai átvezetnek a „rákbarakkon”? az életen, egy szeretkezés aktusán? A végeredmény végül is ugyanaz:

Der Mann:

Komm, hebe ruhig diese Decke auf.
Sieh, dieser Klumpen Fett und faule Säfte,
das war einst irgendeinem Mann groß
und hieß auch Rausch und Heimat.

Hier schwillt der Acker schon um jedes Bett.
Fleisch ebnet sich zu Land. Glut gibt sich fort.
Saft schickt sich an zu rinnen. Erde ruft.

(A férj:

Hajtsd fel nyugodtan ezt a takarót.
Látod: e kupac zsír és rothadó nedv
egykor nagy volt egy férfinak
s úgy is hívták, hogy mámor és haza.

Itt már a sír ring minden ágy körül.
A hús sárrá terül. A hős tünik.
Nedvek csörgedeznek szét. Hív a föld.)

Mert a száguldás sem más, mint a helyben sorvadás: „*Le train fait un saut périlleux et retombe sur toutes ses roues*” („A vonat veszedelmesen megugrik és visszaesik kerekeire”), „*Le train retombe toujours sur toutes ses roues*” („A vonat mindig visszaesik kerekeire”).

Ez a pillanat a Margita Adyjának is poétikai pillanata, amikor – nem élt, nem él és nem élni fog, hanem éppen ‘csak’ – „*élni akar*”. A nagybetűs Halált idéző versekben Ady bármikor rutinosan meg tudja növesztetni az embert, be tudja tölteni a vers teljes terét: egész világot, „*kikerített poémá*”-t tud varázsolni köré; amikor az úton, a képzelt nő és képzelt barátok fiktív történetében, a „*bomlott nem-regény*”-ben megjelenik „*A rövidlátó, szegény Ady Endre*”, a testi leépültség is másfajta bemutatást kíván: megjelenik a tízes évek antihőse:

Mit sohse hittem, a hős vér-fazék
Virtusos, fült fűtéseit sokallja,
Tágul, robbanhat s egy szép reggelen
Gazdája nyekken és ott marad halva,
Vagy még csúnyábbat tesz a béna gép:
Elcammog velem puffadt tetem-sorsig:
S nekem, ki tegnap hetyke táncot lejték,
Jég most szivemen s arcomon verejték.

Mintha Prufrock jönne elő Margitát köszönteni:

*And indeed there will be time
To wonder, 'Do I dare?' and 'Do I dare?'
Time to turn back and descend the stair,
With a bald spot in the middle of my hair –
(They will say: 'How his hair is growing thin!')
My morning coat, my collar mounting firmly to the chin,
My necktie rich and modest, but asserted by a simple pin –
(They will say: 'But how his arms and legs are thin!')*

I grow old... I grow old...

(Mert lesz majd még idő
Tűnődni: „Merhetem? Hát merhetem?”
Meggondolni magam, már az emeleten,
S lejönni tar folttal a fejemen,
/Azt mondják majd: „Kopaszodik nagyon!”/
Zsaketban, friss, kemény gallérral nyakamon,
Nyakkenődöm finom és szerény, egyszerű tűcske tartja –
/Azt mondják majd: „De vézna a lába meg a karja!”/

Öregszem már... öregszem már nagyon...)

Hiába szikráznak össze a távolságok, az önirónia egyben a műfajteremtés, a csalimese definíciója:

*Autant d'images-associations que je ne peux pas développer dans
mes vers
Car je suis encore fort mauvais poète
Car l'univers me déborde
Car j'ai négligé de m'assurer contre les accidents de chemin de fer
Car je ne sais pas aller jusqu'au bout
Et j'ai peur*

*J'ai peur
Je ne sais pas aller jusqu'au bout*

*(Megannyi képasszociáció amelyet nem tudok életrekelteni
verseimben
Mert még igen rossz költő vagyok
Mert a mindenség túlnő rajtam
Mert elmulasztottam biztosítani magam vasúti balesetek ellen
Mert nem tudok a dolgok végére járni
És félek*

*Félek
Nem tudok a dolgok végére járni)*

Prufrock meditációival cseng ez össze, az úton is mozdulatlan önfelmérés bizonytalanságának biztonsága:

*Do I dare
Disturb the universe?
In a minute there is time
For decisions and revisions which a minute will reverse.*

*(Hát merhetem
Zavarni a világegyetemet?
Egy perc s rá még egy perc elég idő, hogy
Döntések s ellenérvök szülessenek s megsemmisüljenek.)*

És itt lép be a sorba Ady Endre pozíciója: „S életük ez a mérsékelt csodáknak”. Szemben a végtelen idővel: „Messziről és messzire megy ez élet”; és a megidézhető emberi nagysággal, a hunn-Attila múltbéliséggel, a „Nagyúr”-sággal, mellyel szemben megjelenik egy viszonyított költő-lét, amely „zsarnokin életik”. Kiszolgáltattotta a Nagyúrnak és kiszolgáltattotta a poézisnek: köztes vidéken élő köztes ember, kiben formára és műfajra lelne a csalimese, ha környezete és barátai és saját tépettsége engednék. A *Margitában* ez az emberi képlet talál hordozóra, nem Margita személyében, hanem „A rövidlátó, szegény Ady Endre” alakjában, akiben egyszerre jelenik meg a Nagyúr és a slemil. Feladja ezzel a leckét önmagának is, de barátainak és magyarázóinak egyaránt. Rákérdeztetve a „mérsékelt csoda” mibenlétére. A Fraser emlegette „minor artist”, amely nem azonos ugyan Pounddal, mégis az egyik meghatározó aspektust nyitja

meg, amellyel ráfigyelhetünk. Amint az Eliot viszonyítási önróniájában is a sokat idézett sorban megjelenik:

*No! I am not Prince Hamlet, nor was meant to be;
Am an attendant lord, one that will do
To swell a progress, start a scene or two,
Advise the prince; no doubt, an easy tool,
Deferential, glad to be of use,
Politick, cautious, and meticulous;
Full of high sentence, but a bit obtuse;
At times, indeed, almost ridiculous –
Almost, at times, the Fool.*

*(Hamlet királyfi, én? Nem, erre senki se gondolt,
Csak a kíséretből egy úr, ki épp annyit tehet:
Egy csoportot növel, elindít egy-két jelenetet,
Tanácsot ad a hercegnek: no, nem éppen kolonc;
Alázatos, örül, ha kell valahova,
Politikus, eszélyes, vigyázat a szava,
Nagyon szentenciózus, de egy kissé mulya,
Olykor szinte komikus figura –
És szinte – olykor – a bolond.)*

Egyszerre beszél a szegény Ady Endre „*az én életem bolond csődje*”-szituációról és az ironikus politikusszerepről. Valami nagyon furcsáról árulkodik éppen ez a hódoló dicsőítés: egy kicsit kapcsolódva a kései Ady-versek ajánlásaihoz. A vátesz-költő megalázkodása egyben, alkalmazkodása a viszonyitottsághoz. Hamlet alkalmazkodása, amint azt utóbb majd Eliot értelmezi idézett önszituálásában. Nemcsak az Isten viszonylatában, hanem a politikától a szerelemig emberi viszonyitottságban is éppen ez a kiszolgáltatottság jelenik meg, az ironikus önsajnálát oly sokat mondó felismerése. A lángoszlop-költő önfeladása, beosztódása egy alkalmazkodási sorba. A bizonytalanság jelenléte.

*Nekem mindig kell egy jó Valaki,
Kit emeljek magam fölött a trónra:
Jászi Oszkár már évek hosszátán
Külömb, mintsem kezem saruját oldja.
Hitvallásom és hős örületem
Az ő diktáló, tiszta lelkétől függ.
Ez is asszonyosság, de szívvel állom:
a jásziság én akart ideálom.*

Az univerzum kisebb méretű titka, a mérsékelt csodák megjelenése ez, a hulltával hullni, ha a Nagyúr sírja szolgálkat követel. Az ironikusan felvillanó „*Car je suis encore fort mauvais poète*” („*Mert még igen rossz költő vagyok*”) definiálás, meg a „*szegény Ady Endre*”, akik a maszkban éppen hogy a teljes képből való kihullottságot reprezentálhatják. A nem-regényben a nem profétalétet. Elindulni, akárha a sötétség szívébe is, de mikorra odaér, már csak a halottat találja a megoldást felfejtő élő helyett (J. Conrad: *Heart of Darkness*). A próféta és a Hamlet királyfi kora lejárt, a kor újabb, valószínűbb hőse Prufrock, Mauberley vagy éppen „*a rövidlátó, szegény Ady Endre*”.

Persze mindezekben még ott az egyensúlykeresés igénye is. A művekben még egyfajta „ősállandóság” is megérezkítődik, az ironikus kivonultság a kivonulás előttiségre is utalva minduntalan: a *Margita* névválasztása, mely a társasági utalásokat annyira bevonozta egyben a Magyarországra való viszonyítottságot is jelöli. Amiként a *Transzszibériai prózában* a cím másik fele nemcsak a párizsi prostituáltat, de (a magam részéről belehallom:) a történelmi Franciaországot is megidézi: „*et de la Petite Jehanne de France*”; Eliot a társaság Michelangelo-csevele mellett éppen a nemzeti dráma hősét, Hamlet királyfit említi; Pound a teljes kultúrhagyományt szembesíti; Kavafisz népe egész klasszikus történelmi példatárát vonultatja fel; Yeats pedig a romantika és liberalizmus patrióta eszköztárával operál. Ezáltal lesz a viszonyítottság még karakteresebb, az irónia még nyilvánvalóbb.

Mint ahogy „*a rövidlátó, szegény Ady Endre*” mögött ott áll a megidézett „*kisebb méretű csoda*”, Petőfi is. Aki „*csodát látott mindenben s nagy szerencsénkre a próféták örületével vallotta, hogy minden csoda s hogy e csodák légióját csak ő tudja megfejteni*”. De mindezt a csodát-bele-képzést Ady csakis a maga módján tudja elképelni, úgy, ahogy kortársai is megképzik: „*Bámult és látott, nem írhatnám le légszer ezt, bámult és látott, bámult és látott ő, akiben minden csak akként és akkor létezett, ha belsejében élt.*” Ady-formájú Petőfi, miként Eliot-formájú Hamlet, Pound-formájú Ariel és Caliban és Cendrars-formájú „*kis párizsi Johanna*” terem ekkoriban a világirodalomban.

Egy véletlen nem szerelem (vagy mégis?) szülötte volna a *Margita*, avagy valóban ugyanaz a műfajt koncipiáló bizonytalanság munkálhatott Adyban is, mint a vele összeolvasott kortársaiban? A *Margitát* a hazai filológia alaposan feldolgozta: feltárta életrajzi, műfaj- és eszmetörténeti hátterét, megalkotásának történetét éppúgy végigkísérte, mint kényszerű megszakitottságának dokumentumait is feltárta. Mindez kevésbé változtat a kortársak és az utókor ítéletén, mely legtöbbször szélsőségesen fogalmazott-fogalmaz, poétikai ítéletet hangoztatva nem poétikai premisszáik alapján kimondva: a *Margita* az egyik mélypont Ady pályáján. Nem véve észre a mélypont ünnepét éppen ebben a műben.

De hadd szembesítsem a *Margitát* Ady – címe okán – korábban legfrekvenciáltabb, 1911-es esszéjével: *Petőfi nem alkuszik*.

Mint európai kortársai, ő maga is esszében is megalkotja a maga perszónáját, átértékelve poétikai pozíciója számára a hagyományt. Ha a *Margitát* Ady *Prufrockja* (nem regénye, nem története) gyanánt említem, *Mauberley*jeként Petőfi esszéjét idézhetem. Ez a megtévesztő című írás, amelynek csak hangzatos címét idézi mindig a kultúrpolitika, valójában Ady öngizoló perszónateremtése, éppen a politikuslétből való kilépés mozdulatát rögzíti benne és általa. Ady-könyvében Vezér Erzsébet felhívja figyelmünket az esszé poétikai elhelyezhetőségére is: „*Ady a titokká válás korszakában Petőfit is titoknak tudja látni*”. Ady nem egyetlen lendületből fogalmaz, de egy olyan köztes mezőt teremt, amely egyrészt tovább viszi a politikus alkat védelmét, másrészt a költő helyét fogalmazza meg a mindenkori politikai mezőnyrel szemben. Mint majd a költői gyakorlat során a *Margitában*. Éppen egy hagyományos értékrend felborulását érzi meg, célzásai a politikuséival szemben a poétikai érzékenységet erősítik fel.

Ez a Petőfi Mezőberényből nem halni indul, hanem – ha groteszkül hangzik is – perszónává válni. Az univerzum kisebbfajta csodájává válni, hiszen a nagy csoda az Egész, aminek a költő nem tud a végére járni, nem tudja „*a mindenséget megzavarni*”. Mégis az Univerzumban való létezés hazard reményével indul Mezőberényből Ady leírásában. Hadd idézzem éppen ezt, Petőfi indulását: a bizonytalanba. Mondhatná ő is a yeatsi sorokat:

*I balanced all, brought all to mind,
The years to come seemed waste of breath,
A waste of breath the years behind
In balance with this life, this death.*

*mérlegeltem, mi volt s mi lesz,
és úgy láttam, mindegy, mi vár:
egyensúlyban tartja üres
életem az üres halál.*

Folytassam Ady szavaival:

„Engem Petőfi tanított meg arra, hogy nincs világosság. Petőfi, a világosság Petőfije, a gesztusaiban külön-külön legköznapibb ember, a gesztusainak összetételében is egyszerű, de soha-soha meg nem érthető. Milyen szent, bolond rébusz lehet a szürke ember, ha még Petőfit is, a mindig átlátszásra a Nap elé álló, ragyogó Petőfit sem tudjuk megmagyarázni.

Titkok titka marad-e ez mindig, vagy megmagyarázható lesz egy olyan jövődöbben, amikor távoli és érdektelen lesz minden, ami Petőfihez tartozik? Boldogok, akik mindent megmagyaráznak, mert eszükbe se jut, hogy megérteni teljesen semmit se lehet, s kiváltképpen nem a nagyon világosnak tetszőt. A ma még dadogó, istenkísértő módszernek – hogy az emberek alig különböznek egymástól, s hogy minden embert ki-ki saját magából és maga által érhet fel – kell nagyot fejlődnie. [...]

Bántódásait, jogos szitkozódásait annyi megaláztatás miatt, színészkedésnek tartották: haragszik, mert fél. És önmaga mögött állott – önmaga, aki büszkén hirdette, hogy ő a pillanat-elhatározások hőse, s az a Petőfi, aki megfizeti az olyan adósságokat is, melyekről versekben adott kötelezvényt.”

Itt hallom mellette a Prufrockban megidézett félelmet, a halál perszifikációját: *„And I have seen the eternal Footman hold my coat, and snicker, / And in short, I was afraid.”*

De folytatom:

„Jobb idegekkel is bele lehetett volna az összegabalyodott dolgokba bolondulni, s nem csoda, hogy Petőfi megzavarodott. Annyi bizonyos, hogy mikor Petőfiék Erdély felé indultak, nem a halálba akartak menni, de Petőfi már a halált se bánta. Tisztán nem látott, de annyit okvetlenül, hogy nagyon megcsalta az élet, s nagyon megcsalta ő is önmagát. És vitték öntudatlanul: a bajokkal teltség, az étellel túlságosan jóllakás, melyet ma krisztusi sorsnak keresztelnek el a farizeusok és tudatlanok, a vég felé. Mintha Krisztusnak egyéb öröme és kedve se lett volna, mint a meghalás, csak azért, mert végül meg kellett halnia.

Meg kellett halnia Petőfinek is, jó is volt, hogy meghalt, gondolt is rá, egy-két meghalást már magában cipelt, de dehogy is akart meghalni. Úgy ment a kétségbeesett bizonytalanságnak, mint maga az Isten is tenné, ha ember volna: hátha történik valami jó, mikor már rosszabb ügyse jöhet.

Hideg rázta a saját bátorságától s a már biztosra vett nyaktöréstől Magyarországot, amikor Petőfije elindult életét elintézni.”

Ellentétben rokonainak az európai költészetben növekvő sikerével, a magyar irodalomtörténetben ekkortól kezdve válik legendává a Margitának elvetése. Pedig a költő tudatában volt poétikai találata értékének, mutatja az ars poeticus utó-érvétele, a *Hunn, új legenda*, ahol egyszerre mutatja be az összeolvasható lefokozottságot és a fölé emelkedő Nagyúr-létet. A szolga dolga és a Nagyúr sírja összekapcsolódik: nem a mű veszendőségére, hanem a műben megjelenő emberi pozíció lebontottságára utalva. És ott van *A magunk szerelme* kötet címadó verse, melyet megint csak ama bizonyos nem létező Margitának ajánlott szerzője. Mintegy előlegezve Poundnak a *Mauberryben* megrajzolt visszabeszélő-utaló szerkezetét, vagy Eliotnak a Joseph Conrad-i csalimesére való mottórójátszását (*The Hollow Men*). De műfajkereső-teremtő találatainak is tudatában volt maga Ady Endre is, 1913-as Krúdy-kritikájában (Ady Endre: *Krúdy Gyula könyve*) imigyen vélekedik: *„Itt hát megint egy pompás kihágás történt a műfaj-szabályok ellen, íródott egy regény, mely sehogysem regény. Egy prózaizált*

és Krúdysított, de mégis annyira belső versű Byron-hősköltemény, amelyenszerűt úgy akartam volna tavaly egy versesregény kísérletemmel.”

Szememben az európai lírának ebben az összeolvasásában Adynak, éppen ezzel, a barátai által kiátkozott, cenzúrázott és berekesztetett művével van joggal helye.

* * *

Kassák lényeglátó pillanata. Mindezek után jogosan adódhat Kassák talán legfontosabb műve, *A ló meghal a madarak kirepülnek* című műfaji-szerkezeti ismételtségének, sorba illeszkedésének strukturalista jellegű számbavétele (amely irodalomtudományunk 1968-as eszmélkedésének volt témája: *Formateremtő elvek a költői alkotásban. A verselemzés új módszerei és lehetőségei*), de egyben – paradox módon – felvetődhet egyszerűségének hermeneutikai tudatosulása, továbbgondolásának esélye (amely az 1999-es miskolci „újraolvasó” konferencián következett el). Folytatás, de nem társ: ennek az alkotásnak a kapcsolódás leírásán túl az elkülönbözés felmutatása adhatja világirodalmi értékét. Ha Ady művének értéke a társíthatósága révén válhat nyilvánvalóvá, a Kassák-mű épp társíthatatlanságában válik az 1948-ban n. n. á. [Nemes Nagy Ágnes] által kimondott értékelésre („remekmű”) méltóvá.

Cendrars odüsszeuszi műve a tízes évek elejének perszónák körül alakított pseudo-epikájának része: átmenet tematikailag a magánbeszédben előrejelzett személyiségválság és történelmileg a forradalom és a világméretű háború tudatosítása között. A kalandor, ha gondolkodni kezd, minduntalan egyfajta alulmaradtságot észlel. Ugyanakkor ebben a tudati helyzetben Cendrarsnál is megképződik ennek az ironikus understatementnek a – szó szerint is – ellenpontja, a narrációban lekicsinyített kalandorszereplő tudatának új szerepkörbe illesztése: annak a költői tevékenységnek a megsejtése, ami majd a Kassák-mű tulajdonsága lesz. A világ – akár annak tényei ellenében – egy-egy műben átszerkeszthető.

*Je suis couché dans un plaid
Bariolé
Comme ma vie
Et ma vie ne me tient pas plus chaud que ce châle
Ecoissais
Et l'Europe tout entière aperçue coupe-vent d'un express à toute
vapeur
N'est pas plus riche que ma vie
Ma pauvre vie
Ce châle
Effiloché sur des coffres remplis d'or
Avec lesquels je roule
Que je rêve
Que je fume
Et la seule flamme de l'univers
Est une pauvre pensée...*

*(Egy plédben fekszem
Mely tarka
Mint az életem
És az életem se ad több meleget mint ez a
Kockás kendő
És egész Európa amint hirtelen észrevettem a teljes gőzzel
rohanó expresszből*

Nem gazdagabb mint az életem
Szegény életem
Ez a rongyos kendő
Az arannyal tele kofferokon
Amelyekkel gurulok
Amint álmodok
Füstölök
És a világegyetem egyetlen lángja
Egy szegény gondolat...)

Cendrars műve – történeti helyzetét tekintve – a kalandor előtapsztalása a század majdani tapasztalatai előtről (tovább is éli a korábban csak szövegszerűen megépített kalandját: önkéntesnek megy a világháborúba). Kassák műve egy háború előtti történet átszerkesztése a háború utániségben: műve nem a tények világában válságba kerülő személyiségnek a megszólalása, hanem éppen ellenkezőleg, a tudat kilépésének aktusát rögzíti a tények világából. Ezáltal éppen megerősödésének, mintegy visszanevedésének végigkísérése. Azt a pillanatot rögzíti, amikor a tények világa összeomlik (lényegükben még a megoldást szimuláló győztesnek feltűnő forradalmak is!), és ezeknek a romoknak megnevezhető elemeiből igyekezik egy tudat a maga szuverén világát berendezni egyensúlyban tartani.

Kassák öntudatában, az irodalomtörténet leltárában, sőt az irodalomtudomány leírásában is az avantgárd szerves része, sőt ő az avantgárd a hazai hagyományban. Ha *A ló meghal a madarak kirepülnek* műfajilag-mélyszerkezeti eposzként leírható – le is írták, én magam is leírhatónak tartom –, akkor máris bajba kerülhetünk ezzel a leltárba vétellel. Mert ebben az esetben az a szöveg, amely stílusosan az avantgárd kétféle beszédmódjának összeszövésésként jelenik meg: egyfajta egzaltált narrációban és az arra merőlegesen beleszövődő dadaista hanghatásokban – az a művet műfajában-szerkezetében éppen a csak stilisztikai avantgárdból kiválóló jelenteti meg. Ugyanis maga a narratív szöveg egyszerre adja (Cendrars nyomán és Joyce-szal és Pounddal öntudatlanul egybehangzóan) a minden utazások nevelődési hagyományát és annak kétségbevonását. Olyan szöveget alakít, amely egyszerre szolgálhatja a személyiség kiteljesedését, de ennek eredményeként a viszonyítottság felnövelését – azaz a személyiség alulmaradtságát. Ezzel a Kassák-mű visszatársul a tízes évek elejének személyiségválságához. Ugyanakkor a műbe beleszövődő dadaista szimulációk ezt a poétikai egyensúlyt bomlasztják meg – egyértelműen a szövegszerűség területére vonva az egész művet.

Szegedy-Maszák Mihály 1968-as sajátos stilisztikai elemzésében felveti: „*A ló meghal... stílusának két legfontosabb aspektusa: metaforarendszere és pszeudoszintaxisa mindig újabb várakozást kelt az olvasóban és szüntelenül lerontja azt. Az állandó meglepetések az olvasóban olyan bizonytalanságérzést keltenek, mint egy szüntelenül új hangnembe áttérő zenemű a hallgatóra.*”

A mű akkori stilisztikai olvasásának Széles Klára által magabiztosan felvetett, bárha nem bizonyítható – és ami fontosabb –, nem egyértelműsíthető mozzanata: a *talatta* hangformáció konnotációja. Ha én – vele mégis egyetértve – benne minden odüsszeiák zárószavát hallom Xenophón *Anabaszisz*ából, ebben az esetben egy sajátos reciprocitást is kiolvasok: az utazás célzottsága nem a fő szövegben, hanem a beleékelte dadaista hangkreációk között jelenik meg, ott is olyan indulatszavak között, amelyeknek „*nincsen se jelentőségük, se funkciójuk [...]*” *A törvénykereső gesztus visszájára fordul. A súlyos, érzelmeket, történelmi tartalmat sűrítő pózok kiüresednek. Ugyanakkor mindezek nosztalgiáját is hordozza ez az öngúny: a súly helyén fellépő pehelykönnyűség fájdalomát, a tiszteletlen grimasz kétségbeesettségét. Az »ó talatta«-kiáltás mintegy hídnak bizonyul 'értelmességével', ill. 'értelmetlenségével' a sorok 'logikus', ill. 'illoikus' partjai*

között. Maga az »ó« indulatszó sokszínűsége is tükrözi ezt a kettősséget. Fölindulást is jelez – adott szövegkörnyezetben – a nosztalgia árnyalatával; de iróniát, sőt gúnyt is ('leindulásnak' is nevezhetnénk); fájdalmat is, de a 'fájdalom' idézőjelbe vételét, sőt kinevetését is." Mindehhez hozzátehetem, hogy magának az *Anabaszis*nak a végszava semmi történelmi célba érést, csupán az életben maradás esélyét nyilvánítja ki. Bárha ezzel a legtöbbet mondja ki: éppen az életben maradás tényét. Ezáltal az egész utazásnarráció, mint célképzetes cselekvés duplán is érvénytelenítetik: jellemző jelzése átsorolódik a dadaista szimulációba és ott is transzcendálódik a cselekvésből a létszférába. Amit most már a kompozícióból is kiolvashatok: „*Et la seule flamme de l'univers / Est une pauvre pensée...*” („*És a világegyetem egyetlen lángja / Egy szegény gondolat...*”) cendrarsi elősejtelmének kibontásaként megjelenő „*én KASSÁK LAJOS vagyok*” tudatállapot testté válása, poétikai megképződése. Ezáltal pedig a két mű tagadhatatlan rokonsága éppen a még lényegesebb különbséget váltja ki, Ferenczi László szavával: „*az idő és a tapasztalat két partjáról beszélnek egymáshoz...*” A korábbi célképzetes utazások (Kassák 1909-es csavargása és Cendrars műve) ellenében: a megmaradás mint az utazás és a tudat közös állapota: a legtöbb, mit magának mondhat a huszadik század embere.

És ezzel jutok el a magam olvasási pozíciójához. A mű keletkezésének idejében magyarul is létező (sőt vitatkozva magukra a figyelmet felhívó) szövegeket vetíték egymásra az összehasonlítás és nem a filológiai összekapcsoltság okán – bárha az utóbbit sem zárhatom ki. Ha a mű szerkezetét tekintve Joyce és Pound, az *Ulysses* és a *Cantók* kortársa és társa lehet, de én szövegszerűségében mégis a világirodalom legnagyobb ívű Odüsszeiájával, az *Isteni színjátékkal* is olvasom össze. Bárha látszólag ennek ellent mondhatna a Derékly Pál *latabagomár ó talatta latabagomár és finfi* című könyvében kétszer megismételt tény, hogy Kassák épp ekkoriban, az új irodalmat éppen a Dante–Dosztojevszkij jelezte hagyománytól akarja elszármaztatni. Ugyanakkor ő hangsúlyozza azt is, hogy ez a megbecsülés szavát is hallhatóvá teszi. Hozzáteszem, az irodalomban, amitől meg akarunk szabadulni, az ellenmérték is egyben, amellyel méretezni akar az adott alkotó. Bárha *A paradicsom* Babits-fordítása Kassák művével közel egy időben, Budapesten jelenik meg, ugyanakkor Babits *Az istenlátás. A Paradicsom utolsó énekéből* címmel már 1912-ben, a *Nyugat* április 16. számában közöl részletet *Jelenetek az Isteni színjátékból* című fordításválogatásában; ez mindenképp hozzáférhető lehetett az önművelő és Babitsra kiemelten is figyelő Kassák számára (lehet, hogy éppen a nagyon is figyelt Babits műhelytanulmányának emléke ingerelte Dantéval szembeni vitatkozásra Kassákot: Babits fordítói jegyzetei ugyanis kiemelten a terzinák – Kassák számára ingerlő poétikai eszközt – rímeit teszik meg a fordíthatás és idegen nyelven való életre keltés kritériumának); a műhelytanulmányt követő fordításmutatványok elgondolkozathatták Kassákot, a költőt, szövegalkotása alakulásában is befolyásolhatva később. Ugyanakkor Szász Károly kommentárjaiból és fordításából is idézek a továbbiakban (ott, ahol Babits mutatványa a XXXIII. ének 87. sorától megszakad): talán a műhelytanulmány lekicsinylő minősítése kihívta az olvasó és tájékozódó Kassák érdeklődését, kiváltva az összehasonlítás igényét.

Hiszen Dante műve ott kísért végig a modernség irodalma bármelyik fázisának háttérpéldázataként. Egyszerre mutatja fel egy célba értség kiteljesedéseként a lényeglátás autentikus pillanatát és az alatta megrajzolt ívben életre kelti az emberi történelem most-pontokra szakadó eseményességét:

*Oh abbondante grazia ond'io presunsi
Ficcar lo viso per la Luce Eterna,
Tanto che la veduta vi consunsi!
Nel suo profondo vidi che s'interna,
Legato con amore in un volume,
Ciò che per l'universo si squaderna;*

Óh dús Malaszt, az örök fény-kutatóval
szétolvadó látásban elvegyülni
megáldtál engem kegyelemmel, bővel.
S láttam mélyében három-egybe
gyülni, szeretettel kapcsolva egy tömeggé,
mi itt lenn szerte szokott elegyülni;

Az idézet egyszerre a narrációt megszüntető tudati létállapot bemutatása és a narrációt kétszeresen is megtartó állapot. Elbeszél ugyanis egy célba érést, és ugyanakkor fenntartja az ide vezető – és állandóan megmaradó – eseményességet is. A mű, mint a tudat emanációja az alkotásfolyamatban a történelmi és az autentikus idő viszonyításává válik. Az egy perc és az idők végtelene szembesítődik a lényeglátásnak ebben a találkozásában. Mintha *Az ember tragédiája* álomdramaturgiájának – és ezen átszarmasztatva talán éppen Kassák művéig elkövetkezően – egyik ihletője lenne a *Commedia* e helye. Az argonautákra utaló eseményességében pedig éppen az útonlétnek azt az előképét idézi fel, amely majdan az Odüsszeián keresztül elvezet a huszadik századba, ahol éppen a narrációban a „nagy elbeszélések”, az »üdvtan« nevelődési történeteit az „útonlét” állapota váltja fel:

*Un punto solo m'è maggior letargo
Che venticinque secoli all'impresa
Che fe' Nettuno ammirar l'ombra d'Argo.*

A *Paradicsom* teljes magyar szövegét 1922-ig csak Szász Károly fordításában és kommentárjával érthette el Kassák, Szász Károly kommentárja az idézett helyhez igen jellegzetes éppen a történetiség és a lényeglátás szembesítése szempontjából: „*elvakulva a mennyei fénytől, úgy tetszik mintha álmod bocsátna rá, nem látva semmit. Ez a perc mélyebb álomnak s hosszabb időnek tetszik neki, mint az a huszonöt század [...] Gondolata a hosszú időt, egy legrégebb történelmi korszakra viszi vissza, arra, mikor a tengert a legelső hajó hasítja. 1300 év Krisztus születése óta, ehhez 750 Róma építése óta, ahhoz 430 év Trója pusztulása óta, ahhoz még negyven év az argonauták hajózása óta – összesen 2520 esztendő. Danténál gyakoriak az ily történelmi reminiscenciák, egy-egy gondolat túlzó kifejezésére. Ahelyett, hogy mondaná: az a pernyi álom nekem végtelen hosszúnak tetszik, ezt mondja: mint Neptun bámulása, mikor az Argó hajóinak árnya először vetődött a tengerre!*” Az idézett hely fordítása Babits Mihály későbbi magyar szövegében: „*Egy perc mélyebben elaltatta gondom', és Argó árnya, Neptun dőbbenése / huszonöt századát legyőzte pontom.*”

Ímígyen a narrációban megszülető, mégis belőle kiemelkedő műként olvasom Kassáknak ezt a saját pályáján és a magyar irodalomban is „különleges, egyedi helyzetű” (Szegegy-Maszák Mihály, 1968), ugyanakkor a század irodalmi folyamatosságával is összekötött művét.

Bárha a keresztény ihletettséggű üdv történet tűnik fel számomra a mű narrációját meghatározó-biztató előképeként, tehát programot mondó monológot szuggeráló előbeszédként – megszerkesztődő retorikusságában maga a mű olyan szöveggé jelenik meg, amely a személyes létezés értelmezése választékának emanációját mutatja be. Az öszövet-ségi „*Én vagyok*” variációja lesz a keret, amely Kassáktól József Attiláig, Szabó Lőrincig a tudatban generálja azokat a lehetőségeket, melyeket az alkotói retorika összegez a tudat-énben, hogy egyben szétomoljon olvasói retorikáiban, hogy utóbb újabb alakzatban újabb alkotói retorikák szerinti alkotások megépülését váltsa ki.

Az „*én KASSÁK LAJOS vagyok*” vagy az *Eszmélet* hangsúlyosan kimondott éneje, avagy a stirneri ujjmutatásra alakuló Szabó Lőrinc-i *Az Egy álmai*, vagy a *Fűz a tóparton* grammati-

kai labirintusából kiemelkedő énalany mind annak a tudatállapotnak a poétikai definíciói, amelyben a most-pontokra-szakadó narratív időben (Ady, József Attila, Szabó Lőrinc megfogalmazásában: „messziről és messzire megy ez élet”, „az idő lassan elszivárog”, „az életet adja, adja,“), abból kiemelten megjelenik az autentikus idő, „In balance with this life, this death”, az „ez élet”. A vers poétikai helyzete éppen a kettő viszonyítottsága: „a mindenséggel mérd magad!” A rálátás az élet választékaira. A tudatban megképződő-belefogott, ahumánus viszonylataival kérdezhetővé tett léttények között befogottan megjelenik ugyanez a tudat (én-nek nevezve-szólítva), a maga, választóakarata (Kürwillejére – Ferdinand Tönnies) való rákérdézettségével. Az egyszerre kint és bent állapot: amit az *Eszmélet* nem mint kizárót, hanem mint metafizikai állapotot tételez fel a maga formálisan pedig kizáró logikájával. Az *Ars poetica*-beli én (a „költő vagyok –”) – a bibliai isteni jelenlét áttemelése a tudatba. Benne és általa történik a poétikai megtestesülés. Amit még a 21. században is a bölcs láng esze fel nem ér, csak óhajtvá sejt, arra 1947-ben Szabó Lőrinc már ráért: „De, hogy a / Mindenség is csak egy Költő Agya, / úgylátszik, igaz”, és 1922-ben Kassák remekműve alkotói retorikájában megformált. Magaévé alakítva a János-evangélium retorikáját.

Ezáltal a teológiai üzenetet hordozó szöveg a poétikában átfordul a célképzethez kötött üdvtörténetet sugalmazó kiválasztottság megjelenítéséből az emberi tudatban feldolgozódó evilági útonlevés létállapotába. Mit reprezentál *A ló meghal a madarak kirepülnek útonléte?* Leír, bemutat, felkínál – de nem reprezentál. Nem tudni munkás-valcolás, egyházi karrierkeresés, költőtél vagy politikai-mozgalmi szerepvállalás lenne a választék. A szinte enciklopédikus felvonultatott áthallások mindezt felkínálják. A földrajzi hezitálás Párizs–Brüsszel között, amely egy üdvtani szerkezettel szemben az eltúlzott életrajzi valóságúság erőszakátételének tűnik fel, valójában poétikai esemény. Ehhez kapcsolódik utóbb – történetiségében kései értelmező rálátásként – Kassák Cendrars-víziója, amely éppen a korábban jelentéktelennek feltűnő Párizsban létet emeli poétikai meghatározottságú fordulópontnak egy nemlétező találkozás vizionálásával. Szerintem éppen ez – az utóbb még mítomán módra feldúsított – Brüsszel–Párizs hezitálás a Kassák-mű poétikai elhelyezettsége. Mint ahogy a bibliai szövegekínálat Kassák művében a világ létezésében (mindenség = én) benne lévő bizonytalanság – választás és szabad akarat – archetípusaként szolgál. A szocialista zarándok az Újszövetség eseményességét követve hagyja el a célképzetet, a Nagy Háború és az orosz forradalom utániságban kontrollálva a régi történet elbeszélését, amelyből elröpítsen a nikkelszamovárral minden utólag zavaró történelmi esetlegességet. Visszamenőleges érvénnyel. Valóban igazat mondott nekem, amikor a nikkelszamovárt az orosz forradalommal azonosította, csak mi, akik körülültük őt halála előtt nem sokkal, megújuló dicsősége pillanatában nem figyeltünk a mű retorikai szerkezetére. Az élet eseményessége – visszatekintve – meg nem másítható, a maga leltárszerűségében része a visszatekintő mindegyik ember életpozsa seregszemléjének. Ez van, ez adottság. De éppen ennyiben különbözik a Teremtő és a befogadó emanációja. A befogadó csak tudatában – ha költő: szövegszerűségében – szerkesztheti át a megtörtént eseményeket. A valóságos útonlét az áttekintés során válik tudatában az események átértelmezőjévé. A személy viseli megélt eseményei nyomát, a személyiség ennek ellenében alakíthatja meg létformáját. Költő esetében műalkotását. A huszadik században, amikor az események és azok tudat- (és poétika-) beli feldolgozása olyan gyors ütemben írják felül egymást, akkor válik időszerűvé az olyan tág ollójú világirodalmi jelenség, mint Villon vélt élete és költészete. Példázatot ad: a költő személyiségével hogyan tudja megélni a maga integritásában, hogy „fejünk fölött elrepül a nikkelszamovár”.

„én KASSÁK LAJOS vagyok”: ennek a megalkotott tudatállapotnak a magasáról gondolja át a vers ismét az egész zarándokutat, a maga állandóan épülő-omló szerkezetével, az Ady-mintára Párizsba készülő, mégsem ott célba érő („én láttam párist és nem láttam

semmit”), éppen ezért az egész elbeszélést tudatosan gellert kapottként bemutató-lebegtető linearitásával, végül pedig a brüsszeli politikai célképzet kidobásával-elrepítésével („s fejünk fölött elrepül a nikkelszamovár.”). Háromszoros zárandokutat játszát egybe a vers: egy költőnek és mozgalmárnak készülő ember megosztott célzatú (Párizs vagy Brüsszel?) valócolását; az evangéliumok történetét; és az orosz forradalmat. Mindebből marad az útonlévőség most-pontokra-szakadt örök újakezdése és az ezzel szembesülő tudat mérlegelő mértéke az autentikusnak szimulált tudathorizonton.

Az „*Én vagyok*” megalkotottsága azt a tudatot, azt az Igét nevezi meg, amely leírhatatlan, de viszonyaiban leosztódik, hogy minden tudatban ismét visszaalkotódhasson. Figyelemre méltó ebből a szempontból Szabó Lőrinc és T. S. Eliot verseinek visszaolvasó építkezése: „*én teremtem csupán,*”, „*I remember*”, „*I should be glad of another death*” – „*emlékszem én*”, „*Másféle halálnak örülnék*”. Mindkét költőnél a vers vége épp a Dantéból is kiolvasható, Kassáknál megfigyelt horizont-összeolvadáshoz jut el: az eseményesség narratívája a belőle való kilépés pillanatában az egész történet tudati átváltoztatását programozza. Poétikailag ez a kimondott: „*Költő vagyok –*”, „*én KASSÁK LAJOS vagyok*”. Ennek leosztódása a szöveg, amely éppen ezt a viszonyt hivatott nyelvi-grammatikai (és csak ezt szolgálóan verstani) alakzatokkal rögzíteni. „*A mindenséggel mérd magad!*” felemelő arányaival élni át az elszivárgó élet esetlegességeit.

Én imigyen olvasom a Dante-mű végén a költő egyszerre narratív és szövegszerkesztő pozícióját:

*La forma universal di questo nodo
Credo ch'io vidi*

Szász Károly fordításában:

*Az általános elvet e rejtélyben,
Hiszem hogy meglelém,*

Kassák szavaival: „*látom a partokat, amint elfolynak mellettem s szereim előtt kinyílik a tér a világossággal áldott*”. Ennek a kassáki textusnak a párjára hívta fel figyelmemet Tóth Szilvia: Kokoschka 1971-ben megjelent, magyarra *Életem* címmel lefordított memoárjában hasonlóan, a háború ellenében, azt megkerülve, a reneszánszig visszavezetve tájékozódását imigyen fogalmaz: „*titkos elragadtatásomnak véget vetett a háború. De a tér sugárzásának okával, ezzel a titokkal bújócskát játszva, általa nyílt meg a szemem, ugyanúgy, mint valamikor gyermekkoromban, amikor először értettem meg a fény titkát. Számomra ez az expresszionizmus.*”

És erre az összeolvasásra Babits utóbbi – a húszas évek poétikai eseményeit is összegező – Dante-esszéjében kapom meg a módszertani útmutatást, még a múltháttér eseményességének összevetését (az irány megformálását) is a jelenen átfutó előrelépéssel (én úgy neveztem: a világszerűségből a szövegszerűségbe való átlépéssel): „*Ha korunk az embert kívánja látni a költőben, az egész embert, ahogyan legmélyebb s legemberibb gyökereiből kinő, ahogyan a világba belefogódzik, abban körülnéz, akar és cselekszik: nem találhat nekivalóbb költőt. Bizonyos értelemben Dante legaktívabb költője a világirodalomnak. S ez a szó igazi értelme: mert Dante nemcsak jelszavakban és elméletileg játszott valami elvont aktivitás kéjeivel: ő tudta, mit akar, s élete is cselekvő élet volt, azon ritka életek egyike, hol cselekvés és alkotás nem bénítják egymást. Mert ez a cselekvés ugyanonnan nőtt ki, ahonnan az alkotás: a legmelegebb és legegényibb emberi mélységből, a szerelemből; s föltört, mint maga az alkotás, a legáltalánosabb és legönzetlenebb emberi magasságig, az emberi közösség, egység és méltóság igazi és tiszta átérzéséig, mely maga a vallás, a keresztény vallás. Korunk erotizmusa és kollektívizmusa egyformán meglelhetik e középkori zseniben azt, ami rokon és érdekes. [...] A jelennek a múlt háttérével való együttlátása*

teheti csak világgépünket dinamikussá. Csak ez adhatja meg az irány átélését: s csak az irány termékeny, az elért pont egymagában soha. Aki lendületet akar venni előre: az előbb hátralép.”

Ahogy Babits Dantét olvassa, olvashatná ekkor már *A ló meghal a madarak kirepülnek* Kassákját is. Majd két évtizedet kellett várni, amíg n. n. á. egybeolvasta őket. Ismerték-e egymás szövegeit? Bennem imigyen állt össze a remekmű poétikai pozíciója. A személy és személyiség viszonyíthatása az események közötti útonlét során.

* * *

A „*tragic joy*” megjelenése a magyar lírában. Az útonlét során hogyan épülhetnek az események a személy személyiséggé alakulásába? A nyugati filozófia már a múlt század elején, Schopenhauer munkásságában jelezte az adaptációs igényt, amellyel a nyugati filozófiába igyekezett belevonni a keleti gondolkozás eredményeit. A huszadik század első felének meghatározó európai filozófusai ugyan nem tartanak igényt az így megnyílt út folytatására, a természettudomány és a költészet művelői annál inkább szükségelik ennek a lehetőségnek a kihasználását. Közülük a fizikus Erwin Schrödinger szisztematikusan gondolja végig az európai gondolkozási hagyományt: ennek során figyel fel az európai kauzális (ok-okozati) gondolkozással megalkotott világmagyarázatokban megjelenő „*hézagok*”-ra. Legrövidebben akkor járok, ha saját szavaival idézem fel gondolatmenetét, a „*megérthető véletlen*” felvetette csapda végiggondolásáról:

„Szerintem itt (a fizikában), akárcsak ott (a történelemben), fáradásaink megbecsült eredménye a vizsgált tárgy egyre világosabban taglalt, szemléletes összképe, amelynek összefüggéseit jól értjük. Az összefüggéseket itt és ott egyaránt tökéletesen szétrombolná, ha az igazság iránti túlzott aggodalmaink miatt úgy éreznénk, mindent el kell hagynunk, amit az érzékek közvetlen ítélete nem igazol vagy kívánatra nem bizonyítható, ha kénytelenek volnánk minden állításunkat úgy megfogalmazni, hogy az érzékelésekkel való kapcsolatuk közvetlenül megnyilvánuljon. [...] arról van szó, hogy valahányszor emez történik, utána amaz következik. Igen röviden kifejezve: régebbi tapasztalatainkat írjuk le, azzal az állítással együtt, hogy ezek adott esetben ugyanabban a sorrendben és kölcsönös függőségben ismétlődnek meg. Ez az állítás nem üres szó, hanem a leírás lényeges része. Ezenkívül rendszeres, mindig újra szükséges járulék, amely nem »váltható meg« egyszeri kijelentéssel. Ez a »valahányszor« ugyanis nem minden eseménysorra igaz, csupán egyesekre; ám vannak más eseménysorok is. Az a lehetőség, hogy a természeti történések olyan törvényszerű eseménysorokba rendezhetők, amelyekre a »valahányszor« érvényes, önmagában is olyan dolog, amelynek szeretnénk az okát ismerni. Lehetséges ez? [...] Az érthetőségi doktrína lényege, hogy az események vizsgálata során mindig olyan észleléseket és megfigyeléseket gondolunk együvé, amelyek a szükségszerűség kapcsolatában állanak. Kibogozzuk a kauzális láncokat, és ezeket nevezzük csupán lényegesnek. A valóságos életben azonban mindig sok száz kauzális lánc keresztezi egymást, s így állandóan olyan események találkoznak, amelyek nem állnak egymással megérthető kapcsolatban, amelyek együttes bekövetkezését a természettudományos gondolkodásúak véletlenszerűnek látják. Olyan dolgokról van szó, mint egy napfogyatkozás és egy csatavesztés; egy fekete macska, amely balról keresztezi az utat, és az ugyanazon a napon bekövetkezett üzleti balsiker. De olyan dolgokról is szó van, mint a Baselen való átutazás közben egy elgázolt kutya miatt lekéssett vonat, aminek következtében ugyanaznap egy isztambuli távoli ismerősömmel találkozom és ez (logikai szubjektum továbbra is az elgázolt kutya) egész jövőendő életemet új útra irányítja; vagy egy konflis, amely éppen akkor halad el az épület előtt, amikor a második emeleti ablakból egy kisbaba egy lámpaoszlop tetejére esik, s az elszakadó ruhácska úgy fékezi le esését, hogy a konflis tetejére, onnan a bakra pottyan, és egy zúzódással megússza (az utóbbi eset apám családi krónikájából származik). De még az ilyen kivételes eseményektől eltekintve is, mindenki, aki egy jól ismert életutat, például a sajátját, pontosan megvizsgálja, azt a benyomást nyerheti, hogy az okozatilag

össze nem kapcsolt események vagy körülmények véletlen egybeesése igen nagy szerepet játszik, sőt tulajdonképpen az érdekes főszerepet, amelyekhez képest az átlátható kauzális láncok szerepe triviálisabbnak tűnik, mint az a mechanizmus, amely a tulajdonképpen szándékolt előadás hordozója, az a billentyűzet, amelyen a néha szép, néha háborzongató, de mindig értelmes harmóniát lejátszák. Ez arra a következtetésre vezethet, hogy az érthetőségi dogmatika, bármilyen ésszerűnek látszik is, a minket érdeklő összefüggéseknek csupán egy kicsiny, mégpedig a legtriviálisabb részét tárja föl, míg a fő rész megértetlen marad.” Mindezt a nyugati, objektivitásra törekvő gondolkodás válságaként éli át, és így jut el a „Kelettel való keveredés” szükségeléséig: „Az ellentétes kiút a tudat egységesítése”.

Schrödinger a felvetett világnézeti problémák átgondolására nem filozófusként és nem filológusként, de kora természettudományos horizontjáról tekintve szakít ki eseményeket, sorol fel antinómiákat az európai gondolkodás történetéből, amelyek „bosszantó fellépésűk”-kel, „valahányszor előkerülnek, újból zavart, meglepetést, kellemetlen érzést okoznak.” Herakleitosztól indul, de eljut ahhoz az Eddigtonhoz, akinek ismeretterjesztő könyve (*A természettudomány új útjai*) a két háború közötti időben a magyar írók és költők alapvető olvasmányai közé tartozik, aki leírja bevezetőjében „a maga »két íróasztalát«, a mindennapi életből ismert alanyi íróasztalt, amelynél ül, amelyet maga előtt lát, s amelyre támaszkodik, továbbá a természettudományosat, amelyből nemcsak hiányzik minden érzékminőség, hanem ráadásul rendkívül lyukacsos is; hiszen javarészt légüres térből áll, amelyben csupán viszonylag (azaz a köztük levő távolsághoz viszonyítva) apró atommagok és elektronok mérhetetlen száma nyüzsög összevissza stb. A kedves öreg házibútor és a fizikai modell hatásos szembeállításához, amely utóbbi a tudományos leírásnál az előbbinek a helyét el kell hogy foglalja, az alábbi megjegyzést teszi: »A fizikus világát a szemlélő a mindennapi élet színdarabja árnyjáték-előadásának látja. Könyököm árnyéka árnyékasztalon nyugszik, miközben az árnyék-tinta elfolyik az árnyékpapíron. [...] Annak az őszinte fölismerése, hogy a fizikai tudományoknak árnyékvilággal van dolguk, az utóbbi idők egyik legjelentősebb vívmánya«”.

Schrödinger szerint a fiziológus Charles Sherrington *„Gifford Lectures”* kötete határkő szerepet játszhat az imígyen felvázolt gondolkodás történetében. Sherrington a következőket írja: „A tudat, mindazok után, ami érzékeléssel megtudható róla, térbeli világunkban kísértetiesebb a kísérteteknél. Láthatatlan, megfoghatatlan, körvonal nélküli dolog, sőt egyáltalában nem is »dolog«. Érzékelés nem igazolja, és sohasem fogja igazolni.” Schrödinger ehhez hozzáteszi: „A kettő közül tehát az egyik megváltoztathatatlanul kísértételekre van kárhozthatva, vagy a természetkutató objektív külvilága, vagy a tudat, amely elgondolásával az előbbit fölépíti, miközben saját maga abból visszavonul.”

Hol foglal helyet ebben a szerkezetben maga az ember? A fizikus – itt már poétikai helyzeteket felidézve – szükségesnek tartja felfigyelni erre is: „A festő nagyméretű festményeibe vagy a költő költeményeibe néha jelentéktelen mellékalakokként beilleszti saját magát. Az Odüsszeia költője például abban a vak énekesben, aki a phaiakok csarnokában Trójáról dalol és a sok megpróbáltatáson átesett hőst könnyekig meghatja, szerényen nyilván önmagát illesztette be eposzába. A Nibelung-eposzban is van egy részlet, az osztrák földön való átvonulás, ahol egy költővel találkozunk, akiről az a sejtés, hogy az eposz szerzője. Dürer Mindenszentek című képén a felhőkben magasan lebegő Szentháromság körül két nagy körben állodogálnak imádkozva a hívők, az üdvözültek köre a levegőben, az emberek köre a földön. A királyok, császárok és pápák alattuk. S ha emlékezetem nem csal, a földi körbe szerény mellékalakként, amely hiányozhatna is, a művész saját térdelő alakját is odafestette. Szerintem ez a legjobb hasonlat a szellem zavaró kettős szerepére: egyrészt ő a művész, aki az egészet megalkotta, a képen viszont jelentéktelen mellékfigura, amely el is maradhatna, anélkül, hogy az összhatást lerontaná [...] azon tipikus antinómiák egyikével van dolgunk, amelyek attól származnak, hogy legalábbis eddig még csak azon az áron sikerült érthető világgépet felépíteniük, hogy a szemlélő és építő abból visszahúzódik, s nincs többé benne helye.

A belekényszerítési kísérlet értelmetlenséget eredményez [...] Mint ahogyan a tér-időbeli világmodell szintelen, néma és megfoghatatlan, vagyis hiányoznak belőle az érzékminőségek, ugyanúgy hiányzik belőle egyáltalában mindaz, aminek értelme egyedül a tudatos, szemlélődő és érző Énhez való kapcsolatban van. Elsősorban az erkölcsi és esztétikai értékekre és mindenféle értékre gondolok, mindenre, aminek kapcsolata van a történések értelmével és céljával. És mindez nemcsak hiányzik, hanem szervesen nem is illeszthető be. [...] A természeti történések önmagukban se nem jók, se nem rosszak. Ugyanígy se nem csúnyák, se nem szépek. Az értékek hiányoznak. Az értékek, és főleg az értelem és cél. A természet nem célok szerint cselekszik. Amikor egy organizmusnak a környezethez való célszerű alkalmazkodásáról beszélünk, akkor tudjuk, hogy ez csak kényelmes szólásmód. Ha szó szerint értjük, tévedünk. Világképünk keretében tévedünk. Ebben minden csak szigorúan kauzálisan kapcsolódik egymáshoz. De tisztán természettudományos kutatással a legkevésbé sem tudjuk meghatározni a nagy egésznek az értelmét. Minél alaposabban vizsgálódunk, annál értelmetlenebb minden. A lejátszódó színdarab nyilvánvalóan csak a szemlélődő szellemmel való kapcsolatban nyer jelentést. De hogy ez milyen kapcsolatban áll vele, arról a természettudomány csak értelmetlenségeket tud mondani: mintha éppen annak a színdarabnak a következményeként jött volna létre, amelyet éppen néz, s el is pusztul majd benne, amikor a Nap kihűl, s a Föld jég- és kősvataggyá válik”.

Ezzel pedig eljutottunk az „objektivitásból eredő hézag”-hoz, a kauzalitással végiggondolt objektíválás határesetéhez. A tudós így folytatja: „A világ csak egyszer adott. Semmi sem tükröződik. Az ősminta és a tükörkép egy. A térben és időben elterülő világ a mi elképzelésünk. Hogy ezenkívül még valami más is, arra legalábbis a tapasztalat – mint ezt már Berkeley püspök is tudta – semmilyen támpontot sem nyújt.” Mindezzel a kauzális gondolkozás határterületéhez érkezőnk, amelyen a tudomány és a poétika a maga különböző törvényszerűségei szerint alakíthatja a maga sajátos világát.

A huszadik században mindez nem filozófusok képzelme, hanem fizikusok által felvetett, népszerűsített természettudományos ismeret, amely arra a Heisenberg által tudatosított Bohr-megfigyelésre keresi a választ, amely a megfigyelőt magát is belehelyezi a megfigyelt világegészbe. „A kvantumelmélet, mint Bohr kifejezte, arra emlékeztet bennünket, hogy az élet harmóniájának keresése közben sohase felejtjük el: az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk.”

Poétikailag mindez feltéti a kérdést: hol foglal helyet ebben a szerkezetben maga a költő, az alkotásban az alkotó? Nemcsak a fizikus vélekedett erről, de vele egy időben a költők is szükségesnek tartják rákérdezni erre. Schrödingernek, az ember helyét kereső gondolatmenete mellé idézhetem például a Schrödinger-kortárs magyar költő, József Attila sorait, amint a *Téli éjszaka* című körképében az alkotásban elhelyezi magát az alkotót is (a vers dátuma: 1932. december).

*Hol a homályból előhajol
egy rozsdalevelű fa,
mérem a téli éjszakát.
Mint birtokát
a tulajdonosa.*

Ugyanő eljut a maga poétikai fejlődésében az „objektivitásból eredő hézag” érzékeléséhez, a kauzalitással végiggondolt objektíválás határesetéhez az *Eszmélet* címmel összefogott gondolati költeményében (a vers dátuma: 1934 eleje). Benne az esztétikai alkotás mint az embernek a világban léte mikéntjére való rákérdezés alkalma jelenik meg. Ahogy a tudós a maga területéről, hasonlóképp a költő is – egymástól függetlenül – elérkezik az európai gondolkozás határesetéhez:

*Én fölnéztem az est alól
az eget fogaskerekére –
csilló véletlen szálaiból
törvényt szőtt a mult szövőszéke
és megint fölnéztem az égre
álmaim gőzei alól
s láttam, a törvény szövedéke
mindíg fölfeslik valahol.*

Az egyik fajta válasz erre a kihívásra a tudat egységesítéséhez vezet, ahol a sokszoros-
ság megidézése csak látszat. A metafizikus egyesülés misztikus élménye szabályszerűen
ehhez a felfogáshoz vezet olyankor, amikor erős előítélet nem állja útját. Ez annyit jelent,
hogy Keleten könnyebben, mint Nyugaton. Schrödinger e misztikus metafizikára jellemző
szöveggént egy 13. századi perzsa-izlám misztikustól, Aziz Nasafitól idéz: „Az élőlények
halálakor a lélek a lélekvilágba, a test a testvilágba kerül vissza. De közben csak a testek változnak.
A lélekvilág egyetlen lélek, amely fényként áll a testvilág mögött, s minden egyes létrejött lényen,
mint ablakon átszűrődik. Az ablak minőségétől és nagyságától függően több-kevesebb fény hatol a
világba. A fény maga azonban változatlan marad”. Szinte ennek a szövegnek az illusztrációja
is lehetne egy másik magyar költő, Weöres Sándor *Grádicsok éneke* című versciklusának
záródarabja. Szövege a „testvilág”-ot éppúgy érzékeli:

*Vagy azért kell-e élnem,
hogy haldokolva, kedvét
messziről sóvárogjam kiszakadtan,
örvényben ingva nézzem,
mily diadalmenetként
vonul, nem nőve-fogyva, mozdulatlan!*

mint a „lélekvilág”-ot:

*A változó világon
átnyúlva szakadatlan,
fürdöm oly végtelen harmóniában,
mit a művészi álom
nem rögzíthet szavakban,
belőle a versben szilánk van.*

*Ez a szünetlen élmény
eltávolít a földtől,
fejemet kéken-túli égbe ásom,
többé már nem remélvén
táplálékot göröngytől,
zord idegen lett boldog vallomásom.*

*Nem gyarapodni többre,
nem élni, oda vágyom,
honnan hűségesen kísér szerelmem,
izzón olvadni benne,
legyen szabadulásom
attól, mi én, s nem az ő tükre bennem.*

Ez esetben a poétika által felszabadított sokféleség nemcsak az individuális szabad akarat teherpróbája, hanem a személyes létezés elrendezettségének, biztonságérzetének megnyilvánulása.

Ha mindezt kiterjesztem – mint javasolta maga Schrödinger is – a poétikában is megjelenő „*hézagokra*”, ezzel tudatosíthatom mindazt, amelyet Goethe már a maga gyakorlatában, és az általa „*világírodalomnak*” nevezett mezőben valaha megfigyelt. Ugyanakkor olyan tendenciákkal is szembesülhetek, amelyek a huszadik század folyamán a vallási ökumenének is alkotóelemei.

A magam részéről Schrödinger ötlete mentén figyeltem fel olyan poétikai megoldásokra, amelyek összeolvashatóak a tudós fizikus kérdésfeltevésével, egyben pedig a magam poétikai rendjében határesetet jeleznek, a modernség dialogikus jellegének felmutatásával tendálnak a szintetizáló jelleg megformáltsága felé. Megjegyezve természetesen, hogy korok és nézőpontok bármikor átrendezhetik a viszonyítási szempontokat, új kérdező horizontokat nyithatnak, ennek megfelelően másfajta olvasási – és ebből következően: összeolvasási – trendeket kanonizálhatnak. Ugyanakkor Szabó Lőrinc szavával én is elmondhatom: „*ha itt és most és én tekintem: / így forognak a csillagok!*” Szabó Lőrincnél ennek a versnek a kezdő felütésétől („*Törvényszék? En is az vagyok!*”) számíthatjuk költészetében a *Kritik der praktischen Vernunft*-beli kanti kategorikus imperatívusz közismert szállóigéjének („*Zwei Dinge erfüllen das Gemüt mit immer neuer und zunehmenden Bewunderung und Ehrfurcht, je öfter und anhaltender sich das Nachdenken damit beschäftigt: Der bestirnte Himmel über mir, und das moralische Gesetz in mir*”) tudatos felülírását, a morál és az igazság kérdésének relativizálását. Nem véletlen, hogy az 1932-es *Te meg a világ* kötetében éppen az 1931-es keletkezéssű *Tao Te King* és a *Rigvéda* című versek után következik.

Feltételezésem szerint az ok-okozati felfogásmódnak drasztikus opponálását József Attila egyik utolsó verse, a „*Költőnk és Kora*” jeleníti meg legkarakteresebben (megjelent a költő által szerkesztett folyóirat 1937. októberi számában). József Attila az 1934 nyarán publikált *Eszmélet* című versében még tudatosan a kauzális gondolkozás határhelyzetének megélését vezeti fel, jelölve a külső és belső világ egyszerre megélésének útját: „*Nappal hold kél bennem s ha kinn van / az éj – egy nap süt idebent*”; de egyben ugyanennek poétikai érvényét még meg is kérdőjelezve: „*ügyeskedhet, nem fog a macska / egyszerre kint s bent egeret*”.

Ennek következtében azzal az antinómiával találkozok, amellyel Schrödinger gondolatmenetét követve is találkozhatok: „*Hérakleitosz tudja, hogy az álomban és éber állapotban tett érzékelések között önmagukban nincs különbség. A valóság egyetlen kritériuma a közösség. Ennek alapján konstruáljuk meg a reális külső világot. Minden tudatszféra részben átfedi egymást – nem éppen ennek tulajdonképpeni értelmében, ez lehetetlen, hanem olyan testi reakciók és közlések révén, amelyek megértését kölcsönösen megtanultuk. A tudatok közös része alkotja a valamennyiünk számára közös világot [...] Aki az utóbbit nem ismeri el [...] bolond; vagy úgy cselekszik és beszél, mint egy alvó; mert az álomban elfordul az ébren levők közös világától a saját álomvilága felé.*”

Ebből következően felvetődhet a kérdés: ha Énünk maga a világkép, azonos az egésszel, és ezért nem lehet annak része, akkor hogyan magyarázható, hogy a tudat-Ének száma nagy, a világ viszont csak egyetlen. A „*tudatok közös része*” hogyan alkotja a „*valamennyiünk számára közös világot*”? Hogyan lehet, hogy a részleges tudattartományok tartalmi részben fedik egymást, és aki hallucinációit vagy álomképeit összetéveszti a valósággal, örültnek nevezzük?

Ez az a pont, ahol természettudós gondolkozás és poétikai cselekvés keresztezi egymást: az egymást fedő tudattartományok kommunikációja nyelvi eszközzel történik. A kérdés a nyelvi meghatározottság kérdését is felveti: „*a tudatszférák kérlelhetetlen elkülönültsége, egymástól való teljes és kifürkészhetetlen kizártsága következtében pillanatnyi ketyelyünket fejeztük ki, vajon egyáltalában képesek leszünk-e valaha határozottan állítani, hogy tapasztalataink*

különböző áramainak egy része (az a rész, amelyet »külsőnek« nevezünk) hasonló, sőt csaknem azonos. De mihelyt rájövünk, hogy e pont tekintetében megvan a megértés lehetősége, s hogy a rendelkezésünkre álló nyelvekben szerencsére megvannak a megértéshez szükséges eszközeink is, rögtön hajlamosak vagyunk a megértés pontosságai fokának túlbecsülésére és az elkerülhetetlen korlátokról való elfeledkezésre". A kauzális gondolkozás elfeledkezik a korlátokról, és csak a „külső” tapasztalatok „hasonló, sőt csaknem azonos” mezőiről vesz tudomást, és kirekeszti „az egymástól való teljes és kifürkészhetetlen kizártság” következményeit, azokat a hallucináció vagy álomkép világába utalja, az azt nyelvileg megfogalmazni akarót örültnek minősítve. A természettudós ezen a ponton csak kételyét jelzi, korlátokról beszél, csakhogy e hézag a költő számára az alkotás során megoldandó feladatként jelentkezik. Szabó Lőrincnek az 1935. február 24-én a *Pesti Napló*-ban megjelent híres verse, a *Dsuang Dszi álma* lesz ennek keleti mesévé alakított megjelenítése. Ez a vers ahogy tematizálja a problémát, az közismert, elmondásának módja közérthetővé teszi.

Az már kevésbé ismert, ahogy József Attila a „*Költőnk és Kora*” című versben jut el e komplex problematika – öntudatos vagy sejtelemszerű – csomósodásához, a nyelvi meghatározottság megkérdőjeleződésének átélése következtében.

Megszűnik a kettőzött világ, az objektiváltság: „*Nem való ez, nem is álom*”. Ezt a határhelyzetet még egyszer, ironikusan, ok-okozati jelleggel akarja megnevezni, de csak képletes idézőjelre futja („*ugy nevezik, szublimálom ösztönöm*”); erősebb az oldás: a nyelvtől elszabaduló kép („*mint oszol*”). Ez a pont, amelyben a korábbi verseiben leírt, és az *Eszmélet* című versciklusban dialogikus helyzetbe helyezett „*vas világ a rend*” megszűnik poétikai ihlető lenni; „*Most homályként száll tagjaimban álmom s a vas világ a rend*”. Ebből a kettősségből poétikailag kell valahogyan kilépnie. Korrekcióra van szüksége. A jelentéstől eloldott szavak vizsgálatát választja, amely elvezeti verse végén valami dalszerűen dúdolható pszeudokép megformálásához.

Leírhatom ezt a poétikai alakulást a kortársi európai költészet eseményeivel összhangban: összeolvashatom ezt a poétikai stációt Yeats kései verseivel, Rilke elégiáival. De – éppen a vers 'megajándékozottja', a keleti gondolkozás tudósának esetleges sajátos közvetítésére figyelve – még a *Tao te king* világában való elhelyezkedést sem zárhatom ki, oda kell figyelnem Huxley és Schrödinger már jelzett felvetésére: „*De éppen ez az a hely, ahol véleményem szerint a görög természettudományos gondolkodás valóban helyesbítésre, a »Kelettel való keveredésre« szorul.*” Végül is a vers létrejöttének ezt az olvasatát sem hagyhatom figyelmen kívül.

„Költőnk és Kora”

Hatvany Bertalannak

Ime, itt a költeményem.

Ez a második sora.

K betűkkel szól keményen

címe: „Költőnk és Kora”.

Ugy szállong a semmi benne,

mintha valaminek lenne

a pora...

Ugy szállong a semmi benne,

mint valami: a világ

a táguló úrben lengve

*jövőjének nekivág;
ahogy zúg a lomb, a tenger,
ahogy vonítanak éjjel
a kutyák...*

*Én a széken, az a földön
és a Föld a Nap alatt,
a naprendszer meg a börtön
csillagzatokkal halad –
mindenség a semmiségbe',
mint fordítva, bennem épp e
gondolat...*

*Úr a lelkem. Az anyához,
a nagy Úrhoz szállna, fönn.
Mint léggömböt kosarához,
a testemhez kötözöm.
Nem való ez, nem is álom,
ugy nevezik, szublimálom
Ösztönöm...*

*Jöjj barátom, jöjj és nézz szét.
E világban dolgozol
s benned dolgozik a részvét.
Hiába hazudozol.
Hadd most azt el, hadd most ezt el.
Nézd ez esti fényt az esttel
mint oszol...*

*Piros vérben áll a tarló
s ameddig a lanka nyúl,
kéken alvad. Sír az apró
gyenge gyep és lekonyúl.
Lágyan ülnek ki a boldog
Halmokon a hullafoltok.
Alkonyúl.*

Két tárgyilagos leírását ismerjük a vers keletkezésének, amely egymást kiegészíti és mégis lényegileg ellentétes interpretációt tesz lehetővé. A filológus Tverdota György professzor az életrajzhoz kötve tragikusan logikus keletkezéstörténetet mutat be: az idegileg ekkor már súlyosan beteg, depressziós költő orvosai-barátai unszolására a témátlanságot, az ihlethiányt teszi meg versalakító és szervező – ha nem is erővé és nem is ihletté, de legalább – tematikává. Hiszen József Attila életműve építkezése során éppen a legnehezebb életrajzi pillanatban találkozik poétikája megújításának költészete egészéből következő problémájával. Barátainak aggódó vélekedése, orvosainak szakvéleménye, de magának a költőnek is önmagával tudatosított arcképe egyként a bolondlét biológiai tényével fenyegetik. És ez az állapot egybeesik azzal a poétikai gondolkodásában elkövetkező változással, ami alkotói eszközének, a nyelvnek az alkalmazásában ahhoz a pozícióhoz jut el, amelyet a filozófiai közgondolkodás Hérakleitosz óta éppen a szocializációs konszenzus

alapján boldognak minősít. József Attila Tverdota által számba vett alkotói önértékváltsága szerintem ebből, az egymást felerősítő életrajzi-biológiai helyzetből és poétikai megoldáskeresésből eredeztethető.

Ezzel szemben a kortárs költő, Vas István a vers dalolhatóságát (egy konkrét nótához kötöttségét) és a verset záró kép felől visszafelé haladó szerkesztettség boldog alkotói hangoltságát hangsúlyozza. Megérzi a mélypontban összesúlyozódó kiindulási lehetőséget, a Semmi ellentett horizontját, a dallá formált Valamit. Én pedig éppen ebben a viszonyított-ságban figyelem a *Tao te king* szuggesztióját éppen ebben a versben.

Akár a vers kezdetétől eredeztetjük a költemény genezisést (Tverdota), akár a záróképp megalkotottságának utólagos értelmezéseként fogjuk fel a vers elejét (Vas István): mindkét magyarázat szerint éppen a nyelvi konvenciókból való kioldás az alkotás kimondott célja, a vers belső történetének témája. Előlről: a hangok újrakomponálása a fogalommal szemben; hátulról: a jelző és jelzett közötti logikai egyezség felmondása egy pszeudokép megalkotása során. Mindkét leírás bizonyító erejű, egyik sem megy túl a tárgyszerűen köthető – életrajzi és poétikai – eseményekkel való kapcsolódáson. Kérdésem: elvben kizáró ellentétek-e a tragikus és a boldog; és József Attila verse esetében a két leírás kioltja vagy éppen felerősíti egymást?

Az 1992. június 18–19-én Pécsen József Attila költészetéről tartott tanácskozás különböző indíttatású és témájú előadói egy dologban egybehangzóan arra a következtetésre jutottak (jutottunk), hogy a *Nagyon fáj* kötet (1935) utáni, életrajzilag tragikusan – feltehetően öngyilkossággal – megszakadó pályaszakasz egyfajta poétikailag leírható derű megfogalmazására törekszik (főként Beney Zsuzsa költő és esszéista, Horváth Iván filológus és Szőke György pszichológus előadásaira és hozzászólásaikra gondolok; magam ott éppen a *Tao te king* poétikai hozadékára utaltam éppen ebben a vonatkozásban). A megnevezésben konszenzusra ugyan nem jutottunk. Nekem is csak utólag, az előadásokat reflektálva hívtá fel a figyelmemet Kurdi Mária professzor, az ír irodalom szakértője a megemlegetett József Attila-versekkel egyidős kései Yeats-versek (az 1936–39-es *Last Poems* kötet darabjainak) visszatérő kifejezésére, a biográfiai és a poétikai események dialogikus ellentétét hangsúlyozó „*tragic joy*” formulára. Példaként: „*Hector is dead and there's a light in Troy; / We that look on but laugh in tragic joy*” (The Gyres – „Hektór halott és Trója lángot vet; / Aki látja, gyászos örömmel nevet.” – Kúpok); „*All things fall and are built again, / And those that build them again are gay*” (Lapis Lazuli – Kálnoky László fordításában: „*ledől s felépül valamennyi mű, / s ki felépíti újra, mind vidám*”).

De ne csak a magunk olvasatára hivatkozzam, az ír költő egyik monográfusa, Louis Mac Neice éppen emiatt a hangnemi megoldás miatt hasonlítja már 1941-ben Rilkéhez Yeatset: „*Mind Yeats, mind Rilke, az általuk megismert szenvedés, zavar és reményvesztettség ellenére ragaszkodik ahhoz, hogy a Művészet, s mi több, az Élet fő hajtóereje az öröm. A tizedik Duinói Elégiában alapvető paradoxonként a megszemélyesített Panasz vezet a nemrég meghalt ifjút az Öröm forrásához, és azt mondja neki: »Emberi körben megtartó folyam-áram« [Tandori Dezső fordítása]. Yeats is azt tartja, hogy a Panasz el tud vezetni az Öröm forrásához, és egyik kései versében leírja ezt a nagyon is igaz paradoxont: »Hamlet és Lear vidám« [Kálnoky László fordítása] – Kleopátra öngyilkossága végül is az élet értékének és az életörömmel is érvényesítése. Ahogy Rilkének, a maga elhagyatottsága ellenére fel kellett tételeznie, hogy az Ittlét gyönyörű, Yeats a csalódások során eljutott ehhez a következtetéshez: »A Barlang megremege, / Egyetlen szót zúg: 'örvendeztetek!'« [Szele Bálint fordítása]”*

És ha már Yeats monográfusa Rilke felé fordítja figyelmemet, én is idézhetem a *Duinoi elégiák* tizedik darabjának zárását, ahol a Glück-kifejezés hangsúlyos jelenléte éppen ezt a kettősséget vonzza; a „*steigendes*” és a „*füllt*”, a növekvő és a lehulló ellentétét fogja egybe: „*Und wir, die an steigendes Glück / denken, empfinden die Rührung, / die uns beinahe bestürzt, /*

wenn ein Glückliches fällt” (Szabó Ede fordításában: „És mi, az egyre növő boldogság / álmodói, mi úgy hatódnánk / meg, már szinte a döbbenetig, / mint, ha lehull, ami boldog”, Tellér Gyulánál: „a főlészálló öröm” és „hogya lehull, ami boldog”, Tandori Dezsónél: „a boldogság fokozását vélők” és „ha lehull, aki boldog”).

Ez az ittélét boldogságát a mulandósággal egybeérzékelő szemlélet az, ami oppozícióra késztetli az európai lírában megképződött ok-okozati egymásutániságot (például József Attila már említett *Eszmélet* című versében: „Csak ami nincs, annak van bokra, / csak ami lesz, az a virág, / ami van, széthull darabokra”).

A Rilkei „*Hiersein*” és „*Dasein*” megjelenése ez a versben, amely egyszerre jelenti a tett nélküli képek és a képek nélküli tettek jelenlétét. Mind a kilencedik, mind a tizedik Rilke-elégia az embernek a nyelvvel való viszonyát is felveti, mint a világban való létezés „miként”-jének meghatározóját.

Idézek a kilencedikből: „*Sind wir vielleicht hier, um zu sagen: Haus, / Brücke, Brunnen, Tor, Krug, Obstbaum, Fenster, – / höchstens: Säule, Turm... – aber zu sagen, verstehs, / oh zu sagen so, wie selber die Dinge niemals / irrmig meinten zu sein*”. És a tizedikből: „*Und höher, die Sterne. Neue. Die Sterne des Leilands. / Langsam nennt sie die Klage: Hier, / siehe: den Reiter, den Stab, und das vollere Sternbild / nerulen sie: Fruchtkranz. Dann, weiter, dem Pol zu: / Wiege, Weg, das brennende Buch, Puppe, Fenster. / Aber im südlichen Himmel, rein wie im Innern / einer gesegneten Hand, das klaren glänzende M, / das die Mütter bedeutet...*” (Tandori Dezső fordításában a kilencedik: „*Talán azért vagyunk itt, hogy azt mondjuk: ház, híd, / kút, kapu, korszó, gyümölcsfa, ablak legföljebb: / oszlop, torony... de tényleg mondani, értsd meg, / ó, úgy mondani, ahogyan a dolgok, mélyeiken sem, / nem, nem gondolták volna, hogy így vannak*”. A tizedik: „*S följebb: csillagok. Újak. A fájdalomföld csillagai. Lassan / nevezi meg őket a panasza: – Lásd, ott: / a Lovas, az a Bot, amaz meg, a teljesebb csillagkép, / ime: Gyümölcskoszorú. De tovább, a pólusig, így jön: / Bölcső; Út; Égő Könyv; Bábu; Ablak. A déli / égen pedig, oly tisztán, mint egy áldott / kéz tenyerében, a tündöklettel csillámló M, / a nagy Mindenség közelítése: az Anyáké...*”)

És ha eddig Yeatsét és Rilket összeolvasták, hadd csatlakoztassam ebbe a társaságba a magyar József Attilát is. Hiszen a harmincas évekbéli legjobb barátainak egyike, Fejtő Ferenc utolsó éveiben hívta fel figyelmemet arra, hogy „*József Attila olvasta Rilket, nekem is felolvasta, tőle ismertem meg, addig nem ismertem a Duinói elégiákat. Rokonának érezte, próbálta fordítani is, csak már nem volt rá ideje*” (beszélgetésünket feleségem a véletlenül nála lévő magnetofonjára is felvette, dátuma: 2004. augusztus 18. Kérdésemre – tudott-e annyira németül? – azt válaszolta még: „*Annaira tudott. Különbén is először szótárral olvasta*”). Az idézett szövegek folytatásaként tehát joggal olvashatom a „*Költők és Kora*” című vers indítását, a dolgokat megnevezni akaró, a hangokig lebontó analízist, amely ebben az összeolvasásban éppen a megnevezés cselekvése:

*Ime, itt a költeményem.
Ez a második sora.
K betűkkel szól keményen
címe: „Költők és Kora”.*

Ez még hangsúlyosabban jelent meg a harmadik sor egyik fogalmazványában: „*Szabály szerint költi kényem.*”

Másrészt megjelenik a cselekvés nélküli kép, a természet, a hasonlat, a fausti Gleichnis, amely a huszadik században is a tragikus léthelyzet feloldásának poétikai megjelenési formája. A Tizedik duinói elégiában: „*Aber erweckten sie uns, die unendlich Toten, ein Gleichnis, / siehe, sie zeigten vielleicht auf die Kätzchen der leeren / Hasel, die hängenden, oder / meinten den Regen, der fällt auf dunkles Erdreich im Frühjahr*” (Tandori Dezső fordításában: „*Am ha a vég-*

telenül holtaktól kelne szívünkben / valami hasonlat, lásd, ez esetleg a csupaszon álló /mogyoró csüngő barkáira mutatna, vagy éppen / az esőt gondolná, mely a sötét földekre zuhan le tavasszal”).

Emellé pedig idézhetem a József Attila-vers záró négy sorát az egyszerű növekvő és lehulló boldogságról:

*Nézd ez esti fényt az esttel
mint oszol...*

*Piros vérben áll a tarló
s ameddig a lanka nyúl,
kéken alvad. Sír az apró
gyenge gyep és lekonyúl.
Lágyan ülnek ki a boldog
halmokon a hullafoltok.
Alkonyúl.*

Az emberi történetet ellenpontosító poétikai pozíció dialogikus jellegét tudatosító és felülíró szintetizáló jelleget alakító versszerkesztés éppen ekkor, József Attila legutolsó verseinek keletkezése idején jelenik meg a világlírásban. Ha pedig ezt figyelembe vesszük, Tverdota György filológusi keletkezésrekonstrukciója és Vas István érzékeny befogadó poétikai megfigyelései nemhogy kioltanák egymást, de éppen hogy együttesen a vers leírásának új horizontjára hívják fel a figyelmet.

* * *

A Juhász-életmű logikája: a lényeg keresése. Vélté ezt feltalálni a történelmi változás leírásában, a külsődleges történet költői utánamondásában. Hasadt utóbb ez a történelem, nagy rianással, osztódott babonás pokolra és az eszme fensőbb ideávilágára. Lehetett minta Dante, és közvetlen példa a beteljesüléstől poklokra égő Ady Endre. Ha pedig a történelmi megdicsőülés önnön poklára utalt vissza, kíváncsi lett – Ady példájára – az egyes ember hogyan viseli ezt a megpróbáltatást: a világ végezetén vagy feladata, királymaga ellehetetlenülésekor. Önkéntes halottak, önpusztító életek erdejéből igyekezett kivágni magát. Vitakozott reménytelenül, reményt szimulálva. A személyiség útja a derűhöz csak úgy vezethetett, ha felfedezi azt az állapotot, amelyben – Szabó Lőrinc szavával – *„a világnak ellentéte vagy”*. A történelemmel, a személyes pokljárással szemben a különbözőzés varázsát. A másik világot kezdte kidalolni, amelybe a valóság elemei csak kísérténi járnak. Vendégségét a derű szigetén, ahova az egyes ember beköltözhet a világ pokla ellenében.

De hozhat-e feloldozást az egyszemélyes derű mámoros kimondása? A személyes létezés mindennapi derűjét kiküzdhetette, csak a lényeg meghatározása csúszott ki a kezéből. Véletlen ez, csak személyes teljesítmény (érték vagy zsákutca), – vagy ebben a feloldatlanságban olyan feloldhatatlanság ölt testet, amelyet fel lehet mutatni valamely esztétikailag megoldható alkotásban? A költő elindul egyfajta belső végtelenbe létezése meghatározottságának keresésére. A belső mag, a lényeg megfogalmazására. Mindez hagyományos feladat maradna. Ámde ha a külvilágban megtalálta a pokollal szembeni ideális különbségtévest, önmagában ennek épp ellentétével találkozik: a pokoli mássággal. A meghatározhatatlansággal, az anyagot azonnal felbontó ellenanyaggal, a létezést megsemmisítő ellenléttel, a kimondható emberi cselekvést, a küzdelmet (a hagyományos cselekményt) megkötő kimondhatatlan ellenerővel. A leírható emberi léttel szemben a kimondhatatlan bomlással.

A Juhász-pálya korábbi eszménye, az épülés itt ellentétével szembesül, amely mindent lehetetlenít. Az ellenléttel. Az értékek megsemmisülésével. Amely benne munkál a világ-egyetemben éppúgy, mint az emberi történelemben és a személyes sorsban. Találkozott egy közeggel, amely megnevezhetetlen, kifejezhetetlen, felmutathatatlan: mégis létezik, van, hat, ereje minden valóságos vonatkoztatási pontot befolyásol. Mégis lokalizálható helye, sem a fizikai világban, sem a történelemben, sem a személyiség alkotásában. A nyelv által befogható dimenziók között meghatározhatatlan.

Mit tehet a nyelv művésze, ha ilyen ellenerővel találkozik? Magába fogja és tömör, néma hallgatásba gombolyodik (mint tették halálba hullott társai), – vagy kivágja magát: teremt egy pszeudomitoszt, amelynek segítségével formát ad a formátlannak, keres egy erős-kötött szerkezetet, amelyben elzengi a szembesülés alakatlan léttényét, és kiválaszt egy költői hangnemet, amelyen előadja a valójában kimondhatatlant.

Sikerülhet ez? Ha egyensúlyt tud teremteni a létező világ, történelme és személyisége hagyományos formái és a feltalált alakatlan, nevezhetetlen, megragadhatatlan ellenvilág között. Juhász ennek esztétikai formáltságát teremtette meg. Azt a kifejezési pillanatot találta el, amelyet az imádkozó európai ember ebben az ellentmondásos dramaturgiai-grammatikai formulában él át évezredek óta: et ne nos inducas intentatione, sed libera nos a malo. Mert miért kell megszabadítani a gonosztól, ha előzőleg már kísértük, hogy ne vigyenek a kísértésbe? Mert állandó egyidejűség van bennük: a kísértés és a gonosz léte egyazon közeg, amely önmaga elszabadítására vonz benne az emberben és történelmében egyaránt. A megfogalmazhatatlan különbség: amely állandóan megbontja az embert. Belülről. Nem része az embernek, mégis benne él. És egyben ellene van. A személyes létezés esélye: ha ellenében nyilvánulhat meg. Imádkozhat ellene, és örvendhet, ha valaki, költő, ihletett pillanatában ráérez az ember veszélyeztetettségének ily lényegi állapotára, és egyben talál olyan áthidaló keretet (pszeudomitoszt, cselekményt, nyelvezetet, hangnemet, versformát), mellyel formába önti találatát. Formát ad a formálhatatlannak.

Az is nagy teljesítmény, ha klasszikus nagyságrendű költő tartani tudja irodalmi rangját, pályája ívét sajátos logikájával folytatja tovább. Nagyobb bátorságot feltételez úgy tovább alakítani a pályáívet, hogy még volt híveinek jó része is megkérdőjelezi az újabb műveket. Az pedig meglepetésszámba mehet, ha látszólag vesztes helyzetben olyan mű születik, amely a világirodalom legújabb törekvéseinek szintjén teremt egyedi jellegű remekművet, egyben modellértékű művészi megnyilvánulást. Juhász Ferenc a *Fekete Saskirály* című eposzával olyan művet hozott létre konok következetességgel, amelynek alakuló motívumai szinte „a levegőben voltak”. Prózai, költői és elméleti művek jósolták, keresték, várták. Az első posztmodern költői műremek mégis ott született meg, ahol nem is remélték. A maga egyediségében is korszakos jelentőségűen, évtizedekkel keletkezése után máig is szinte figyelemre alig méltatottan.

A világ látta meghasadni az emberléte – és alkalmazkodni próbált hozzá. A történelmi jelenetek során egy-egy szörnyszüleménnyel szembe is fordultak, közben a másikkal megalkudtak. A „haladás” nevében megalkudtak, költőként koszorúval koronáztattak időnként az emberiség alkalmi előnyeire várva. Nem első eset a történelemben a kollektív megalkuvás. Majd letisztul a vérgőzös jelen, és talán a jövőendő egyfajta jóléti világgal lehet terhes cserében. Az időben feltárul a Sartre és környezete, sőt Picasso contra Raymond Aron és Camus vitája. Az árulás lélektana. (Olvasd: Tony Judt amerikai történész *A francia értelmiség 1944 – 1956* című, a XX. Század Intézet által 2008-ban megjelentetett, a magyar kiadás számára átdolgozott könyvét, – a napokban lett Európában az „év könyve” – és mellette Ferenczi László, szerintem, az eredeti könyvnel is gondolatgazdagabb utószavát!). Juhász Ferenc a nagy európai rendszerváltás előtti pillanatban nem publicisztikusan, hanem egy belülről régóta, hosszan előkészített műalkotásban mondja

ki azt, amire a század nagyjai képtelenek voltak. Amit esztéták poétikailag anakronizmusnak vélték költészetében, a vates-hangú énköltészet megtevesztő beszédmódját arra alkalmazza, hogy kimondja az alkotásban: a bűn bennem van. Az én metafizikailag alkalmas olyan célképzetes vállalásra, amely a bűn fedezetéül szolgálhat. Teleki Illyés felfedezte drámáját éli át Juhász Ferenc, a „kegyenc”-séget keresi meg az emberben, hogy ettől a bűntől megszabadíthassa az egyes embert. Mindenki számára „külön-külön” felkínálja ezt az utat. Egy életet szán a modell kidolgozására. Addig megy a „kegyenc”-i úton műveiben, amíg a korábbi művek zsákutcájára rá nem döbben. Reménykedés és ellenállás össze nem egyeztethető. A *Fekete Saskirály*ban eljut annak kimondásához: én bűnös vagyok. És amíg mindenki meg nem keresi önmagában is a „kegyenc”-ség „cinkosság”-ának esélyét, addig a század egybeszerkesztett bűnösségéből nincs kilépés. A posztmodern éppen ennek az egybeszerkesztett labirintusnak a felmutatása. A sokféleségnek a monológot konzerváló szerkezetét mutatta fel. Így szerkesztett tudattal nem élhet az ellenállás. A „nem ellenállás” gandhista eszménye tárja fel – utólag – a század történelmi kiszolgáltatottságának a mechanizmusát. Juhász Ferenc túlélte a kiszolgáltatottságban ellenálló barátait, – hát kimondja a kiszolgáltatottságnak az egyes emberekbe kódolt mechanizmusát.

„Ilyen érvényes és létező irodalmi szemléletformák összjátékaként azután igen összetett textuális »valóságok« hozhatók létre, melyek az irodalmi világteremtés (történelmi) szabályai szerint formálódnak meg, s így alkotnak immár csak az irodalmiság jelközegében értelmezhető jelentéseket. Nem valóságanalóg módon, hanem a jelrendszer kialakította nyelvi jelentéstér megsokszorozásával: nem valamiféle szövegformában megjelenített »látványt« vagy »világszeletet« közvetít ilyenkor a szöveg, hanem olyan poétikai útmutatásokat ad, amelyek az olvasói tapasztalatban felhalmozott (társítható) képzetek egy nem-integratív, középpontmentes, a külvilág rendezőelveitől független logika szerint rendezik újra. Nem a valószerűség paradigmaticája, hanem az esztétikai jelentésvilág eddig nem tapasztalt módon szabad és egyéni kiterjeszhetősége teszi lehetővé a tapasztalatlanság határainak posztmodern túllépését. Mindenekelőtt azzal, hogy a posztmodernség a nyelvi megformáltság módját minden más poétikai tényezőhöz képest feltétlen és elsődleges jelentőséggel ruhazza fel” – ismerteti a *Fekete Saskirály* megjelenési évében az akkoriban bayreuthi egyetemi oktatói helyéről hazatérő Kulcsár Szabó Ernő az akkor legkorszerűbbnek feltűnő irodalmi irányzatot. Kell-e ennél látványosabban összhangban lenni a világirodalommal?

Juhász Ferenc sajátos költői útján nem lehet véletlen, hogy egy majd’ három évtizedes verscsíra éppen egy megadott időben szökken szárba, méghozzá egyszeri megformáltságát (1983) ismételten meghaladva. Mondjam azt: a *Fekete Saskirály*nak 1988-ban így és akkor kellett megszületnie. Pontosabban: ebben a formában és abban a pillanatban a legserencésebb csillagállás alatt ölthetett testet.

Mikor kezdődik új korszak egy költői pályán? A kortárs rendszerint utólag figyel fel rá. Amikor 1984-ben megjelent *A boldogság* című kötet, szinte alig vette észre a kritika. Pedig micsoda jósló fájásokkal volt telítve!

Előző évben szemlélt tartott eddigi költészetén Juhász Ferenc, a válogatás címe: *Remény a halálig*. Benne és általa élete infernóját úgy élte újra, hogy az már új költői világ felé mutatson: a halottak országából kilátást nyisson. „A csontváznak a földben már nincs reménye... Az ember nélküli természet a betöltődő törvény. A remény egyedül az emberé. Mert a remény: erkölcs. Mert erkölce csak az embernek lehet. Döntése is az életre, halálra... Mert szolgálat a költészet is, mi lenne más: az ember felnőtt bizalma a megmaradásban”. Csakhogy addig: mindez remény volt, a halálvilág ellenében kimondott akarat. A költő a „halottak királya” volt még, de bizakodó hit-szavai már ellenpontozták költészetének elementáris halál-vízióit. Pontosán fogalmazott a válogatáskor: etikai teljesítmény lehetett csak mindaddig a hit szavainak megfogalmazá-

sa. Ezt az etikai jellegű bizakodást esztétikailag is hitelesítette a művek kompozíciójában, csakhogy a poézis ereje másutt tartotta fogva. Amit poétikailag hitelesen bontott ki: az a „tékozló ország” és a „szívárványszínű cethal”. Történelemben is, létbölcslemben is: a tékozlás és halál. Ennek a küzdelemnek záróverse a hosszú című Latinovits-sirató, amely majd évtizedig a Juhász-költészet záróversének is látszott. Benne magát az etikai küzdelmet éli át poétikailag: a meghalás, az elnémulás, „a többi néma csend” költői-művészi pillanatában, amelyet oly halálok reprezentáltak, mint Pilinszkyé, Nagy Lászlóé, Jékely Zoltáné, Kormos Istváné, Kondor Béláé, Latinovitsé, Huszárké, és olyan költői hallgatások, más műfajra váltások, mint Vas Istváné, Nemes Nagy Ágnesé. Juhász Ferenc vállalta a halottvívó szerepét, az akár hallgatva is élni nehezebb sors kimondását.

Hárman kezdtek akkor vitát a csenddel: izgatott fájdalmas, szinte hisztérikus élni akarással Ágh István; a csend ijesztő világának megidézésével kiáltó versciklusával, a *Leszállás az éjszakába* cíművel Lakatos István, és egyetlen, klasszikusok költői képeire emlékeztető értékű és fenségességű búcsúztató képpel Juhász Ferenc, a Latinovits-sirató zárásában.

Ebből a Fortinbras-szerepből kellett kitépnie magát a költőnek. De lehetséges-e a történelem ellenére alakítani nagy költészetet? Lehetséges-e a boldogságot megélni, amikor a társak elhulltanak, amikor a közösség, amelyben él a költő, egyre inkább csúszik a megoldatlanságok szövevényébe? De hiszen Dante is ugyanabban a száműzetésben írta a *Paradísót* mint az *Infernót*.

Juhász Ferenc nem elhagyja azt a történelmi párhuzamot, amelyet a Latinovits-siratóig kritikusai már oly pontosan megrajzoltak/megrajzoltunk. Csak túl ezen egy – ezt is magában foglaló – másfajta esztétikai vállalkozásba kezd. A hangsúly eddig az ember és történelmi csapdáinak szembesítésén volt, a baloldaliság tragikus meghasonlásának felmutatásán és átélésén. Ekkortól: az embert személyes sorsában a boldogság esélyével méri. Nem kivonja felelőssége alól, de a felelősségvállalásra alkalmasabbá nemesíti. Az aszkézis helyett az öröm elve alapján élő embert fogalmazza. És ez nem lefokozza, de felemeli, ellenállóbbá teszi költészetét.

A téma kezdetben szinte még nem is változik, de az attitűd (Babits kedvelt szava a poézisről beszélvén!) máris lényegében más. Elképzelhető lett volna ez a *Miklós-mise* korábbi kötetben?

Verset írok. Eddig már 80 oldal. Gondoltam, iszunk egy pohár whiskyt. Nem hívtalak, nem mentem. Ültél az öreg bőrfotelben szétvetett lábakkal, szinte fekiüdtél, mint egy keresztre feszített bohóc – zöld imádkozó sáska, nyitott szád odvas halotti szoba, égő gyertyák fényrács-ravatalháza, égő gyertyafogsorú ravatalszoba-szádban százezer koporsó, és minden koporsót felnyitottam, és én feküdtem a piros koporsókban kürtöke-öltözötten, haláltűzbizonyítottan, százezer bajszos aranykürt hörgött tűzpárdúc-ásítózással...

...Igyunk egy pohár whiskyt, ne a halált igyuk, a létezést igyuk, a létezés megtisztít, örjögve habzó fényanyag-fényalak, Hit: megáldalak, áldalak fényemben, gögdacos hitemben, most és mindörökkön örökké. Amen.

És emellett a Szentkuthy-idéző mellett a *Téli napban* Schéner Mihály játékaik tűnnek elő, éppen a legjellemzőbb Juhász Ferenc-i versnapszakban: a hajnalban.

Kakaskukorékolás. Kint kakasok a hóban. Schéner Mihály hatalmas piros, fehér pettyes rongykakasai, a kitömött Ébredések, a piros posztó-szakállú, piros posztótárájú Hajnali Őrzők, Hajnali Árulók kékosztó tollsarló farok-páfránybokorral!

Eközben készül a nagy terjedelmű eposz, a *Halott feketerigó*. A Szentkuthy-vers idején 80 oldal, 1983. november 19-én, *A boldogság* előszavának írásakor 251 „kéziratoldaldal” van készen. És ekkor adja közre költészete leendő csodájának, a *Fekete Saskirálynak* első részletét. Berne van tehát *A boldogság* című kötetben minden, ami meghatározza Juhász költészetének kiteljesedését.

„Még nem befejezett” – írja az előszóban. „Mégis azt hiszem, új verseskötönyvem: sorsegész”. Majd hozzát teszi: „Hadd higgyem én legalább.” Amit a kortárs nem lát, az alkotónak magának tudnia kell. Vagy legalábbis reménykednie, éreznie a belső húzást. Amiben 1984-ben csak Juhász Ferenc bízott, 1988-ban, a *Fekete Saskirály* megjelenésével bizonyítattik.

A *Fekete Saskirály* aztán egyszerre teljesíti be az alkotó eddigi útjának logikáját s teremt merőben mást. Megdöbentőt és elámitót. Nem lehet közelíteni az eddig róla írott szövegekkel, poétikai fogalmazással. Valami új született, amelyről szólva alkotója sem „magyarázni” akarja már mint tette eddigi kötetének fülszövegében, hanem tárgyias szavakkal beszél: fogánása pillanatáról, formájáról. Mint a legfontosabb művek esetében. Ahol a létezésből valami eddig nem volt születik: nem magyarázni kell – hanem regisztrálni.

„1960 késő-nyarán, a Lánchíd pesti elő-vályújában, egy kávéház előtt a téren érte agyamat az elektromos szikra-ütés: hogy íme a vers, amit kitalált velem a gyötrelmem és a történelem... A népmese-nemzette eposz. A sors-szobák, lélekállapotszobák gyűjteménye sors-kastély, aminek legtítkosabb kastélybelső csúcs-szobája a Tizenkettedik, ahová halandó be ne lépjen! Mert ott a Bűn, az Ellen-Jézus, a Gyűlölet-Mágnes, a Rejtelem-Isten. Ott a Csábító Halál. A Mindig-győzni-akaró. Dehát le kell győzni a félelmet is, meg a halált is. Vállalni kell az utat, mert önmagam, hisz én vagyok az út is, s a titok is, ahová az út vezet. Az út, utam. S ott is én vagyok, ahová magammal odaérek.”

„Aztán más művek robbanva és ragyogva egymás után. És 1983-ban régi jegyzeteimet átbojlongva, huszonhárom évvel a tűzpillanat után megírtam a *Fekete Saskirály* első fejezetét, azt, amelyik *A Boldogság* című könyvemben megjelent. S végül a teljes eposzt 1985-1986-ban.”

„A *Fekete Saskirály* húsz fejezetből épült vers, nyolcsoros páros-rímű hangsúlyos magyar tizenkettesekben írva. Hogy miért e zárt, konok versforma? Mert a magyar tizenkettesnek ez a módja azzal titokzatos és gyönyörű, hogy zárt, tömény tömbjeibe kell zárnia jelentésével, jelenségeivel és természettudományos ismereteivel azt a jelenidőt, amely szinte már a XXI. század. Hogy miért választottam ezt a megvalósító akaratot? Éppen ezért! Mert tudni akartam: ki lesz a győztes? E versmódot győz le engem, vagy én győzök e vers-módszerrel a megfogalmazás és kimondás szigorában?”

Ami lényeges az információban: a vers fogantatása és létrejötte egymástól több mint két évtizedre van. Nem történelmi vagy életrajzi meghatározók ihletik létrejöttét: tiszta költészet. Amely nem a verspróza öntörvényű kötöttségét követi, hanem egy nagyon is konkrét és meghatározott nemzeti versformában testesül meg. Egyetemes érvényű kérdésfeltevés és válaszvárás a legkonkrétabb hagyományos formában és tematikában. Mint teszi – vele szinte egy időben – Umberto Eco, visszanyúlva szintén a hagyományhoz *A rózsza neve* című regényében: „Az ember kösse meg a kezét, csakis így eresztheti szabadjára a képzeletét.” Juhász Ferenc saját útját járta, életművének életrajzi és történelmi logikáját követve jutott el a legaktuálisabb korszerűséghez. Egyazon pályán belül következik ez a váltás, mégis a magyar irodalom egésze szempontjából kell fogadnunk azt. A *Fekete Saskirály* a posztmodern költészet magyar mintadarabja is lehet. Értelmezése a Juhász-életművön belül is megoldható, de értéke az életművön kívül, önmagában is nyilvánvaló.

A motívumok, a hasonló szerkezeti és grammatikai megoldások éppen a tőle különböző (kezdő és érett) életművekben szinte „a levegőben vannak”. Ami azokról elmondható, még inkább alkalmazható Juhász művére. Utaljak csak Márton László *Menedék* című regényére, melynek hőse saját szívében téved el és fullad a tehetetlenségbe. Vagy Esterházy *A szív*

segédigéi című művére, mely hasonlóképpen az értelem és érzelem próbáját teremti meg, különböző életrajzi jelenetekre utalva, az életbelítől különbözőést építve műalkotássá.

Ez az a pillanat Juhász költészetében, amikor „az ismeretlen mássággal folytatott kommunikáció nyelve itt előbb fölébe kerül a számára addigi ismert szavak 'nyelvének' – majd a másság általi önmegismerésben megszerzett identitás át is rendezi a konvención nyugvó jelek jelentését; [...] a szavak referenciális vonatkozhatósága nem a létező dolgoknak, hanem a mássággal, az idegenséggel létesített viszonyoknak a függvénye”. Kulcsár Szabó Ernő ezt az Eco-regény egyik jelenetére vonatkoztatja, de ez a szöveg lényegében a Juhász-mű alapszemléletét, alkotói magatartását is jellemezhetné. És hasonlóképpen idézhetjük a szerző Esterházyra épített megfigyelését: „Dolog és tükörkép egybeolvadása [...], képmás és tárgy, jel és jelentett azonosulása az alkotás teremtő pillanata, mert minden művészi létrehozás végső értelme az értékékként megragadott és felmutatott identitásban van. Nem arról van tehát szó, mintha a posztmodern feladta volna az ilyen alapértékek képoiseletét. Sokkal inkább arról, hogy olyan helyzetben kell erre vállalkoznia, amelyben 'a lényegek s az ontológiai központok hiányában az ember magát és világát a nyelven keresztül, tehát posztstrukturálisán, a tárgyak világától különváltan' (Hans Bartsens) kényszerül megalkotni”. Belső logikáját követve alkotta meg ezáltal Juhász a maga, az akkori világirodalmi törekvésekkel szinkronba kerülő költői modelljét, melyben a „korhoz való viszony egészét érintő, azt újragondoló válaszokat” fogalmaz.

Juhász ezáltal minden történetnél veszélyesebb egyensúlyozó mutatványra is vállalkozik. Megvan ugyan nála is a történet: a népmese tizenkettedik szobát kereső cselekménye. Efelé rág, úszik, repül, hatol a főhős. De a végponthoz már az elején is eljut (azaz máris ott is van): szemben van a Fekete Saskirályal. Ő maga szegezi fel a kínzócölöpre a rémet, melyet aztán mindig újra és újra legyőz. A húsz ének és minden egyes versszak egyazon küzdelem állandó magasfeszültsége. A mű egésze: az emberben élő Bűnök állandó vonzása, elszabadulási kísérlete – és megfegyvelmezésük.

Mint a világirodalomban a szonett, úgy Juhász Ferenc számára a nyolcsoros páros rímű tizenkettős e küzdelem színtere. Ahogy mondjuk *A huszonhatodik év* szonettjeiben benne él a versforma világtörténete, úgy a *Fekete Saskirály* legszabadultabb versszakjaiban is a *Toldi* legszebb strófáinak hangszerelését is hallani, benne zeng a nemzeti versidom egész gazdagsága. Micsoda szürreális ellentételezés: hangsúlyai, mondatintonációja Arany Jánost idézik – nyelve, leírásai Bosch fantáziájára emlékeztető pornójeleneteket alakítanak (amelyek, ma már tudjuk, Arany Jánostól sem lehettek idegenek). A másság magasfeszültsége: hangnem és fantázia összeszokrátatása. Szinte metanyelven. Kálnoky-hanghatású Shakespeare-újraátélésére, a *XIX. Henrikre* emlékezem: szinte blöffnyelven alakul, szónokol, pereg a versszak. A magyar nyelv olyan lehetőségei szabadulnak el így, amelyben a kötött és a hagyomány megszentelte forma a szavakat új, a grammatikától és jelentésüktől független életre kényszeríti. A kommunikáció új lehetősége születik ezáltal: a versbeszéd újfajta értelmezési teret teremt, a belső történést, a hallgatást szólaltatja meg. A közvetlenül elmondhatatlant átélni segíti, világra érleli. Mint a *Háború és béke*-ben az idegen nyelvi közegre való áttérés, vagy Hans Castorp esetében a másik nyelv: Juhász addigi költői világát (mint metanyelvi közeget) belesúríti ezekbe a versszakokba. Azt hiszem, merész-ségben és fegyelemben (mert a kettő ebben a műben összetartozik, egymást meghatározó erő) legmesszebb ez a költemény megy el a magyar irodalomban.

De így vagyunk magával az alapmesével és az ellen-Jézus Fekete Saskirályal is: mítosz helyett pszeudomítoszt teremt, és úgy építi fel az egész művet, mintha egy hagyományteli archetípusra lenne vonatkoztható. Ahogy a forma-hangnem és nyelv-történet ellenpontozzák egymást, úgy itt a valódi vallásos hagyomány (Jézus-képzet) és annak ellentéte, az egyéni-egyszeri ötletre épülő mítoszeremtő gesztus adja a mű alapfeszültségét. Jézus ellenében ugyanis nem az ördögöt, vagy valamilyen Antikrisztust formál,

hanem egy negatív képmást gondol el, amely a megváltás helyett éppen halálba vonzana. A „megkísértés” evangéliumi jelenete sejlik fel az egész mű mögött, az Istenfia próbatétele a bűjt utáni káprázatokkal – csakhogy nem az őskép felelevenítésével, hanem az egyéni jelenetezés másságával. Önmaga költői nyelven alakítja a mesét – amely mégis köthető a világ alapvető mítoszi átéléséhez.

Mi is tulajdonképpen a *Fekete Saskirály*? Mondhatná róla, a benne zajló küzdelemről Juhász Ferenc is: „az élet, vagy a költészet”. Csakhogy itt a „szereposztás” a fordítottja az Ady versének. Az ő Kaján figurája bizonyos pozitív töltést hordoz, a Saskirály ellenben éppen az ember negatív léte: az ellentét az emberben, az ellen-ember. És ezzel szétválik az élet és a költészet. Az élet a Saskirály-képzet ellenében győzhet, a költészet éppen a Saskirály megképzése, életre keltése a műben, és legyőzése ugyanott. Az élet nevében. Bárha a két vers szemléleti szerkezete mégis megegyező. Ha kívülről nézzük: tartama egyetlen metafizikus pillanat: amikor az ember önmagában találkozik halálösztöneivel, a „*lekem alatt egy nagy mocsár: a fürtelem*”-mel. És ahelyett, hogy engedne a csábításnak, legyőzi azt, felszögezi a fára, és nem engedi szabadon garázdálkodni. Egyszerre szögezi fel önmagában, és áll ellen a felszögezett szuggesztíójának, amely elszabadítására szólít fel. Mert az élet: hogy ne szabadítsuk el magunkban a halált. Évtizedek önmagát az emberbe hazugul beleélő, benne kifejlesztő építményét, „*mely zsarnokin életik*”.

De folyamat is ez az eposz (és ennyiben az addigi Juhász-eposzok társa is): ha belülről, az emberi élet oldaláról nézzük. Meg-megújuló küzdelem (mint Adynál: „*piros hajnalok hosszú sorban suhannak el*”), az élet leélése: a halál megfékezése, míg végül megérünk – a halált mégis percenként legyőzve – az elmúlásra. Mint az angol barokk metafizikus költők esetében: filozófiai magasfeszültség és egyben a legrafináltabb költői eszközökkel tudatosított küzdelem, amely az életcsapdák át- és túlélésének esélyét érzékíti meg.

Az ismert Juhász-motívumokból épül ez a vers is. Csakhogy itt a kötött versszak, majd a komponált fejezet és az évtizedekig érlelt vers egész hármas kényszere nem engedi, hogy kényelmesen kiteljesedjen az elképzelt kompozíció. Itt minden egyes versszakban meg kell alapozni a mű egészének sikerét. Épp ezért ez az első olyan Juhász-eposz, amelynek részei külön-külön is olvashatók-ízlelhetők. Persze, ha már az egész mű állandóan érvényesülő kompozíciója nyilvánvalóvá vált az olvasó számára. Ha már benne él a mű egészében.

Nem véletlen, hogy Juhász pályája annyiszor kapcsolódik-kötődik Bartók életművéhez. Esmélkedése: *A szarvassá változott fiú* volt, a *Fekete Saskirályt* követő műve ismét Bartókot idézi: *A hazatérő halott* (1988). Benne a rész és egész problémája izgatja: formailag-kompozícionálisan is, de még inkább egzisztenciálisan. A visszaépülés. A szétszakadt emberség egészségének öntudata. „*S visszafolyva összenő ami szétesett*”. Az ő Bartók-példázata: a „*minden egész széttörött*” sors ellenében összeálló újfajta teljesség. Vagy legalább ennek igénye. Ezt teljesíti be a „*hazatérő halott*” metaforája: az életre föltámadó teljességigény. Szemben az emberben lakó Bűnnel és halállal Bartók az egészség szimbóluma. Juhász mintha kétféle bartóki szerkezeti sajátosságot építene egybe eposzában: a *Mikrokozmosz* sorozat miniatúráit és *A Kékszakállú herceg várának* filozófiai-népmesei szerkezetét éli eggyé.

Emlékezzünk: valaha a *Diárium* című folyóiratban szonettekkel lépett fel a költő, az egyik igazán nagy verse, a *Rezi bordal* is kötött klasszikus formában íródott. Ez a formai kötöttség tér vissza a *Fekete Saskirály* esetében. A különböző poklokat-kalandokat megjárt költő ezáltal tudja most belső küzdelmét, történet szemléletét és metafizikáját a legpontosabban kifejezni.

Többször beszéltem Juhász Ferenc szűkszavúságáról, valahol ezt le is írtam, és emlékszem, Vas István jót derült ezen. Pedig ezt most is megismétlem. Ugyanis Juhász szinte tömondatosan mondta ki műveinek a szerkezetet meghatározó alapelemeit. A válság,

a tudathasadás alapmondai benne vannak a legburjánzóbb művekben is. Kimondta a kimondhatatlant, csak mindig visszahőkölt annak következményeitől. Az általa villantott fény igazságaitól. Igazságtartalmait körüljárta, vizsgálta, mondta, mondogatta – mondjam ki: nemegyszer dekorálta – mellette félelmeit. Olyan volt az a kor, így lehetett beszélni, így félt a költő a beszédétől is. A *Fekete Saskirály*ban ez alól a kényszerképzetes védekező kimondástól is felszabadult. Beidegzett beszédmódjától ha nem is szakad el, de most már a kimondás, a továbbmondás a dekorációba is belehelyeztetik. Nem a tómondatok láttatják az egyes mű gondolati vázát, hanem – mint pályája elején, a *Fekete páva* esetében – a teljes műben végig él a vívódás, a harc az emberben alapozódó rossz ellen.

Költészetét nehéz megközelíteni filozófiailag, képei nem nagyon válnak szimbolikusan egyedi tartalmak hordozóivá. Tele van szövege olyan szavakkal, melyekben a gondolat csak homályosan fejeződik ki. Adódik a kérdés, miképpen is értsem ezeket a szavakat, mint 'remény', 'erkölcs', 'megmaradás', más helyütt a 'hit' szó szerepel többször. Mondatban: „Mert a remény: erkölcs.” Vagy: „Mert szolgálat a költészet is, mi lenne más: az ember felnőtt bízalma a megmaradásban.” Vannak kiemelt szavai, melyek megnövekednek, s amilyen mértékben növekednek, úgy válnak jelentésükben egyre homályosabbá, tétova leszek, már nem tudom, hogyan is értsem őket. Költészete akkor szép, amikor ábrázol, gyönyörű metaforákat talál konkrét dolgok megjelenítésére, de amikor gondolatilag próbál megragadni valamit, akkor nem felemeli a verset, hanem ellaposítja. Ha így olvasom: a kor lehúzó erejével találkozom. A filozófiailag definiálható szavak elveszítették a kimondás lehetőségét. A költő metaforáival járta körül a kimondandót. Ez a beidegzettség megmarad a *Saskirály* esetében is. Csakhogy itt már – éppen a „*kegyenc-szindróma*” okán – éppen a metaforavilág rákényszeríti a költőt a személyes felelősségvállalás kimondására. A szembenézésre nemcsak a korral, hanem az egyes ember önnön felelősségével is. Ezáltal válhat modellértékűvé. Egyedülállóvá.

Kollégám, akinek – versről lévén szó – véleménye meghatározó jelentőségű számomra, röviden és tömören ezt mondja: azt hiszem, Juhász költészete megmarad. Én még hozzáteszem, aki elmulasztja ennek a kései remeknek az olvasását, annak valami kimarad az életéből, eszmélkedéséből. Esztétikai gyönyörködéséből.

* * *

A huszadik századi irodalom – mint korábban is annyiszor – modernnek nevezte magát. Mára talán már túlléptünk ezen a legutóbbi „*modernségen*” is. Talán kellő távlatból pillanthatunk vissza rá. Úgy tűnik fel a számomra most és itt, hogy az a „*modernség*”, amelyet a posztmodern a huszadik század utolsó harmadában önmaga legitimitásának megszervezésére visszamenőlegesen definiált, magával a kiváltójával együtt – amely lassan zárómozzanatként válik szemünk láttára történelmivé – múlttá alakul. Mít hagyományoz utókorára?

Magam részéről a mélység és magasság összeszövését Szabó Lőrinc *Tücsökzenéjében*, vagy Pound *Énekek* című eszmélkedésében fogadom magamévá. De most búcsúzásul Szabó Lőrinc két fordításával gondolom összefoglalhatni mindezt. „*T. S. Eliot. Utóbbi csakugyan olyan nagy volna?*” – kérdezi *Naplójában* a világlomlás pillanatában, úgyszintén a tücsökzenés vigasztaló éjszakában. És válaszként lefordítja *The Hollow Men* című ciklusát, benne a létezés szélsőségeit összefogva és az univerzum törekenységét is érzékeltetve. Beleszöve az imádkozó ember szavait. Benne formálva a „*tragic joy*” elégiai hangnemét:

*Ez a végső találkahely
egymáshoz tapogatózunk
s kerüljük a szót
gyülekezve a dagadt folyó innenső partján.*

Vakon, hacsak
fel nem ragyognak újra a szemek,
mint az alkonyi halálország
örök csillaga
és százlevelű rózsája
egyedüli reménye
az üreseknek.

*(In this last meeting places
We grope together
And avoid speech
Gathered on this beach of the tumid river*

*Sightless, unless
The eyes reappear
As the perpetual star
Multifoliate rose
Of death's twilight kingdom
The hope only
Of empty men.)*

És melléteszi az Ariel-dalok egyik legvalóságosabb, egyben legmisztikusabb versét, a mágusok utazásáról (*The Journey of the Magi – Mágusok utazása*):

*Mindez nagyon rég volt, emlékszem,
és akár másodszor is megtenném, de mondjátok meg,
mondjátok meg azt,
azt, hogy: mihez vezettek bennünket azon a nagy úton,
Születéshez vagy Halálhoz? Volt ott születés, határozottan,
meggyőződünk róla, és semmi kétség. Láttam én már születést és halált,
de azt hittem, hogy különböznek; ez a Születés
kemény és keserű haldoklás volt számunkra, amilyen a Halál, a halálunk.
Visszatértünk a helyeinkre, ezekben a Királyságokba,
de többé nem igen férünk össze, a régi rendben,
az idegen néppel, amely két kézzel kapaszkodik az isteneibe.
Másik halált szeretnék.*

Ha én választhatnék egy huszadik századi költői antológiához mottót, ezt az Eliot-
mondatot választanám: „*I should be glad of another death*”. És mellé Szabó Lőrincnek a „*ver-
gődő magány*” ellenében fogalmazott, az emmausi jelenetre figyelő mondatát tenném mellé
a magyar költészetből: „*Maradj velem, mert beesteledett!*”

Belepillantottam a – ma már – múlt század költői szövegeibe, én rájuk kérdeztem, és
most továbbadom:

*hány szál szövődött és mennyi szakadt,
s ami pezsdült, hogy ült nyomtalan el,
s búvópatakként hogy tört újra fel?
A szín forog, és amit elhagyok,
egészítse ki a ti álmotok.*

Oláh-Gál Róbert

Adalék a Bolyai-levelek történetéhez

– Öreg Bolyai Gáspár¹ utolsó levele –

A Bolyai-levelek közlésének külön művelődéstörténete van. Bolyai Farkas már életében megérte, hogy levelezése tudománytörténeti érték, ugyanis 1855-ben Gauss halála után Sartorius von Waltershausen, göttingeni egyetemi tanár megkérte Bolyai Farkast, hogy ajándékozza a Göttingeni Egyetem levéltárának Gauss hozzá írt leveleit. Ezt Bolyai Farkas, ha nehéz szívvel is, de megtette, és elküldte Göttingenbe a nála lévő teljes Gauss–Bolyai levelezést. Az igazsághoz tartozik, hogy a tudományos világ a kiadott Gauss levelezésből hallott először a Bolyai névről, és ez volt az elindítója a Bolyai-kultusznak.

Tudomásom szerint magyarul az első Bolyai-levelet Réthy Lajos közölte 1870-ben a *Vasárnapi Újságban*², apja levele Bolyai Farkashoz: „*Kedves Fiam Bolyai Farkashoz Göttingába lett elindulásakor való atyai szavaim ás intésem.*”

Sorrendben aztán Bolyai leveleket közölt még az 1900-as évek elején Schmidt Ferenc, Szily Kálmán (az MTA akkori főtitkára), dr. Szabó Péter, Paul Stäckel, Schlesinger Lajos. Érdekesnek tartom megemlíteni, mert még a Bolyai-kutatók sem idézik, hogy Erdély nagy levéltárosa, a Corvin-lánccal kitüntetett Kelemen Lajos is közölt egy Bolyai Farkas-levelet a *Kolozsvári Ellenzékben*³, de név nélkül. Természetesen a legjobb és legértékesebb Bolyai-levelek egy válogatását Benkő Samu közölte a Téka sorozatában: *Bolyai-levelek*⁴.

Csatlakozva ehhez a 150 éves sorhoz, be szeretném mutatni öreg Bolyai Gáspárnak minden bizonnyal utolsó levelét. Bolyai Farkas apja, Bolyai Gáspár (1729–1804), a 700 évre visszavezethető Bolyai család egyik kiemelkedő képviselője, a Marosvásárhelyi Református Kollégium első Bolyaija, aki Aranka Györggyel egyszerre „subscribált”⁵, tehát évfolyamtársa volt Aranka Györgynek.

A mellékelt levél minden bizonnyal utolsó levele. Mára már nyelvtörténeti emlék.

Benne olyan szavakat is használ, amelyek még a Szabó T. Attila-féle *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárb*an sincsenek meg.

1 Öreg Bolyai Gáspárnak nevezem Bolyai Farkas édesapját. A 700 éves Bolyai családfán ő a 7-dik Gáspár. A dédunokája, Bolyai Gergely fia is Gáspár volt (8.), és a matematikus Bolyai Jánosnak a dédunokája is a Gáspár (9.) nevet viseli.

2 Vasárnapi Újság, 1870., Nr. 28., p. 355.

3 *Bolyai Farkas levele Teleki Anna grófnőhöz*. Ellenzék, 256. sz. 9., 1925.

4 *Bolyai-levelek*. Benkő Samu, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, Téka sorozat, 1975.

5 Subscribál = aláírással elfogadja a kollégium törvényeit, neve bekerül a kollégium anyakönyvébe.

„Édes Fiam

Kivánságod szerint egy jó Vedres általatot oda indítottam, Miske Úr jovoltából is inkább 4 kupa Seprőt bele eresztve mint sem szeretsen dioval meg einslagoltam⁶ volna, töltsd meg oh Borral és a szekeret ott semmit se tartoztasd. Ürmös Bor nem kell Nékem, mert a szorit. Kaptam én Miske Urától és a Várból is oh⁷ Bort, meg főztem Ürömmel de úgy tetszik nem használt. 14. nap székem nem lévén Véér Gábornéval meg kristélyeztettem⁸ magam négyszer két nap alatt, és igen jól Sunedált⁹, jól le lohadott a hasam, de újra szoruláson van, éppen most estve hozott Szebenből egy Kristélyező sifontot¹⁰. Iszom az olajos káposzta levét, és egyebet is. A hasam pedig szörnyüképpen háborog, rotyog, nyargalodok mint csörgedező patak. Már holnap megint kristélyt adhibealtatok¹¹. Mi több nyomorúság átok között szolgál, szolgáló dolgában legnagyobb bajban vagyunk nem lehet itt semmiképpen boldogulni. Antalnak sints szolgálja, Szivuly el szökött e miatt ő sem mozdulhat egy felet is. Nektek pedig beszédek szerint a Pap László Rebeka leányát meg szegődve elküldöttem, ha tettszik ott marad ha nem tetszik vissza jó. Fizetése ez: Kész pénz 9 rnför egy pár újj más pár fejeles¹² Tszizma, addig mennyit elviselhet. Egy fekete Czondra, egy bár melyre való fekete sursz. Egy kerek kiszkenő a fejire. Ez elég nagy fizetés.

A Bartsáné levelét még nem írtam, mert nem tudom hány napja van, de meg tudván, mindgyárt meg írom, és teszem a Postára. Horváth Dánielnek mit írtam, az autod...a...la Impurumbol¹³ meg láthatod, de bajosan hiszem válasszát vehessem mert Petki Jozágát oda hadta és Besztertze tájékára ment lakni (...?)

Írd meg az állapotodat miben van. Az örög Groff uj esztendő napjára ide váratott. Antal ma Vessződre ment által Turi Lászlóhoz, inkább hiszem csak reggel jön elő. Köszöntöm Menyem Asszonyt, tsokolom kis János Uramot, nagyot nőjjön, sok János napot eljen meg.

Vagyok szerető Édes Atyád: Bolyai Gáspár

Bolya 28 január éjszaka 10 orakor 1804¹⁴''.

Bolyai Farkas 1804. március 1-jén, Domáldon ezt írta Gaussnak:

„Febr. 17-én atyám, a tiszteletre méltó agg 74 év után, a 75-ikben kiszabadult földi börtönéből; mindenkor erős, eleven lelke halálos ágyán sem hagyta el, élénken beszélt utolsó pillanatáig, amikor hörögni kezdett, maga mondta, hogy hörög, tüstént megmosdatta magát, hogy halála után a sok ostoba szokás nélkül fektessék anyám mellé elbúcsúzott, és az utolsó pillanatban megkérdezte: «Hol van az akiben most bíztam, Isten!» és elszenderedett a hosszú, hosszú kegyes éjszakába.¹⁵”

A fenti levél igazolja Bolyai Farkas szavait, apja erős lelkű, kemény ember volt. Korán özvegyeségre jutott, egyedül marad két neveletlen fiával, de nem nőült újra. Az elemi csapások sem kímélték, 1800. április 10-én leégett a bolyai kúriája. Sok megpróbáltatáson ment keresztül, de bátran vállalta a sorsát és fiaiban volt minden vigasza.

6 Einschlagolás = boroshordóban fertőtlenítés (pl. kénlappal)

7 Valószínű ó bort!

8 Beöntés.

9 sunedeált = megnyugodott.

10 Kristélyező sifon = beöntésre való eszköz.

11 Adibealhatok = alkalmazok (kristélyt adibealhatok = beöntést alkalmazok).

12 Kattatsáni csizma (valami lábbelifésleség, amit meg lehet fejelni).

13 autod ala impurum = hiteles fogalmazvány.

14 MTA KK Bolyai K 23/19.

15 Benkő Samu: *Bolyai-levelek*, p. 57–58.

Reménye nem volt hiábavaló, utolsó levelében is emlegetett „*kis János Uram*”, minden idők egyik legnagyobb matematikusa lett dicsőséget szerezve nemcsak a 700 éves Bolyai családnak, de a magyarságnak is.

IRODALOM

MTA Könyvtár Kézirattár, Bolyai Gyűjtemény, K 23/19

Benkő Samu: *Bolyai-levelek*. Téka sorozat, Kritérion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.

Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár (I–X.)*. Akadémiai Kiadó Budapest, Kritérion Kiadó, 1976–1999.

Oláh-Gál Róbert: *A Bolyai család története*. Bolyai Emlékkönyv, Vince Kiadó, 2004. pp. 47–71.

Nagy tűzhányók voltak bennem

Kőrössi P. József beszélgetése Lovas Ildikóval

– Szabadkán születél, beszélj a gyerekkorodról, annál is inkább, mert sok-sok művedben visszatér egy gyereklánynak a környezete, hátha ráismerünk a tiedre.

– Szabadkán 1967-ben. Azért nehéz a gyerekkoromról beszélni, mert amit fontosnak gondoltam a gyerekkorból, illetve a kamaszkorból, a felnőtté válás korából, azt – egyelőre – becsülettel beleírtam *A spanyol menyasszonyba*. A gyerekkorunk, az én gyerekkorom és azoké, akikről általában írni szoktam, elég jó gyerekkor volt, kertvárosi környezetben, egy alföldi városban.

Nemrégiben voltam egy irodalmi fesztiválon, ami azért volt nagyon izgalmas, mert szarajevóiak, zágrábiak meg belgrádiak is jelen voltak. A belgrádi kiadómnak voltam a vendége. Arról faggattak, hogy Danilo Kiš nekem mennyire fontos és hogyan? A jugoszláv kérdést próbálják újraértékelni, újra körüljárni a maguk módján. Azt, hogy Danilo Kiš nálam hogyan van vagy nincs jelen, nem tudom és nem szeretem hangoztatni, csak azért, mert most divat. Viszont kétélű kérdéseket vet fel. Két író levelezéséből kiderült, és számomra megrázó volt, hogy amikor Danilo Kiš meghalt, az egész életét, mindent, amit írt, az apjának ajánlotta. A belgrádi temetése is furcsa volt, nem következett az életéből. A halálát az anyjának adta. A gyomromban maradt ez a mondat, és akkor arra gondoltam, hogy tényleg ez van. Van az életünk és van a halálunk – közte meg van az irodalom, amit csinálunk –, és tényleg csak az számít, hogy ha lehet, az életünk őszinte legyen. Én úgy döntöttem, hogy normálisan akarom csinálni, nem akarom megjátszani magam. Viszont a könyv, az más. Az nem úgy van, hogy ülök és elkezdem írni, ami van.

– Hát, hogy van akkor?

– A szüleim mindent elolvasnak, amit írok, és nekem is fontos, hogy a szüleim lássák, mit csinálok.

– Te, például, amikor írsz, előfordul, hogy gondolsz arra, hogy na most, ha ezt ők...

– Nem, nem.

– ...a belső cenzúra nem működik?

– Nem, nem.

– Olyan nincs, hogy tekintettel rájuk nem írsz le valamit?

– Nem, ilyen nem. Mindent meg tudok osztani velük, amit talán még barátokkal sem. Bensőséges a kapcsolatunk. Ez persze félelmetesen hangzik, mert az ember így nagyon sokáig gyerek marad, ami jó is meg ijesztő is.

– Történeteket kapsz tőlük? Alakokat, figurákat a családból, vagy az ő elbeszéléseik nyomán?

– Azt igen. A *Kijárat az Adriára* az apám... Menyasszony pedig az anyám, de a két könyvemben mind a ketten jelen vannak, a családdal együtt. Mindig a családot írom, és

az anyai nagyanyám, aki sváb, és nyolcvanévesen is nagyon kemény asszony, az egyik központi figurája *A spanyol menyasszonynak*, elég sok kalamajkát csinál ennek a gyereklánynak az életében, mondván, hogy „minden fiú csak azt akarja”, és ez az útravaló fontos lesz a lány életében...

– Jó sok gondot okozott a hősödnek.

– Igen, elég sok gondot okozott, de amikor megkapta a könyvet, két nap alatt elolvasta, és azt mondta: hát, ezeket a fiúkat mind meg kellett írni? Ennyit mondott, arról nem esett szó, hogy őt milyennek írom meg. Semmi.

– Hallottad már, hogy az író nem úriember?

– Hallottam.

– És tudod, mire mondják?

– ...

– Vajon úrinő-e az író, amikor nő? Lehet-e úrinőnek maradni, ha mindenkit megírsz?

– Hát egy rendes író... Én rendes író vagyok.

– ...Minden író tiltakozik, mikor azt mondják neki, hogy a történet egy kicsit a te életed, meg önéletrajzi jellegű a mű, meg stb., te pedig, anélkül, hogy rákérdeztünk volna, elárultad, hogy a családodat írtad meg. Az egyik könyvedben az édesapád történetét, a másikban benne van édesanyád, és *A spanyol menyasszony nagymamája* a te valódi nagymamád. Meglep, hogy ezt te könnyen elárultad. Igaz, azzal a hősöddel, aki talán rád hasonlít *A spanyol menyasszonyban*, nem mondatsz ki vele olyan szörnyűségeket és nem láttatsz általa olyan szörnyűségeket, mint amiket *Olgával*, Csáth feleségével.

– A családomat és nem magamat. A kettő között óriási a különbség. Ez egy 14 éves lány, aki a regényben 12 éves és 21 éves kora között szerepel, abban a korban van, amikor a lányok a legkiszolgáltatottabbak talán, a legsérülékenyebbek...

– Senki nem írta le az új könyved kapcsán, hogy száz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy jöjjön egy író, és felfedezze ezt a nőalakot, Csáth feleségét, Olgát. A naplóból sokan ismerték, ismertük őt, mégsem merült fel senkiben, hogy mekkora figurája, alakja saját korának. Ez az egyik legnagyobb erénye a könyvednek. Sokan pedzegetik, hogy női sorsa Csáth Géza korában, de szerintem nem ez az érdekes. Az az érdekes, hogy te észrevetted ezt a nőt, észrevetted a sorsát, ezt a drámát ki tudtad bontani, és meg tudtad írni, egyfelől. Másfelől, hogy ezekben a párhuzamos történetekben sikerül az egyikben megláttatnod és megmutatnod a másikat. A két nő sorsa ugyanabban a században teljesedik ki, de kicsoda különbség: Olga valamikor a század elején küzd morfinista férjével, és áldozattá válik, a másik hölgyalakod, aminek nincs neve, a század végén válik el férjétől néhány napos házasság után, és jövőtlennek tűnik. A század végi lány sorsa időnként belecsúszik Olgáéba, aki a század elején élt egy egészen más kultúrában. Azt tartom fontosnak, hogy ezt valaki észrevette, és az te vagy.

– Köszönöm. Szabadkán – ahol por van meg szecessziós városháza – azzal a teherrel nőtem fel, hogy ott született Kosztolányi meg Csáth Géza. De azt soha senki nem mondta, hogy de hát te is... Jónás Olga sorsa mindig izgatott, és azt gondoltam, jó, hát akkor kezeljük ezt a helyzetet, és amikor tizenhét évesen szakmai gyakorlatra kellett mennünk a könyvtárba, találkoztam az eredeti Csáthot rajzokkal, mindennel...

– Mit értesz azalatt, hogy az eredetit?

– Az egyik naplóját, ami a városi könyvtárban volt. Aztán később láttam mást is.

– *Eredeti kézirat volt?*

– Igen. Kivették, megmutatták. Ugyanígy láttam azt a jegyzőkönyvet, amiben olvasható, hogy Kosztolányi bevágja az ajtót: tudok én úgy magyarul, mint a tanár úr, ugye? Fenyves Ferenc volt az az osztálytárs, aki őt megtámadta.

– *Bele is olvastál abba a naplóba?*

– Bele. Megnézed és – megriadsz. A városban keringett, hogy van ez a napló. Tizennyolctizenkilenc éves voltam, amikor hivatalosan is megjelent. Jól emlékszem, hogy Bori tanár úr óráján olvastam a pad alatt, és ijesztő volt. Az irodalommal foglalkozó gyerekek látták, találkoztak vele. De, mondom, inkább így riasztó élmény volt, majd néhány évvel később olvastam egy riportot, egy szemtanú visszaemlékezését, egy néniét, aki cseléd volt. Elmondta részletesen, hogy hogyan történt maga a gyilkosság.

– *Hol volt cseléd, náluk?*

– A faluban.

– *A faluban. És ismerte őket.*

– Jól ismerte, ott volt, épp akkor ott járt. Három lövés, ami után Olga átvonszolta magát a kovácsműhelybe, ugye ez az egy kép, Géza pedig lerogyott az orgonafa alá. Ennyi. Én csak ezt akartam volna megírni, Csáth Gézához nem tudtam volna hozzáférni, merthogy azért kell az embernek valami hely, valami levegő, amibe befészkelni magát, ahol tud mocorogni. Hát hol tudtam volna én mocorogni Géza mellett? Mit csinálhatok én, amit ő már nem csinált? Teljesen reménytelen lett volna a helyzetem egy ilyen emberrel, mint Csáth Géza. Így maradt nekem Olga, aki mellett lehet mocorogni, aki mellett csinálhatok olyasmit, amit ő nem csinált.

– *Azt mondod tehát, hogy Csáth neked adta Olgát? Saját magát pedig megtartotta, kisajátította saját maga számára.*

– Igen. A *Kijáratban* írom, hogy Csáth Géza élete és halála tökéletes. Tehát a halála is, az élete is egy befejezett műalkotás. Tényleg így gondolom. Nemcsak, amit létrehozott, hanem az élete is. Nem biztos, hogy szép, de egy műalkotás. Az esztétikai kategória, az esztétikai megvalósulás maga Csáth. Én ehhez nem tudtam hozzányúlni, mert nem lehet hozzányúlni, de Olgán keresztül igen. Én azt akartam előbb megírni, csak közben ki kellett okádni ezt a *Kijáratot*, mert az nagyon feszített engem.

– *Maradjunk még Olgánál. Ha jól értem, megragadott téged ez a női alak, akit csak Csáthtól ismerhettél, és gondoltad, hogy megpróbálsz megírni őt. Akkor már gondoltad, vagy csak utána kezdett foglalkoztatni téged az, hogy valami nincs rendben ezzel a nővel.*

– Amikor elolvastam a visszaemlékezést, nagyon megrázott az a mondat, hogy átvonszolja magát az udvaron, a kovácsműhelybe. Ez a mondat! Nem volt abban sok minden, csak annyi, hogy átvonszolja magát a kovácsműhelybe, és többet nem lehet tudni róla. A szenvedélyek meg olyanok, olyan természetűek, hogy az embert kiszolgáltatottá teszik. Mindenki azt gondolta, hogy nekem Jónás Olgát volt nehezebb megírni. És nem igaz. Nekem a lányt volt nehezebb megírnom. Iszonyúan küzdöttem vele.

– *Szenvedélyes vagy?*

– Hát igen. Hogy mondják azt, hogy nagyon sok bennem az érzés, és egyszerre sok. Meg sokfelé visz.

– És ez látszik is rajtad, szerinted?

– Igen. Nekem a nőt kellett értenem. Nincs olyan helyzet, hogy megszökik a kórházból, az elmeegógyintézetből, írja a végrendeletet, és mindent, ami a feleségéé, a rokonokra hagyja. És közben ott jönnek-mennek körülötte azok a nők, akiknek a sorsáról ő egyedül dönt? Ott a nyolc vagy tíz hónapos gyerek...

– Ez az ember, aki harmincéves, és beelép a fürtelembe, ahogy te fogalmaztál, az azért nagyon nő. Akkor is, ha itt ül velem szemben, meg akkor is, ha benne van egy regényben, meg akkor is, amikor írja ezeket a regényeket. Tehát azt hiszem, hogy te vállalod azt, ami ellen sokan tiltakoznának, hogy téged ebben a két figurában – a névtelen alakban és Olgában –, nőként is érdekelt a nő. Empatikus vagy Olgával is.

– Zavarban vagyok. Nem magamat írtam. Azt kell mondjam, hogy az ember ilyen – nem magamat írtam, tehát nem így gondolom. Az ember harmincéves elmúlik, beelép a fürtelembe, és azt mondja, hogy na, most akkor mi van? Miért nem tudom úgy az életet, mint mások? Miért nem tudom olyan egyszerűen? Miért nem tudom elkezdni itt, és csinálom idáig, és akkor úgy rendben lenne. Miért? Állandóan ezek a kavarodások a fejemben. És – mert egyébként ugye a kavarodások a könyvet is jelentik: vagy megírom, vagy nem. Nagy tűzhányók voltak ezek bennem meg az élet maga. Erről jutott eszembe, hogy viszont tényleg itt volt ez a csávó, ez a Géza, akit tényleg szeretett ez a nő. Engem az érdekelt, hogy hogy van ez? Empatikus vagyok én Csáthtal is.

– Az előbb azt mondtad, hogy Csáth élete születésétől a narkománián keresztül a haláláig egy tökéletes mű. De azért, hogy is mondjam...

– Nincs egy jó pillantásom rá?

– Hát, egy lehet, hogy van.

– Na jó, de hát az előző regényben megdicsőült Csáth. Az ember fejében van valami egyensúly...

– Azt írta valaki A spanyol mennyasszonyról: erotikus lányregény. Meg azt is írták, hogy férfi és nő viszonya Csáth korában és ma. Ezekhez mit szólsz?

– Hogy erotikus?

– Hogy erotikus lányregény.

– A csíkos meg a pöttyös könyvekkel az volt a probléma, hogy soha nem derült ki belőlük, hogy hogy is van ez, hogy történik a csók? Azért elolvastuk, és megpróbáltuk a filmekből ellesni. Tizennégy és fél éves és fél éves fiam van, tudom, hogy ez ma már tizenkét éves korban nem egy etwas, nagyot fordult a világ. A nyolcvanas évek legelején ezek nem voltak olyan egyértelmű dolgok, én ennek a hiányát, a kukucskálást akartam megírni. Hogy az erotikus lenne? Nem tudom. Szerintem az ember, hogyha érzékeny ír, akkor az nem csak kapcsolat, és nem csak a test felől. Lehet, hogy van érzéki hozzáállás az íráshoz, vagy a szöveghez, vagy dolgokhoz, és lehet, hogy az enyém az. De hát ez nem csak a fiú-lány között lehetséges, nem szűkíteném ennyire le.

– Párhuzamosan fut két történet, két nő sorsa. Az egyik során egy 20. század végi, 21. század eleji, tizenkét éves lányt ismerünk meg, aki talán huszonegy, amikor az a házasság – hát most bekövetkezik, vagy nem következik be, mindenesetre megtörténik, majd rögtön utána követi a válás. Ezzel párhuzamosan, illetve – nagyon jó ritmusban – váltogatják egymást a történetek, ott van Olga sorsa, a másik nőé, Csáth Géza feleségének a története, a Jónás Olgáé. Egy,

talán az utolsó nap története. Nehéz lett volna giccsmentesen megoldani Jónás Olga-történetet akkor, ha vele párhuzamosan nem vezetted végig ennek a fiatal lánynak a történetét is. Vannak itt Olga esetében horrorisztikus elemek is. Akarjuk, nem akarjuk, a fiatal lánynak a szemével is látjuk, kell és tudjuk látni Olga történetét. Ugye sokan fölteszik a kérdést, hogy miért pont ez, mi szükség van erre a párhuzamra. Szerintem pontosan azért, mert Olga történetét nem lehetett volna megírni, csak elrontani lehetett volna a másik lánynak a története nélkül. Én azt hiszem, jó döntés, hogy majdnem száz év választja el a két nőt egymástól, és nagyon jó az is, hogy a fiatal lány ténylegesen ugyan nem látja, de rajtunk keresztül mégiscsak ismerheti, ismernie kell Olgát.

– Köszönöm. Van, aki számon kéri, hogy miért nem kapcsolódik jobban a két történet, illetve mások meg azt mondják, hogy minek egyáltalán ez a fiatal lány, tehát hogy miért nem csak Olgáról szól a könyv. Azt gondolom, hogy egyrészt kevés, másrészt mindig a határhelyzet az izgalmas. Ha az ember bármit csinál – azt gondolom, ha bármit csinálunk... az irodalomban vagy a regényírásban, csak az megengedett, ami kihívás is. Ennek vannak veszélyei, a *Kijárat* után, ami máshogyan beszél, más a nyelve, mindenben más, nem akartam ugyanazon a nyelven írni, mást kerestem. Az írásban az a jó, ami a legroszszabb benne, a küszködés, a görcs, amikor nem jön.

– *Menet közben is tanulod az adott mű nyelvét.*

– Igen. És hogyha már megy, simán írom az oldalakat, akkor ott már nagyon nagy baj van. Ezzel kapcsolatban még valamit szeretnék elmondani. A két történet azért megy ebben a formában párhuzamosan, mert ez nagyobb kihívás volt nekem, noha lehetnének éppen rokonok is. Nem is vetem el az ilyenfajta kapcsolódást, készítettem is ilyen változatokat. Végiggondoltam, mi lenne, ha Olgát a cselédlány megmentené – de ez már múlt idő. Tehát azt gondolom, hogy a regényírásnak ez egy befejezett része. Ha megengeded, szeretném elmondani, hogy nem csak Jónás Olga szerepel itt, és nem csak ez a lány, hanem Tersánszky Józsi Jenőnek *A céda és a szűz* című regényéből a két cselédlány, Ágnes és Veron onnan van. *A céda és a szűz*ből egy jó kis részt át is emeltem. Azt gondolom, hogy arra, hogy ebbe az irányba is elmegy majd a regény, az első mondat, az első fejezet is utal, és pedig az, ugye, hogy én, azt hiszem, hogy lényegileg még szűz vagyok.

– *Többször elhangzik majd a regény során.*

– Igen, ez Jónás Olga igazi kiszolgáltatottsága. De én azt gondolom, hogy ez azért annál sokkal több. Tersánszky regényében a cédáról kiderül, hogy ő az erkölcsös, a szűzről pedig, hogy ő aztán... Jöhetnek is a diákok. Engem igenis bosszant a nők helyzete. Nem érdekel, hogy a férfiak mindig fontosabb pozíciókat, helyzeteket hajtanak ki maguknak, rivalizálnak, versenyeznek. Ami viszont izgat, hogy érzékeny, intelligens férfiak olyanokat mondanak, hogy a csizmával, ha belelépsz, a trutyiba, azt le lehet mosni, és az rendben van, de ha a csizmába belemegy a trutyi, az már soha többet nem lesz csizma. Ez annyira igazságtalan. Az összes társadalmi szavazójogot odaadni, de ezt ne mondják. Ez engem nagyon sért.

– *Abban a sorrendben írtad a két sors fejezeteit, ahogyan a könyvben sorakoznak, vagy megírtad az egyik nőt, aztán a másikat és összeszerkesztetted ebbe a végső sorrendet?*

– Nem. Folyamatosan írtam. A ritmus, ami megmaradt, ahogyan a fejezetek váltják egymást, az az én ritmusom is volt.

– *A történet is ezt kívánja. Három fejezet a lányból, majd egy Olgából, és fordítva is...*

– Így is írtam. A történetek számomra is így követték egymást. Elhangzott az, hogy horrorisztikus, nem gondolom, hogy horrorisztikus, ami Olgával történik, azt gondolom, hogy teljesen hétköznapi.

– *Attól még lehet horrorisztikus, hogy hétköznapi.*
– Annyira nem durva. Jó, a végén lelövik és az...

– *Szörnyű!*
– ...tragédia, valóban.

– *Ami azt megelőzi, és ott van egy nyolc vagy tíz hónapos gyerek közöttük.*
– Igen, igen. De hogyha a történethez semmit sem teszünk hozzá, akkor csak egy újság-hír marad.

– *Mindez miért történik? Fogalmazzuk meg nyersebben: Csáth nevel magának egy kurvát, akit akkor végez ki, amikor az már nem csak az övé.*

– Egyértelmű. De van itt még egy probléma. Csáth, amikor először beadta magának a morfiumot, megfertőződött. Az első tűszúrástól. Ő attól félt a leginkább.

– *Ugyanazt a betegséget kapta meg, amit az a hölgy, akit...*
– Igen, ez egy sorvadással járó betegség volt.

– *Tudta, hogy gyógyíthatatlan.*

– Igen. A függőségével párhuzamosan előrehaladó betegség is romba döntötte. Az biztos, hogy ő eldöntötte, Olga ne lássa, amikor ő kiszolgáltatottá válik. Olga mondja is valahol, hogy Csáth Géza nem akarja, hogy Olga lássa az ő kiszolgáltatottságát. Egyértelmű, hogy Csáth Géza nem fogja megengedni, hogy olyan helyzetbe kerüljenek, hogy a nő ezt lássa. Nem! Nincs ilyen. Kész.

– *Fontosnak tartom itt megjegyezni, talán egyetértesz velem, hogy végig a te regényedben szereplő Olgáról és Csáthról beszélünk, és nem Csáth Gézáról és nem Jónás Olgáról, hanem azokról, akiket te a regényedben megírtál.*

– Igen.

– *A versenyfutás köztük, hogy melyik öli meg a másikat, nagyon-nagyon jó, ilyen csak nő tud kitalálni. Már elnézést kérek.*

– Van ilyen állapot, azt gondolom, amikor kapcsolatokban és akár barátságokban, házasságokban az emberi viszonyok eljutnak egy ilyen pontra, amikor a szadizmus jön elő. Egyetlen cél van: bántani a másikat.

– *Play Csáth. Megelőzni a másikat – a megsemmisítésben.*

– A megsemmisítésben, igen. De nem ez a lényeg, hanem hogy fájdalmat okozni a másiknak. Igen. Azzal kezdődik, hogy bántani akarunk.

– *Azzal kezdődik, hogy résen kell lenni, mondja Olga nagyon sokszor. Még van valami, nagyon sokszor elhangzik. A kín.*

– Igen. Az történt, hogy maga a szó, hogy kín, mire negyvenéves lettem, tartalmat is nyert.

– Az ember rád néz, és egy vidám, mosolygó, kiegyensúlyozott embert lát benned, én soha sem gondolnám, hogy te ezeknek a szenvedéseknek, akár a leíró szintjén is, tehát a birtokában vagy, hogy ismered a kín nyelvét, tudod, hogyan és mi zajlik le az emberben, amikor szenved, amikor fáj a lelke. Olga a te történetedben végig sarokban van. Neki a sarokból kell valamilyen irányba kitörnie. Honnan ismered ezeket a helyzeteket?

– Kedves Jenő történetét is én írtam, a *Másik történet* című novelláskötetemben megjelent.

– De a *Kedves Jenő utal Kosztolányira*.

– Egyértelműen igen.

– És ez olyan, mintha egy külön novella lenne az Olga történetében. Nem?

– Igen.

– Legalább háromszor tetten érhető, hogy külön novella van beépítve a történetbe.

– Így van. Sok filmet nézek, szeretem, ha erre-arra kanyarog a történet, amitől felüdül az ember. Impulzusokat ad. Nem bírom az egyenes történeteket.

– Szőjük tovább a történetet: Olga rájön, a naplóból jön rá arra, hogy ki is valójában az ő férje. Csáth rábírja arra, hogy fölolvassa neki ezeket a részeket. Az egyik történetben ott van ez a nagyon kedves, ártatlan, bűbájos, neve nincs kislány, aki keresi a szerelmet. Egyszer csak úgy véli, hogy meg is találta, de végig bizonytalan. Ez egy oly szép lánytörténet. Ezzel párhuzamosan történik ez a másik, sokszor horrorba hajló, de mindenképpen affelé tartó, majd abba torkolló történet. Azon gondolkodtam, hogy benned, a te lelkedben ez a két dolog, ez a két történet hogy az ördögbe fér össze?

– Ilyen típusú vagyok, háromféle. Jó is meg vidám, és elég harcos is.

– Mikor vagy az?

– Mindig.

– Kikkel harcolsz?

– Azzal, aki azt mondja, hogy nem úgy lesz, ahogy én mondom. Emiatt aztán én nem nagyon tudom elképzelni azt, hogy sarokban legyek. De ez butaság, mert az az ember, aki nagyon sebezhető, sokat van sarokban is.

– Mintha kicentiznéd, hogy mikor mi történjen. Sokat foglalkozol azzal, hogy az olvasót továbblendítsd? Úgy ki van mérve a történet, hogy folyamatosan ébren tartsa az érdeklődést.

– Bácskában általában nem egy történet mondódik el, hanem mindenki ötöt akar elmondani. Ki kell verekedni a helyet, meg az időt meg a teret. Ezt a fiammal és szüleimmel úgy szoktuk megoldani, amikor már nagyon durva a helyzet, és mindenki mondja a magáét, hogy egyikőnk bejelenti: most én tartok előadást! Akkor a többieknek csöndben kell maradniuk és meg kell hallgatniuk a másikat.

– Egyszer csak átveszed a szerepet?

– Igen, hogy rám figyeljenek.

– Befogod egyik szereplődnek a száját és gyorsan hangot adsz a másiknak?

– Amikor én mesélek, rám szoktak szólni, hogy na, jól van Ildikó, de mit akarsz mondani? Akkor én nagyon megrémülök, hát mit tudom én, hogy mit akarok mondani.

– Én meg azt gondoltam, hogy ez éppen olyan tudatos ritmusváltás, mint a filmekben vagy a fociban. Nálad is valami ilyesmit éreztem: elandalítod az olvasót, nem hosszú időre, majd egyszer csak történik egy váratlan ritmusváltás, fordulat a történetben, ami fölcsigázza az embert ismét. Olga szerepjátékos is, megpróbál játszani ezzel a pasival.

– Még szép. Gondolom, ezt régen jobban tudták a nők. Nem szeretném az életből magyarázni a regényt, mert ugye, ez egy regény, Jónás Olga története egy regény. Hogy milyen játékaik vannak, az is egy regény, én találtam ki. És nem szeretnék abba a hibába esni, hogy az élet felől magyarázom azt, ami nem úgy van, vagy aminek ahhoz nincs köze.

– Az egyik ilyen szerepnek azt gondolom, amikor Olga azért tanítja meg szeretni a testét, hogy ezt a zseniális férfit boldoggá tegye. Részéről ez egy játék, ami majd tragédiába fordul. Többször mondja Olga – és talán ezért odaadó és elfogadó –, hogy a legzseniálisabb férfihoz mentem feleségül.

– Ezt így kell mondani. Jónás Olga egy kis Hamupipóke, tizenhárom éves, iszonyúan szerette, fontos volt neki a teste. Érzéki nő volt, és... Olyan nőt akartam én megírni, aki méltó párja is ennek a Csáthnak. Mert hogyha nem az, hogyha nincsenek meg a maga titkai, akkor lehet, hogy giccs lesz, nem hiteles az a fájdalom. És ekkor következik testi dolgoknak a leírása, mert ő ugye megcsalja a férjét, amíg az a kórházban van.

– Sőt, a legjobb barátjával, akire rá van bízva, hogy vigyázzon rá, ne csálja meg.

– Igen. Azt akartam megírni, hogy ez a nő Csáthnak méltó párja legyen.

Beke József

Monumentális élet és életrajz

Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor élete és költészete.

Kritikai életrajz

A könyv az Osiris Kiadó monográfiatorozatának részeként jelent meg, az előző kötet a 2005-ben napvilágot látott Radnóti-életrajz Ferencz Győző tollából. A cím kissé megtévesztőnek tűnik, mert az életrajz ugyan teljes és valóban kritikai a szó legnemesebb értelmében, a „költészet” azonban a szó lényegénél fogva nem teljes, mert nem is lehet az, arra tízszer ennyi terjedelem sem volna elég. Az élet mindig lezárul, az életrajz is többé-kevésbé lezárható – e könyvben alighanem hosszú időre sikerült is –, de az, amit Petőfi költészete jelent, parttalan, írja azt még remélhetőleg nagyon sokáig a jövő is. Kerényi maga így fogalmaz az Előszóban: „Az egyes műveket csak az életrajz és a keletkezéstörténet vonatkozásában jellemeztük, Petőfi költészetének általánosabb, poétikai, esztétikai elemzésétől tartózkodtunk.” (9) Ezt ugyan a könyv ismeretében szerénykedésnek is érezhetnénk, ám a tudós szerzőt ismerve inkább reális korlátnak tekinthetjük, amellyel tanári vénáját előre zabolázza, kötve magát a „kritikai életrajz” kifejezéshez, az adatkon épülő tényszerűséghez, s meghagyja másoknak a művek amúgy is kimeríthetetlen mélységeinek boncolgatását. Persze nem jelenti ez azt, hogy akiket az életsorsnál jobban érdekelnek a versek, ne találjanak a könyvben lépten-nyomon lényeglátó, finom megfigyelésről tanúskodó, néhol egyenesen esszébe illő elemzésmozzanatokot. Kerényi pontosan ismeri a művek értékét, művészi súlyát, s ennek megfelelően mélyül el bennük. Többet ad, mint előszavában ígér. Nem csupán a „keletkezéstörténet vonatkozásában” beszél a fontosabb művekről, hanem egyszerű érzékkel elhelyezi őket a költő művészi fejlődésének útján, belehelyezve az uralkodó irodalmi áramlatok belföldi és külföldi összefüggéseibe. Ezek a lényeglátó megjegyzések ráadásul igen arányosak, mennyiségükben és mélységükben is iránymutatók.

A sok-sok példa közül csak egyet említek itt: mindjárt a költői pálya elején ott áll két kis közismert, családi vonatkozású remekmű: a *Füstbe ment terv* és az *Egy estém otthon*, hogy valóban ércnél maradandóbb emléket állítson a két szülőnek. Az életrajzi vonatkozásokon túl – tudniillik, hogy a költő 1844 húsvétján Pestről lelátogatott szüleihez Dunavecseré, és hogy másfél évi távollét után látja viszont az elszegényedett szülőket az éppen most végre biztos megélhetéshez jutott fiuk – a versekről szóló majdnem kétoldalnyi írásban nemcsak a két mű meghitt hangulatáról, művészi eszközeiről esik szó, hanem más versekkel való összefüggésekről is, egészen Shakespeare tükörmetaforájáig. Csupán egy jellemző mondat az „Egész úton hazafelé...” kezdetű versről: „Itt az is sikerült, ami a Távolban soraiban még nem: a népdalforma megmértékelése, a jambikus lüktetés a torokban dobogó szívet idézi, míg a rövidebb, hatos sorok változó ütemezése mintha a meg-megdőccenő székér ritmusát adná.” (Mellesleg: gondolnánk, hogy a *Füstbe ment terv* és az *Anyám tyúkjá* keletkezése között időben négy év, színhelyben száz kilométer van? Vagy azt, hogy az egyetlen nyelvjárásban írt versét, a *Hírös város...* kezdetű – amellyel „beleírta” városunkat a világirodalomba –, nem a környéken, hanem éppen idegen dialektusú környezetben, Debrecenben írta?)

* Az időközben sajnálatosan fiatalon elhunyt szerző utolsó nagy műve lett a Petőfi-életrajz. Emberi és tudósi nagyságához méltó emlékmű.

Közhely nagy költőnket „üstökösként” emlegetni, de rája annak nemcsak nagyszerűsége, megismételhetetlen egyedülisége jellemző, hanem az is, hogy életének kezdete és vége ugyanúgy homályba vész, mint az üstökösöké. Itt van mindjárt a költő születése körüli bizonytalanság, melynek bozótosában Kerényi józan mértékletességgel „vág rendet”. A mendemondákkal nem sokat törődik, adatokra építve helyesbíti az ősök, a származás körül fel-fellobbanó legendákat (pl. a Petrovicsok nemessége), meggyőz bennünket, hogy Petőfi születésének idejét pontosan nem tudhatjuk. Tudjuk viszont keresztelése napját: 1823. január elseje, s azt, hogy a költő is ezt tartotta születése napjának. Kerényivel egyet lehet érteni abban, hogy újév előtt születhetett néhány nappal, hiszen a távol élő keresztszülőket értesíteni kellett, és a téli időben sem a híradás, sem a megérkezés nem mehetett azonnal végbe. Érdekes viszont, hogy írásos bizonyítékok vannak az édesapa ez időbeli tevékenységéről: december 30-án is, január 2-án is járt a kiskőrösi városházán ügyeit intézni. A költő öccse ugyan úgy emlékezett jóval később, hogy ő látta gyermekkorában bátyja születésének bejegyzését a családi „Nagy Bibliában”, de az időpontját nem tudta, s az a könyv azóta sem került elő. De egy kecskeméti orvos meteorológiai följegyzései megmaradtak, innen tudjuk, hogy Szilveszter napján ezen a vidéken „borongós idő” volt, újévkor viszont „tisztá téli idő”. Mindebből kitűnik, hogy Kerényi könyve sorra vesz a lehető legalaposabban minden eddig elért kutatási eredményt, amely kapcsolatba hozható a témával, ha az adatokon alapszik, és mellőz minden olyasmit, ami feltételezéseken, mással meg nem támogatott visszaemlékezéseken nyugszik. Ezért példamutató „kritikai életrajz”. Aligha van olyan ma ismert mozzanata a Petőfi család életének, amely ne szerepelne Kerényinél, és szorgos munkája nyomán kiderül, hogy az eltelt idő – bármily paradoxon is – egyrészt ugyan eltünteti a történések nyomait, másrészt viszont módot ad a szinte folyamatos, aprólékos hely- és irodalomtörténeti kutatásra, és a látszólag „kis” mozzanatok (egy-egy adósvél, szerződés stb.) előkerülésével egyre többet tár fel a múltból. Ezek révén igen bő részleteket tudhatunk meg a költő apjának mézárszék- és kocsmabérleti ügyeiből Szabadszállástól Kiskőrösön át Félégyházáig és a későbbi, környékünkbeli állomásokig.

Szűkítsük itt le a kört Kecskemétre, ahol életének egyik fontos, alapvető mozzanata zajlott: az első iskola, az írás-olvasás-számolás elsajátítása. (Meglepődve látom a könyvben, hogy városunk akkoriban az országban a harmadik legnagyobb lélekszámú volt Pest és Debrecen után.) Félégyházáról azért adta ide akkor jómódú édesapja, mert a környéken itt volt jó hírű evangélikus iskola. Rokonok is voltak itt, jó ismerősök is, többfelé lakott itt a kisfiú. (Bizonyára megcsodálta az Ókollégium építkezését, hiszen ekkora emeletes házat aligha láthatott eddig). Iskolája a mai Luther-udvar tájékán állt, nádfödeles épületében egyetlen tanteremben ötvenen is ültek. Tanítójuk pontos ember volt, megmaradt följegyzéseiből megtudhatjuk, hogy Sándorka jó kisfiú lehetett, mert három év alatt a büntetések könyvében nem szerepelt, sőt az is kiderül, hogy édesapja mennyit fizetett az oktatásért három év alatt (nem keveset: két és fél tehén árát). Ma már hajlamosak vagyunk lenézni a régi egytanítós, osztatlan iskolai oktatást. Petőfi (ekkor még persze Petrovics) mindenesetre jó alapokat kapott, későbbi iskoláiban mutatott változó előmenetelének okait Kerényi mindig megnevezi, de közöttük nem szerepel a kecskeméti iskola. Sőt: itt tanulta azt a kifejezetten szép írásmódot, amely végigkísérte egész pályáján, nehezebb időszakokban pedig – mint másolónak – még kenyeret is adott. Egyébként az osztatlan oktatás akkoriban a gimnáziumokban sem volt ritka. Gondoljunk csak bele: az aszóni kisgimnáziumban, ahova Petőfi később elkerült, egyetlen tanár tanított ugyan egyszerre három osztályt – persze a nagyobb diákok közreműködésével –, de ez az ember hat nyelvet ismert, 150 gyereknek hétféle tantárgyat tanított. És diákjai Phaedrus-meséket fordítottak németből latinra! Az iskolai könyvtárból Alexander Petrovics nemcsak 7 magyar, hanem 21 német és 19 latin nyelvű kötetet kölcsönzött ki. Három évig tanult itt, s később így áradozott erről: „S mily eseménydús három esztendő! – 1. Itt kezdtem verseket csinálni – 2. Itt voltam először szerelmes – 3. Itt akartam először színész lenni.” (Úti jegyzetek) Ez utóbbi terület apja aztán gyorsan keresztülhúzta, így befejezte a tanévét, megszülethetett az első fennmaradt verse, a tanérvzáró, búcsúzó írás, amelyet kitüntetésül tanítómestere helyett írhatott és mondhatott el. Sajnos ennek befejező hexametera: „És szaporán édes szüleink keblébe siessünk!” rá nem volt érvényes: kitűnő bizonyítvánnyal a zsebében nem lett hová hazamennie, mert házukat elvitte az árvíz.

Ami itt az előző sorokban a költő kecskeméti és aszódi iskolázásáról olvasható, az csupán szemelgetés a Petőfi-könyv e két iskolát tárgyaló 11 oldalnyi szövegéből, és ez a terjedelem világosan bizonyítja, hogy Kerényi könyvében minden ma föllelhető tény, sok-sok Petőfi-kutató munkássága által napvilágra került adat, minden valaha megjelent visszaemlékezés összegződik. Fontos hozzátenni: a források – a szerzőre az egész könyvben jellemző abszolút korrektséggel – azonnal névvel együtt megjelennek. Ebből pedig világossá válik, hogy azon a rengeteg helyen, ahol ilyen forrásmegjelölés nincs, ott a szerző önálló megállapításait, kutatásának eredményeit, összefoglaló és elemző munkáját találjuk. A forrásként felhasznált műveket a könyv végén külön felsorolja a szerző, itt közel 140 kortárs vagy későbbi kutató, visszaemlékező neve és írása szerepel, köztük természetesen azon helyi és környékbeli helytörténeti kutatóké is, akiknek jelentős munkásságát egyébként külön is kiemeli Kerényi: Mezősi Károly, Istenes József, Tóth Sándor, illetve Kiss István, Székelyné Kőrösi Ilona.

Fölmerülhet valakiben, hogy mi újat lehet már mondani Petőfi életéről, hiszen tudósok és amatőrök utánanézték már minden levéltárban, hagyatékban a megmaradt dokumentumoknak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy nagy merészség kellett ahhoz, hogy olyan nevek után, mint Ferenczi Zoltán, Endrődi Sándor, Horváth János, Dienes András, Hatvany Lajos, Illyés Gyula – hogy csak a legjelentősebbeket említsen – valaki hozzáfogjon ehhez a témához. Meg kell adni, hogy Kerényiben nemcsak a vállalkozókedv, hanem az a képesség is megvolt, hogy az eddigi kutatások végtelennek látszó halmazát alázatosan és ugyanakkor kritikusan számba vegye. Könyvéből kiderül, hogy egyrészt bőven vannak még fehér foltok, másrészt az újabb kutatási eredményeket időnként érdemes megrostálva összerendezni, beilleszteni a régebbiek mellé, mert csak így alakulhat ki a lehető legnagyobb teljesség.

Kerényi a költő egyéni sorsát mindig együtt vizsgálja azzal a társadalmi környezettel, amelybe őt a sors behelyezte, illetve igen gyakran belekényszerítette. Petőfit fiatalkorában, iskolázatása során a rokoni és ismerősi kapcsolatrendszer adta kézről kézre. Ez az óvó és támogató közeg azonban szinte ugyanaddig tartott, ameddig szülei jómódúak voltak. Mielőtt valamelyes megélhetéshez jutott volna, kétszer is a jóindulat meg a szerencsés véletlen mentette meg az életét, a katonaságnál és a debreceni betegsége során. Életének ez a hányattatásokkal teli időszaka jól példázza, hogy biztos anyagi háttér nélkül a tehetség révbe jutása szinte lehetetlen.

Kecskemétre szinte nincstelen vándorszínészként érkezett Petőfi 1843 farsangján. Színészi besorolása fizetése alapján ekkor már nem utolsó, de jövedelme igen bizonytalan. Szerelme ekkor már kettős: a színészet mellett a költészet is, hiszen első verse már megjelent. A hagyomány szerint ideérkezésekor azonnal fölkereste Jókait, aki a pápai kollégiumban iskolatársa volt, itt pedig jogot tanult az Ókollégium épületében. (Nem állhatom meg, hogy el ne mondjam e látogatáshoz kapcsolódó személyes élményemet. Másodikos középiskolás koromban osztálytermünk az Ókollégium földszintjén balra az első terem volt. Osztályfőnökünk és magyartanárnk, Kiss István az első órák egyikén azzal próbált bennünket fegyelemre, önmérsékletre inteni, hogy elmesélte: Petőfi a kapun belépve benyitott az első terembe, valószínűleg itt aratta legnagyobb színpadi sikereit: a hozzáértők szerint Shakespeare *Lear királyában*, amikor a Bolond szerepében nem harsány komédiást, hanem filozófust alakított; a közönség körében pedig akkor, amikor egy szomorújátékban bunkósbottal volt kénytelen rárontani a főhősre – ugyanis kevés kard volt, neki már nem jutott. Két és fél hónapos itteni tartózkodása alatt a kollégiumi önképzőkörben is megfordult, s itt írta azt a *Jövendölés* című verset, amely a Városháza falán is olvasható. Még egy fontos mozzanata van ekkori itt-tartózkodásának: összeállított eddigi műveiből – nyilván kiadás céljából – hat versből és két kis prózai műből egy füzetet, ez azonban csak 1995-ben került elő egy hagyatékából, a címe: *Ibolyák*. Kerényi úgy foglalja össze ennek az ügyét, hogy pénzsűke okozta a kiadás gondolatát, és ugyanaz hiúsította is meg. Hogy városunkban nem talált hozzá támogatót, ne csodáljuk, hiszen innen Pozsonyba ment, s ott az

országgyűlés urai között sem akadt mecénás. Hozzátehetjük: ebből a szempontból Csokonai kora óta csak alig változott itt a világ, még érvényesek a nagy előd szavai: „*az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon*”. Petőfinek még egy „szörnyű telet” és egy veszedelmes betegséget kellett átvészelnie ahhoz, hogy irodalmi tevékenységéből meg tudjon élni – úgy-ahogy.

Petőfi sorsa ettől kezdve sem leányálom. Kerényi könyvének szinte egyetlen szívdéítő részlete az, amely a fiatal költő segédszerkesztői tevékenységét mutatja be. Ekkor a költő úgy érzi, révbe érkezett, nélkülözései után kedvére való munkája van – no meg fűtött szobája. A Pesti Divatlap versrovatát vezeti, figyelmesen és elfogulatlanul bírálhatja a beküldött verselményeket, és néha azzal bünteti a szerzőt, hogy a szerkesztői üzenetben leközi a szörnyű alkotást. Voltaképpen művészi véleménynyilvánítás részéről az ekkoriban írt két elbeszélő mű, *A helység kalapácsa* és a *János vitéz* is. De sem kisebb versei, sem e két jelentős epikus alkotás nem aratnak egyértelmű sikert, sőt megkezdődnek ellene az irodalmi támadások, s végigkísérik – ma már szinte érthetetlen módon – egész rövid pályáján. Kerényi tárgyilagosan bemutatja ezeket a csatározásokat idézetekkel, pontos adatokkal és nevekkel. (Érdekes, hogy *A helység kalapácsában* ábrázolt népi alakok „közönsgés” volta milyen felzúdulást keltett az olvasók körében, ugyanakkor az Arany által *Az elveszett alkotmányban* bemutatott nemesi világ gyalázatossága nem keltett ilyen visszhangot, amikor később megjelent.)

Kerényi nem ítél, hanem dokumentál az igazán mozgalmas életsors minden helyén, legyen az kényes, érthető vagy nehezen elfogadható ügy. Alaposan körüljárja a költő közismert személyes konfliktusait is, volt ilyen Vörösmartyval is, Jókaival is, katonai előjáróival is – hogy csak a nagyokat említsük –, viszont csak barátság volt Arannyal és mondhatni rajongás Bem tábornokkal. Bizonyos, hogy Petőfi nem Arany János-i nyugodtságú alkat volt, hanem gyakran forrófejű: többször akart párbajozni különböző okok miatt, de szerencsére mindig elsimultak ezek az ügyek. Az is kitűnik a könyvből, hogy szinte egész életében anyagi gondjai voltak, ő is kérhetett volna a sorstól – mint barátja, Arany – „*egy kis független nyugalmat*”. Természetesen szerepelnek és józan megítélést kapnak a költő szerelmei is a gyermekkortól Szendrey Júliáig, s az utóbbi szerepét objektív szemmel ábrázolja Kerényi a költő életében is, halála után is.

A könyv komoly figyelmet szentel Petőfi prózai megnyilatkozásainak is. Az *Úti jegyzetek* tárgyalása közben állandóan utal arra, hogy milyen szoros összefüggések vannak a költő eddigi főként alföldi versmotívumai és az új látvány, a felvidék hegyei között. Az írás sokszínűsége, nagy művészi ereje farul föl Kerényi mindenre figyelő alaposága nyomán, s megvilágosodik sok első olvasásra fel sem tűnő célzás. Egyáltalán: példaszertől az az eljárás, ahogyan a szerző az életmű egyes nagyobb darabjait, az epikai műveket belehelyezi, szinte belefonja a lírai versek összefüggéseibe. Figyelmeztet azokra a motívumokra, mozzanatokra, amelyek a költeményekben rendszerint már előre megjelennek, ugyanakkor rámutat azokra a vonásokra is, amelyek valamely régebbi vagy korabeli hazai vagy külföldi mintából táplálkoznak. Persze teszi ezt mindig azon túl, hogy a mű forrásait megadja, a cselekmény menetét kellő mennyiségben vázolja, a kifejezésmódot egy-két jellemző példával illusztrálja, sőt a művek sorsát, hatását, utóéletét is bemutatja. Jellemző példa erre a váromrok iránt szenvedélyesen vonzó költő *Salgó* című „*ötszázhatvanöt sor terjedelmű*” verse, amelyről Kerényi közel háromoldalmi elemzést ad az említett széles körű módszerrel. Nem a történelmi forrásokról szóló terjedelmes részt, nem a cselekményismertetést, csak a motívumok eredeztetéséről szólót idézem: „*Magát az alaptörténetet, a szép zsákmányon összevesző testvéreket vehette akár világirodalmi forrásból (Heine: Zwei Brüder), akár Mednyánszky Alajos prózai regéjéből, a Testvéri viszálykodásból. Motívumszintig lebontva említhető Byron (a természetleírásban), Lenau (több párhuzamos helylyel), Shelley (Dávid szerelmi vallomásaival), és mindenekfölött Shakespeare III. Richárdja (a halott fölötti szépevéssel, a habozó gyilkossal).*” (239) A műről szóló részben sehol nincs zárójeles forrásmegadás, tehát teljesen Kerényi elemzése.

A szerző gyakran kénytelen az idézett eltérő szakvélemények között állást foglalni. Különösen szükséges ez a forradalmi versek értékelésében. Ezt mindig finom megfogalmazásban teszi, pl. „*meggyőzőbb*”, „*valószínűbb*” valamelyik vélemény. Tapintatosan nem említi személyeket, akik szerint az *Egy gondolat bánt engemet... „piros zászlókkal”* kifejezése egyenesen „*a munkásmozgalom költőjévé tette Petőfit*” (279). Azt is megmondja, ha valamely kérdésben – például adatok híján – továbbra is megmarad a bizonytalanság.

A „*Petőfi halála*” című tizenhárom oldalnyi fejezetben hasonló tapintattal, de határozott módon adja tudtunkra véleményét – amely egyezik Dienes Andráséval – Petőfi halálával, illetve továbbélésével kapcsolatban: „*Foglaljuk össze mi az, amit a bizonyosság erejével mondhatunk el Petőfi haláláról. A költő részt vett mint szemlélő a fehéregyházi ütközetben. A menekülés során még túljutott a falun, valahol a Fehéregyháza és Héjjasfalva közötti országút mellett szúrták le az üldözö lovasok. A foglyok és a sebesültek között nem volt, az ütközet után hitelt érdemlően senki élve nem látta.*” (465) Igazán meggyőző, sőt kifejezetten elegáns mód az, ahogyan „*rövidre zárja*” az időnként fel-felröppenő napokat, utolsó versét, a *Szörnyű idő...-t*, és megemlíti, hogy az emlékezések szerint az ütközet délutánján is jegyezgetett noteszába, következik a könyvben egy kis, csak úgy zárójelben lévő, de annál hangsúlyosabb két mondat: „*(A mezőberényi két hét idézőjeles »idill«-jéhez még egy megjegyzés kívánkozik. Áttekintése, elemzése csattanós válasz azoknak, akik azt gondolják, hogy ez a költő és ez az ember évekig kibírta volna, megszólalás, életjelhagyás nélkül az emigrációban vagy a szibériai száműzetésben.)*”. (451)

Különösen elismerésre méltó az, ahogyan Kerényi ezt a széles körű anyagot formába önti. A tudós alaposága és biztos rendszerező képessége párosul itt a vérbeli pedagógus meggyőző, pontos és ugyanakkor kifejező stílusával. Az ilyen jelentős témájú, remélhetően nagy érdeklődésre számot tartó mű esetében különösen fontos, hogy a tömörség és világosság egyszerre jellemzi mondatait, s ez a nem könnyen összeegyeztethető két jellemvonás mindenütt segíti az olvasót, aki helyenként alig tudja letenni a vaskos könyvet, mert Petőfi élete fordulatos, érdekes olvasmány is, egyáltalán nem csak irodalomtörténeti tényhalmaz. Jó olvasmány ez a könyv azért is, mert teljesen mentes a tudományoskodás manírjaitól, látszik, hogy a szerző szerencsére nem hisz abban a manapság gyakran tapasztalható feltevésben, hogy az idegen kifejezések teszik a tudós munkáját igazán szakmai mélységűvé. Leginkább egy-egy rövid tételmondatból indítja a kifejtendő mondanivalót, s ezek mintegy kisebb alcímként foghatók föl a nagyobb bekezdések élén. Egy-egy szellemes megjegyzés kitűnően élénkíti a szükségszerűen adatokban bővelkedő mondatokat. Amikor arról beszél, hogy a titkosrendőrök mit jelentettek Petőfi verseiről, közbeszúrja: „*Meg kell adni, a rendőrminiszter és apparátusa jó érzéssel válogatott az 1846-os és terméséből.*” (268)

Az életrajzi rész után megtalálhatjuk a „*Kiadások és értékelések*” című fejezetet (alcíme: Bibliográfiai esszé), amely több mint 20 oldalon összefoglalja a címben meghatározott tudnivalókat, benne a kéziratok sorsát, a koronként változó Petőfi-értékeléseket egészen napjainkig. Van továbbá olyan mutató, amely a felhasznált forrásművek sokaságát rendszerezi, természetesen Névmutató és Versmutató is. Mondhatni, hogy Kerényi könyve a tökéletes „*kritikai életrajz*” mintapéldája lehet. Csupán egyet lehet benne kifogásolni: a legvégül közölt 24 oldalnyi képmellékletet. Itt a mennyiség (közel hetven kisebb és még kisebb kép) a minőség rovására ment, sajnos, igen alaposan. Különösen az írásos dokumentumok képeinek apró volta zavaró, mert még nagyítóval is nehezen olvashatók. A legelső, a keresztelési anyakönyvi bejegyzés esetében például az egész oldal képe helyett elég lett volna csak a költőre vonatkozó sort kinagyítani – de olvasható nagyságban. Egyáltalán: a kevesebb, de élvezhető nagyságú kép többet érne.

Osiris Kiadó Bp., 2008

Fekete J. József

Jegyzetek a hátlapon

Szentkuthy Miklós: Pendragon és XIII. Apolló

Szentkuthy Miklós a második világháborút közvetlenül megelőző időktől, a második zsidótörvény (1939) meghozásától kezdve a háborús évek alatt mindvégig egzisztenciális félelmek, traumák és tragédiák közepette élt Budapesten. Felesége, Eppinger Dóra közvetlenül az 1931-ben kötött házasságuk előtt (1930-ban) tért át Szentkuthy hatására a zsidó hitről a kereszténységre, a vérvonal szüntelen fenyegetést jelentett a házaspár számára. Az író két ragyogó szellemtársa, Halász Gábor és Szerb Antal 1945 elején odaveszett a balfi munkatáborban. Budapest ostroma idején Szentkuthy légóparancsnoki tisztet töltött be, nem lehetett folyamatosan szeretteivel, ami külön megviselte. Az ostrom végén bombatalálat érte a Derék utca 21-es szám alatti lakását. A folytonos feszültség, a háború idején átélt és íróként megélt csapások, borzalmak megülték a Szentkuthy-műveket, éveken át jószerevével torzóban maradt alkotások kerültek ki a keze alól, amelyeket a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára őriz, és amelyek posztumusz megjelenítéséről Tompa Mária gondoskodik, a Szentkuthy Miklós Alapítvány segítségével.

A világ és az egyén sorsa fölötti döbbenet elsöpörte az európai, nyugati kultúrába vetett hit minden támpillérét, Szentkuthy ina szakadtáig igyekezett túllépni a brutalitás üledékén és megszabadulni pórusokba ivódott bűzétől, de a vágóhíd vérszaga és a kloáka förtelmes kipárolgása tartósan rátelepedett az egykori pannon tenger lapályára, az író kedélyére egyaránt. Ebből a torz világból menekülési útvonalakat kellett nyitni, kiszakadni az elmét bilincsbe fogó, az erkölcsöt felülíró társadalom jelenéből. Ebben az időszakban született a *Szent Orpheus Breviáriuma* regénysorozat 1–6. füzet (1939–1942). Ezek az úgynevezett fekete Orpheus-füzetek, amelyek nem csupán a borítójuk puritán színe nyomán kapták elnevezésüket. A nyugati világban a fekete a gyász színe, de ugyanilyen színű az emberben az emberen túli emberiséget kereső papok reverendája is. Hogy nem konstrukció a fekete színre utaló jelző értelmezésének a morálra mutató kiterjesztése, említsük meg a hat füzet címét. Első az 1939-ben megjelent *Széljegyzetek Casanovához*, ami a maga sajátos módján az egyén szabadságának kiáltványa, s aminek olvastán a cenzor nyomban az ügyészhez futott, hogy az szeméremsértés és vallásgyalázás vádjával citálja bíróság elé a szerzőt. A második füzet címe, a *Fekete Reneszánsz* (1939) eleve megkérdőjelezi a humanizmusnak az emberi méltóságot és önbecsülést a lét fókuszába helyező, színes és felszabadult, karneváli vidámságú világba torkollását. A középkor sokkal inkább volt karnevális, kaleidoszkopikusan tarka, emberközpontúbb és Jézus-központúbb, humánusabb és erkölcsösebb, mint a fölvirágzásként elkönyvelt századok, sugallja Szentkuthy címadása. Az *Eszkoriaál* (1940) füzet a fasizmus hatalomra jutásának kínai álarcba öltöztetett véres paródiája. A beszélő címadás iskolapéldája lehet például az *Europa Minor* (1941), ebben a regényben az író szembeállítja a nyugati civilizációval a keletit, s a méricskélés az utóbbi

javára dönti el az összehasonlítás eredményét. Az 1941-ben megjelent *Cynthia* a külvilágtól a szerelembe fordulás lírai regénye, míg a sorozatot hosszú időre berekesztő *Vallomás és bábjáték* (1942) címében az önmegismerésre tett kísérletnek és a kor társadalmi-történelmi eseményeinek a szembeállításaként, az elvont morál és a véres következményekkel járó baromság realitása egymásnak feszülő lenyomataként is olvasható.

A kollektív depresszió és kollektív örület eme bűzös-sáros korszakának közvetlen hatása alatt írta Szentkuthy több regénytöredékét, 1946-ban a *Cicero vándoréveit*, amelyben az ókor színpalái között vonulnak fel harsány menetben Hitler barna és fekete inges imádói, 1946–47-ben a *Bianca Lanza di Casalanza* oldalain a közelmúlt emlékei előtti menekvés lehetőségeit a szerelem, a bálványozott nővel folytatott meseszerű erotikus játékok jelenítik meg, az 1949-es *Bezárult Európa* pedig ismét társadalmi háttérű, Tarquinius Suberbus száműzött római király alakjára rávetül Sztálin parancsuralmi rendszerének gyászos árnyéka. Ennek a sorozatnak a részeként tekinthető a *Pendragon és XIII. Apolló*, ugyancsak 1946–47-ben készült 138 kézirattoldala. A műből egy önálló novellának tekinthető fejezet megjelent a *Magyarok* 1947. júniusi számában *XIII. Apolló* címen, ami később a Szentkuthy elbeszéléseit, hangjátékait és bábjátékait egybegyűjtő, *Iniciálék és ámenek* kötetben olvasható. A *Pendragon és XIII. Apolló* regény kézirata vérbő Szentkuthy-sziporka, a fóliók hátlapjain a szerző naplószerű, pikáns tartalmi kivonatolást végzett, ezek a feljegyzések a szöveggondozás során részben bekerültek a regénybe, részben kimaradtak belőle, miként az a közölt Szentkuthy-naplók esetében is történt. Ebben a regényszövegben az autográf betétek szoros rokonságot mutatnak Szentkuthynak az olvasott könyveibe rótt széljegyzeteivel, amelyekről remek hasonlattal mondta, hogy „olyanok ezek a tömör szövegek, mint a gótikus katedrálisok keresztboltozatainak találkozásánál a kis domborművek, ahol egész bonyolult bibliai történetek vannak kifaragva kis helyen”¹. A kézirattoldalak hátlapjára rótt bejegyzések a *Pendragon és XIII. Apolló* írásának munkanaplójaként is olvashatók. A regény sajátossága, hogy más művekhez képest, amelyek ugyancsak bővelkedtek pazar portrékban, a figurák megjelenítésének parádés tárháza, olykor a portrészenebi-állításból fakadó hasonlatburjánzás teljesen átfedi a különben is középkori színpompában lobogó történet epikus vonulatát, és az egész Szentkuthy-életműben itt, ahol tobzódik a regényalakok leírása, a hátlapon tett bejegyzések közvetlenül utalnak a modellekre, akik egyébként visszaköszönnek a *Frivolitások és hitvallások* megaintertjű oldalairól. Reichardt borbély például harminc évről korábról, Szentkuthy gyermekkorából előhívott alak, aki a regényben szereplő felcser mintájául szolgált, Habdák suszter pedig korabeli friss élmény, Budapest ostroma nyomán került figuralenyomatként a regénybe. Legpikánsabb viszont, hogy amikor a regénytöredék felénél az eszményi férfiszépséget megjelenítő *Pendragon* király diabolikus szépségű nővé válik, az író az akkori szerelméről, Bettáról mintázza a Jézus és Mária Magdolna személyisége között villózó alkatanak érzéki megfestesülését. Eme portrépikantériakra tett utalásokat a szöveget gondozó Tompa Mária benne hagyta a kéziratban, mert szorosan kapcsolódnak a regényszöveghez, s annak a megírás idejére visszautaló olvasatához. Tompa Mária a kiadásra előkészített szöveg kommentárjában ki is emel néhányat, ilyeneket: [Betta mit mondott Reichardt borbélynak?...] a 93. fólión; [Betta színes fényképei a modellek] a 100. fólión; [Betta két fényképének további „dithirambic analysis”-e] a 101. fólión; [Betta-portré vége] a 102. fólión.

A szöveggondozó ugyanakkor kihagyta azokat a kommentárokat, amelyekkel a szerző saját munkáját véleményezi, olykor brutális-vitriolos szókimondással. Például a 67. fólió hátoldalán: „pokoli hülyeség ezeket a dolgokat itt és ily szeméttől leírni”. Ne a szerző minősítse saját stílusát és alkotómódszerét, világgképét és tehetségét, gondolhatta a szöveggondozó,

1 Tompa Mária közlése.

s igaza van. Azon viszont el lehet tépelődni, hogy mi is lehetett Szentkuthy szándéka. Amikor ezt a regényét írta, már megfogalmazta a később naplóanarchiának keresztelt műfajra kiterjesztett igényét, ami teljes intenzitásban leképezve közvetíti a szerző való-ságmohóságát, egyazon szövegstruktúrában mellérendelő funkcióba állítván fantáziát, fikciót, életrajzot, naplót, forgácsot, töredéket, hulladékot, monumentális konstrukciót, stí-lust és halandzsát, történelmet és logoszt, matematikát és kocsmaszámlát. Az önreprezen-táció legenyhébb műbehatolásának sziporkázó föl villanása során is a kódexmásolók keze nyomához hasonlatosan, hogy minden érzékünkkel tapasztaljuk, ahogy a mindennapok benyomulnak a miniatúrákba.

Fantáziás meseregényként, groteszk burleszkként is olvasható a *Pendragon és XIII. Apolló*, a félbemaradt szöveg talán a kiábrándultságtól az alkotói kiteljesedés felé tett lépés lenyomata, följazott fantázia, historikus halandzsza. Ugyanakkor mindent megtalálunk benne abból, ami az írók egyébként is foglalkoztatta: a középkor valós képeinek kutatását, a szerelem pokoli, evilági és mennyei értelmezését, a szépség mibenlétének elemzését, Angliát, Rómát, Párizst, a hajdani Bizáncot és Egyiptomot, a regényírás jelenét, a mito-lógiák világát és a Bibliát, középpontban a Zsoltárok könyvének és a Bölcsesség köny-vének értelmezésével, a halál egyneműségét, az élet pazar sokszínűségének adottságát, az élet két kulcsát, a művészetet és a nihilt, az elbeszélhetőség és leírhatóság határainak feszegetését, az írói nyelv elégtelenségének föl ismerését. A regény képbe hozza két közeli pályatársát, Szerb Antalt *A Pendragon-legendá* című szellemi kalandregénye révén, Hamvas Bélát pedig az író rendelkezésére álló eszköztárról tartott negatív véleménye kapcsán. A dolgok önmagukkal semmiképpen sem írhatók le, vélekedik Hamvashoz hasonlóan Szentkuthy, képszerűségükben viszont megragadhatók, amire a stíluseszközök egyik leg-egyszerűbbike, a hasonlat nyújt lehetőséget, s ennek apológiáját XIII. Apolló pápa mondja el a regényben: „*Mint, mint...« – akik fiatalabbak, mint én, ezt »hasonlatnak« szokták nevezni, és bizonyára joggal – ócsárolják is annak barokk zsúfoltságát; de én már nagyon öreg vagyok, a zsebemben hordhatnék akár három halált is, mint ásványgyűjtő kölykök óriási kavicsokat [...] – én tudom, hogy ez nem »hasonlat«, hanem az egész világ minden összefüggésének szerelmes, láto-másos, érzéki magamban hordása: talán maga a vallás, ha egy ilyen ringyó renegát, mint én, piaci Júdás, használhatom ezt a szót.*”

A regény elején megjelenik egy majdnem páratlan szépségű hölgy, Igrain vagy Ygraine², Tintagel herceg felesége, akit Szentkuthy oldalakon keresztül ír le, miközben a föl iók hát-oldalán a következő bejegyzéseket tette: „*Ygraine leírása / (mellei = D...)*”, „*Ygraine melle / hasonlat / Ygraine bordái / hasonlat / a vonal D. hasa felett*”, „*D. hasa / szőröcskés os sacruma / orra, szája*”, s az iniciálé nagy valószínűséggel az író feleségére, Dollyra³ vonatkozatható. A hátlapra írt megjegyzésekhez közvetlenül kapcsolódnak az írói módszertanra utaló, munkanapló jellegű mondatok, amelyek viszont már beépültek a törzsszövegbe, az Ygraine leírását megelőzően például: „*...négy arckép fonódik így egybe képzeletben, mikor Ygraine-t kódex-áhitatosan és az »új tárgyilagosság« fényképező szigorával (hiszen a korokban és a stílusokban úgy válogathatunk, mint a szendvicsekben vagy a bridge-kártyákban) akarom ábrá-zolni.*” Végül olvassunk bele Ygraine mellének terjedelmes leírásába, ami iskolapéldája Szentkuthy azon hasonlat-csiholó ötletességének, amivel úgy ábrázol valamit, hogy vala-mi egészen másról beszél: „*Volt ott egy pástétom-, palacsinta- és hurkasütő asszony, akinél azért hüppedős fánktól pácolt őzig minden mást is lehetett kapni: és ha a szerelemtől Holddá meg Hermes-istenné vált Pendragon király nem átalotta, halál-ágár orrlyukaiba szívni a sístergő véres-hurkák ízes-kékes füstjét, akkor Ygraine hercegnő szépségét sem sértjük azzal, ha Skóciában balladákat és*

2 Mindkét névváltozat szerepel a kéziratban.

3 Eppinger Dóra.

kápolna-kupolákat ihlető melleihez ennek a palacsintás asszonynak a sátrában keresünk kifejező képet: egy nagy sárgaréz serpenyőben liszt állt és ennek a tetejére dobott egy feltört tojást, – ahogy a liszttel enyhén elkeveredett tojás-packa csuszkált-hentergett a serpenyőben, végig együtt maradva, lágy domborulatokban, érett duzzadásokkal és kissé hervadt alácseppenéssel: az volt Ygraine keble. Lágyan omlott nagyon széles vállalai felől, de a gyomra felett egy fél földgömb kanál felkapta és viszszatolta: a csepp és a bolygó találkoztak.”

A nő testét vizsgáló tekintet csupán árnyalatnyit sülyed alább, de Ygraine bordáinak leírásához még távolabbi hasonlat kapcsolódik: „Alatta a bordák erősen kiállottak: megint kapcsoljuk össze Ygraine testét Pendragon történelmi körülményeivel, Pendragon egy éjjel (mikor a vár hídjá alá telepedett zsinat, mely valami szentség hírében álló essexi férfúróól akart dönteni, mélyen elaludt) lement közéjük megnézni a szöcske-rágó Szent Jánoshoz hasonló »szent« és a fekete-ben, bíborban meg hermelinben horkoló »inkvizítorok« társaságát: egy gyertya volt a kezében, és hosszú, csontvázszerű ujjaival védte a lángot a széltől, – ha valaki jól el tudja álmában képzelní ezeket az ujjakat, az rögtön láthatja a bordákat Ygraine mellei alatt.” A leírás még hosszan folytatódik, s pszichológizálás helyett az egyetemes örültségnek az angolos tobzódását, az örültségnek lenni mindenestül szenvedélyét tapasztaljuk benne. Egyébre aligha vetemedhetne az író, akinek első regényhőse, a *Prae* Leville-Touque-ja *Antipsiché* címmel indít folyóiratot, Halbert pedig a szertelenség angol racionalitásának megtestesítője.

Betta⁴ később kerül a képbe, amikor a megejtő szépségű nővé változott Pendragonhoz keres modellt az író.

Az *Iniciálék és ámenek* kötetben megjelent rész, amelyben a Franciaországban regnáló XII. és feledik Lys-de-Verre (Üvegliliom) királynőnek a pápa trónfosztására irányuló összeesküvéséről értesül az olvasó, bámulatos nyelvi mutatvány, harsogó opera buffa, vaskos középkori színjáték, ragyogó színészi és rendezői túlzásokkal. Mindenesetre nem hátrány, hogy nem derül ki, kiről mintázhatta a szerző a királynőt, bár sejtésem szerint ugyanaz a „debella kocsmatündér” lehetett a modellje, aki a Trumcsi bácsi kocsmájában írt *Cicero vándorévei* szövegébe is beszüremlett, az idióta királyfi alapmintájának kilétét pedig végleg ne firtassuk. Viszont a nyelvfilozófiáról a korábbi erotikus intermezzo után sem feledkezhetünk meg. Amikor Üvegliliom királynő halála után valami remek középkori szokás szerint egy pór halott otthonában rendezték meg a leendő, összeboruló testvériséget hirdető kommuné szellemét az időben előretolva a gyásztort, a királynő eszement gyermeke, a következő szövegű táblát tűzeti ki a kiterített cigányasszony házának kapujára: „Itt várja az üdvösséget a legszegényebbek közül is a legszegényebb éljen a király!” S e nehezen elfogadható szerkezetű mondathoz nyomban hozzáteszi, igaz, zárójelben: „A két mondat között az eredetiben se volt vessző.” Vagyis, tökéletlen világunkban egyetlen írásjel hiánya is hatással van a történet alakítására.

A fő figurák: XIII. Apolló, a „teremtés részege”⁵, Pendragon, a szerelem mámorosa, az utóbbi középkori királyi mivoltán túlnőve mitológikus, inkább androgün, mint hermafrodita lényként jelenik meg, de messze és mélyre visz a szerelemnek a kétpólusú alaptípusból rizomatikusan erkölcsbe és vallásba indázó fogalomkörébe, aminek leírása során már semmi se biztos, és legkevésbé se valószínű. Minden pompázatosan karneváli és egyben racionális, úgy tűnik, az író robogó fantáziáját, miként a regény írása idején Bettával praktizált szexuális színjátékait⁶ semmi se gátolja. Ugyanakkor a szövegbe beszüremlik

4 Harkai Schiller Pál pszichológus felesége, aki Szentkuthyval történt megismerkedése évében vált el férjétől, és 1937-től olyan fontos szerepet kapott az író regényeiben, mint amilyen kítüntetó szerepet nyert szerelmi életében.

5 Személyében a dekadensek testesülnek meg, Blake, Rimbaud, Apollinaire.

6 Újabb kisműfaj, amire viszont fátylat borít a diszkréción.

a XX. század parancsuralmi rendszereinek képe, a narráció visszanyúl a Hitler–Sztálin-rettenethez, noha talán nem is egyszerűsíthetünk ennyire, de vak, vagy legalábbis gyengén látó, aki nem ismeri fel a diktatórikus hatalom képének transzgresszióját a mesepoétikába⁷: „Természetesen nemcsak a Papapendente »grófok« voltak ilyen félreismerhetlenül »emberi« módon hálások XIII. Apollónak. A taknyától megszabadult francia trónörökös, (Durfény?) elkezdte derűre-borúra sorozni katonának a flórenci, pisai, luccai és bolognai népséget, hogy egyszer s mindenkorra végezzen a római pápával. Azok a fekete hollók, akik a római vagy görög színház krétaszín romlépcsőin zsinatoztak XIII. Apolló ellen, és akik kénytelenek voltak fekete rongyaikat ott hagyni a pápa behemót szemeteskoscsijában, ezek most újból előbújtak, csak éppen nem mint kánonjogászok, szabadalmilag bejegyzett szentek, vagy bárcás diplomaták, hanem mint sorozóbizottság. Ott ültek Lucca piacterén (míg az asszonyok rikácsolva veszekedtek a mérlegek és kosarak körül, és tépdesték a friss kukoricacsövek haját, mintha legalábbis férjük kocsmái szajhája lett volna), magas, hosszú dobogón – az egésznek nagyjából olyan képe volt, mint, Isten bocsássa meg, Leonardo Utolsó vacsorájának. Pecérek, gyepmesterek, sintérek fogdosták a férfiakat: elrántották az oltárrács elől, mikor már a száját kitátotta az áldozáshoz; fejszével belevágtak az ekéféjába, ha szántott; felrúgták az asztalát, ha a vízlevesét szopogatta; ruhátlanul ostorozták ki, ha netán bordélyházban lett volna; a kórházakban felfordították az ágyakat, és az utcára locsolták az orvosságokat (ez utóbbiért, legalábbis egy Paracelsus-levélben így olvastuk, nem volt kár); a Szent Szanktusz utcájában gyűjtötték össze a tizenöt éves gyerekeket, elszedve zsebükből a színes golyókat, az valóban felhőborító lett volna, hogy mikor a francia király ki akarja herélni Róma legutolsó kóbor kutyáját, az alatt ezek a léha kölykök színes golyókkal játsszanak a kanálisok körül! A Szankt Szentus utcában (milyen különös, hogy néha egy francia király nevét egyáltalában nem ismerjük pontosan, viszont Lucca város legsötétebb sikátorait helyrajzi aggályossággal tudjuk megnevezni) a hatvan és hetven közötti öregeket terelték karámba: mankóikat, botjaikat, ortopéd fatalpaikat máglyába rakták, és rajta elégették XIII. Apolló pápa címerét. Mivel ezek a menházi meg dologházi vén kappanok nem rendeztek erre egyhangú üdvözlő kukorékolást, büntetésből nem kapták meg három napig a pácolt-kéreg levest.”

Az egzisztenciális nihil, a ráció pokol-mély távolsága, az ember világba vettségének fölismerése egyetemes történelmi tapasztalat, legalábbis a huszadik századot illetően, annak, hogy az élet alapértelme, az öröm, a szerelem, a boldogság hiányzik a világból, se a család, se a nemiség, se a vallás nem tölti ki az életet, eleve benne kellett, hogy legyen ebben a disztópikusra árnyalt regényben. Voltaképpen az érzelmek halálára ismerünk a következő idézetben: „Ez a férfi meghalt: érdemes volt élnie? Egy nászéjszakáért? Bizonyára nem, – a férjek úgy másznak ki a feleségük nyekkent nyoszolyáiból a hivatalok szemét íródeszkái mellé, mintha az árnyékszékéből vagy egy másik fiánc-bódéből jönnének. Ha olyan fene nagy mámor vagy misztérium vagy mi az ördög-csudája volna a Dionüszosz lepedő-pártija, hát ragyogna az arcuk, mint a flannelal sikált alma bőre, de nem! álmosak, fantáziátlanok, gnómok éppúgy, mintha nőt sose öleltek volna. És ha misére mennek? Érzik az istent? Épp olyan hülyén tekéznek a kocsmá hátuljában, mintha házinyulak volnának. Se nő, se ostyá nem érte meg nekik az életet.”

Szentkuthy műveit megjelenésük sorrendjében szemlélve úgy tűnhet, hogy a vallomás, a konfesszió az időskori összegzés műfaja a szerző voltaképpen tipologizálhatatlan, a naplóanarchia felé vezető műfaji irányvételében, de nem az: a vallomás kezdettől fogva mindvégig jelen van művében, pubertás-naplójától kezdve minden regényében, és folyton a kettő, a napló és a mű egybehangzósága felett töprengett írás közben. A *Pendragon*... torzója például abból a szempontból fontos mostani olvasatunkban, hogy a kézirat hátlapjaira rótt megjegyzések a konfesszió műbe hatolásának kézjegyeiként ismerhetők fel, miközben a szerzőben működik egyféle ellenállás is a vallomásnak műbe, vagy inkább művé élésével szemben, aminek szöveges formáját is megtalálhatjuk a töredékben: „Ideje

7 Eközben ne feledjük, a legocsmányabb dolgok mindig a mesében jelentkeznek legelőbb.

lesz ezt a gyónást abbahagyni. Így jár az ember, ha az öregeket szóhoz juttatja. Mint látjuk, XIII. Apolló alaposan elzüllött. Érzelmős lett, elmerült meddő, lírai pepecselésbe, kéjelgett öncélú, naturalista részletekben, ide-oda ugrált, szenilis bizonytalansággal, lélekelemzés és efölötti gúnyolódás között, vad, bohóckodó, gótikus örületben fogant emberiségéből és szocializmusából mindinkább nyálás és spleenes filantrópia lett, ugyanakkor az epéje is béka-zöld lett, elvesztve grand-seigneur-i és plebejus humorát, – arról nem is beszélve, hogy terjengős fecsegését mindig több és több hazugsággal spékelté tele. Ezért hát elfordulunk a degenerációnak ilyen híg elégiáitól, és visszatérünk közvetlen forrásaink nyersebb-szögletű epikus lépcsőjéhez” – írja a regénytorzó szinte mértani középpontján. A vallomások relativizált kérdésköre előhívja a valóság valóságosságának alapkérdését is, felvetvén annak feltételezését, hogy a realitás magából eredően kétarcú, és örök kérdés, melyik pillanatban melyik arcának mosolyában bízhatunk, de ha túlságosan elbizonytalanodnánk a narráció hitelét illetően, Szentkuthy is beveti az elbeszélők ősi hitelesítési formuláját, miszerint „minden úgy történt, ahogy elmesélem”. S a mese során Apolló pápa beleszeret Pendragon királyba, akiről kiderül, hogy a legszebb nő a világon, aminek valószínűségét az uterusra (méhre) utaló Uther keresztneve már a szöveg kezdetétől előrevetíti, s aminek valószínűségét a keresztnevből kiolvasható Penis és Dragon szavak csak mélyebb freudi vermekbe lökdösnek. Ez a Pendragon, aki „szép, mint Jézus” hatvan év távolából idézi meg azt a legendát, ami szerint Jézus vérvonala a francia Meroving-dinasztiában folytatódik, és hogy a Szent Grál utáni nyomozás Írországra vezet, amiből Dan Brown megírta *A Da Vinci-kódot*, de nem a bestsellerhez hasonló szakroblaszfém-krimi-fantáziaként, hanem a legközvetlenebb emberközélebről, ahol Isten és Jézus pártás a mindennapi létben: „– Szent kinyilatkoztatásból tudjuk, hogy az Úr Jézus holtteste nincs Jeruzsálemben, mert a bűnbánó Magdolna vette azt magához, hajóra tette, és vitte magával, hogy csak az övé legyen... a Hesperidák napnyugati tájai felé. Messzi, nagyon messzi akarta vinni, hogy utol ne ériék, és rá ne találjanak. Útközben bűnbe esett, a régi életmód újból hatalmába kerítette: Ciprusban a cirkuszban táncolt, és utána eladta magát mindenkinek, hogy egyetlen éjszakán kárpótolja magát azért, amit eddig elfelejtett... reggel azonban nem találta a koporsót. Faggatta cselédeit, a szomszédokat, a boltosokat és a városkapu strázsáló őreit, mind ugyanazt mesélték: láttak egy sápadt, szomorú, összeszebezt és nagyon koldus külsejű férfit, amint egy gyalulatlan deszka koporsóval a hátán ment a kikötő felé. Magdolna, összetépvé a bőrét bánatában, rohant a mólókhoz: de az a hajó, melyre a koporsós szegény ember szállott, már elment. Magdolna tíz marokkal szórta az éjszaka szerzett pénzét a hajósoknak, hogy valamelyik vigye őt utána. Ez meg is történt, és Magdolna másodszer is olyan őszintén bűnbánó volt a tenger viharos éjszakáin, hogy az Úr megbocsátott neki, és mikor Marseille-ben partra szállt a bűnös asszony, a parti hordók között... mintha csak meg akarta volna szegyeníteni Magdolnát... megtalálta a koporsót, benne az isteni holttesttel. Éppen a Mennybemenetel ünnepét ülte az egész város: mialatt a biborosok és érsekek hermelines és ékszeres seregei hatalmas szónoklatokat mondtak a Mennybemenetelről az utcán, rögtönzött szöszékeken, Magdolna egy kis éjjeli menedékhelyen kuporgott a római katonák elhajigált derékszíjával átkötözött deszka koporsó mellett. Így jutott el Angliába, Skóciába, Írországra. Értetted, amit mondtam?!”

A történet, még ha nem is kerekedik fantáziás theo-krimivé, a számtalan, nehezen követhető indázása ellenére visszatér eredeti medrébe, még ha az első olvasásra nem is tűnik egyébként, mint örültek kavalkádjának, amelyben a megjelenő alakok „mind örültek és szomorúak a maguk módján”, Pendragon pedig definiálhatatlan, hiszen „egyszerre volt mártír és szfnx, királyi dáma és megközelíthetetlen színes kísértet: ördög előtt Babilóniából és gyöngéd közvetlenség”.

Legvégül térjünk vissza a regény kéziratlapjainak hátoldalára írott megjegyzésekhez, ahogy azt Tompa Mária is tette *Pendragon...*-kommentárja végén. Az utolsó főlíon a tartalmi kivonat mellett szereplő feljegyzésből kiderül, hogy ez a regény is, akárcsak a *Cicero vándorévei* részben „Trumcsi bácsi” kocsmakertjében készült, s ahol a mű félbehagyásának

napján, 1947. július 31-én az időjárás némi kellemetlenséget okozott a békés italozás és az alkotás szárnyalása során:

2 féldeci

1 piccolo

2 fröccs + 1 fröccs + 1 fröccs = 4 fröccs

reggel = 3 féldeci + 1 buci

(törés = /szél!/ = 1 féldecis + 1 piccolós pohár.

1947. július 31. csütörtök de. = „Budagyöngye” adósság!

A feljegyzésből kevés fantáziával elképzelhetjük Szentkuthyt a kocsmakerti jelenetben, miközben a kéziratpapír hatalmas árkusai fölé hajolva menti a hirtelen feltámadt szélről a papírokat, miközben vagy ő, vagy a szél lesodorja az asztalról a poharakat. Ez a regény szempontjából érdektelen epizód bizonyára ugyanúgy beleszervesült volna az elbeszélés középkori fantáziájába, miként az író magánéletének egyéb fontos vagy éppen marginális eseménye, ha ezen a szeles csütörtök délelőttön Szentkuthy nem tett volna pontot a Pendragon király és XIII. Apolló pápa káprázatos színes, ugyanakkor kilátástalanságtól terhes történetének végére.

Fazekas Sándor

Kommentár egy novelláskötethez

Latzkovits Miklós: Laboda

L. M. 1963. május 13-án született Szegeden, Magyarország tündöklő metropolisában. Félig tudós, félig művészcsalád sarja; ez magyarázza egyrészt az elmeorvosokhoz, másrészt a zenéhez fűződő erőteljes érdeklődését, illetve vonzalmát, sőt, a *Tisztelt Szerkesztőség!* című írás narrátorára is hatással lehetett ideg orvos édesapja alakja.

Ugyanakkor persze szó sincsen arról, hogy a referenciális olvasat kizárólagos lenne, bár (még) mindig ez a legkönnyebben nyíló ajtó. Egynémely kritikusa például felrója a szerzőnek, hogy Szegedet aligha lehet tündöklő metropolisnak nevezni. Az iróniát és az öniróniát természetesen nem tanácsos komolyan venni, bár az nem a szerző művében, hanem az olvasóban képződik meg. A szerző felelőssége, hogy jeleket adjon, amelyek ebbe az irányba mutatnak, szerintem pedig ilyenből is számtalan van. (Nem tudom, a valótlan állításokra miért nem inkább azt a példát hozta a recenzens, hogy a hét vezért véletlenül sem hívták Lélnek, Örsnek meg Kundnak, satöbbi, mint *A magyarok dicsősége* című novellában? Hogy ennél a múltnál maradjunk, tudomásunk szerint egyetlen magyar kalandozás vezéreit sem hívták Alessandrónak, Bartolomeónak, Caiónak, Domenicónak, Ettoreának, Federicónak és Georgiónak [a nevek Dino Buzzati egyik írásából származnak].) De ez a kötet nem is a valós történelmi eseményeket kívánja nagy akribiával rögzíteni, mint ahogyan Szegedet sem olyannak írja le, amilyen; inkább olyannak, amilyennek ő láttatni kívánja.

A magyar történelem, a múlt- és jelenbeli történelmi helyzetek láthatólag erősen foglalkoztatják az elbeszélőt. A hét vezér kétes értékű sikerei a nyugat-európai kalandozások során, a hagyományos „szitty-szitty” kiáltás és a történelem számos más ártírt epizódja tanúskodik erről. Nemzeti sportunk, a bokszt, amely egyértelműen az ember saját fejének a megalkuvás nélküli gyepálását jelenti – nem is akármilyen keménységű eszközökkel: esetenként vasúti mozdony segítségével (Laboda, a bokszoló) –, szintén mutatja a történelemhez, a nemzeti hagyományokhoz, illetve a magyarság önostorozó (sőt önpusztító) mentalitásához való ironikus hozzáállást.

Mégis, az irónia a saját helyzetére irányítva a legerősebb: a *Laboda, a lázadó* című írás a bölcsészettudományokkal foglalkozók egyre inkább ellehetetlenített helyzetét ábrázolja, olyan maró gúnnyal, amelyre az irónia kifejezés már meglehetősen erőtlennek látszik: egy nagy magyar bölcsészlázadásról számol be, amelynek vezetője a szegedi illetőségű Laboda. A bölcsészet és az írásművészet elefántcsonttoronyába zárkozott, a végsőkig specializálódott tudással rendelkező magyar értelmiséginek úgy látszik nagyon is van mondanivalója a politika felé is. (Ezt talán úgy lehetne fordítani, hogy jó lenne, ha nem büntetnék marginális léttel azt az egyre kisebb létszámú embercsoportot, aki valamilyen szokatlan, rendellenes perverzitótól vezérelve a humán tudományok művelését tekinti szakmájának. Talán úgy mondhatnánk, nem csak kenyérral él az ember, de éppen ezért jó lenne, ha adnának kenyeret azoknak, akik ezt a bibliai eredetű igazságot képviselik, bár természetesen, hogy ki mit hall ki a szövegből, az már kizárólag magára az olvasóra tartozik.)

Hangsúlyozottan fikciós irodalom és rögválóság, önirónia, irónia és valódi szenvedély keveredik a kötet írásaiban. A szerző (például a *Tisztelt Szerkesztőség!* című írásban – 51–72. o.) azon

a keskeny határmezsgyén jár, ami a kívülről dilettantizmust elválasztja a bennfentesek dörszölt poénjaitól. (L. M. tisztában van helyzete marginális mivoltával: ez még csak a második novelláskötete, és Szegedről tesz kísérleti kirándulásokat a Budapest-központú honi szépirodalom berkeibe.) E novella esetében szemlélatomást sikeres volt a kísérlet, hiszen a „tiszelt szerkesztőség” – a *Jelenkor* folyóiraté – első díjjal jutalmazta a művet. Ezen írás komponensei jól azonosíthatóknak tűnnek: Italo Calvinóból, Jorge Louis Borgesből, némi Poe-ból és a narratív helyzetre való ironikus rájátszásból áll. No és persze felfedezhető Hermann Hesse *Az üveggyöngyjátékának* hatása is: az Olvasó (a mű főszereplője) által alkalmazott, olvasmányokat összekötő gondolatfutamokban, amelyek hasonlatosak Hesse szemet gyönyörködtető gondolati konstrukciójához. Calvino *Ha egy téli éjszakán egy utazó...-jából* az olvasási testhelyzetekre vonatkozó részt írja tovább, és a Csáth Géza-féle idegorvos feljegyzései-hagyomány is feldereng. Olybá tűnik, ezt a jól kitapintható hagyomány-jelenlétet sikerül egyedi jellegűen ötvözni: az önirónia fenntartja a szöveg komponensei közti egyensúlyt. Az alapötlet maga is ironikus travesztia: a Szerző halála helyett az Olvasó halála. A szerző is, akárcsak jómagam, vélhetőleg Szivegi Csabától hallhatott az OuLiPo-csoport irodalmi kísérleteiről, amelynek célja a krimi teljes mátrixának megalkotása: olyan generátoré, amely létre képes hozni a létező összes bűnügyi történetet. Egyetlen variáns marad ki: amelyben maga az olvasó a tettes; nos, Latzkovits egy olyat is feltalál, amelyben az olvasó nem bűnös, hanem áldozat. No persze, erre az egyre nincsen hatalma a Szerzőnek: hogy saját olvasójának sorsát ábrázolhassa. Calvino erről játékos magabiztossággal nem vesz tudomást: regényének (novellájának) hőisévé az Olvasót teszi meg (az olasz regényben az Olvasó is csatlakozik hozzá). Latzkovits nem vonja ugyan be olvasóját az elbeszélésbe (csak mint egy nyílt levél olvasóját, amely nem neki szól), hanem az „ideális” (?) Olvasóról szól, aki nemcsak hogy nem csak kenyérről él, hanem egyáltalán nem igényel mást a létfenntartáshoz (a levegő oxigénjén kívül), csak és kizárólag olvasást. Az az olvasó, akit Joyce tételezett magának: eszményi álmatlanságtól szenvedő, eszményi olvasó. A szerkesztőséghez címzett levelet egy idősebb ideggyógyász írja, aki mindeddig sosem kacérkodott irodalmi karrierrel, ám a szöveg végén elhatározza, hogy írni fog. A levelet pedig úgy írja alá: *egy néhai olvasó* (kis o-val). Ez meglehetősen talányos pontja a szövegnek: talán a meghalt Olvasó nevében beszél? Vagy most, hogy a szöveg végén íróvá lett, leszámolt az olvasói léttel? Netán alteregójának története volna ez az egész? Még talán ez utóbbi a legvalószínűbb s legizgalmasabb. Ez esetben azonban egy „intellektuális” krimit olvasunk, amelynek valóban kevés köze van Philip Marlowe-hoz; maga a szöveg azonban a történet valódi krimi voltát erősíti: a gyilkosságot a szerző (az ideggyógyász) követi el azzal, hogy tollat és egy kapcsos könyvet ad az Olvasó kezébe. Az Olvasó írni akar, ám nem jut tovább négy mondatnyi szövegnél: az összes lapot piszkozatok előállítására fordítja, s csak egyetlen lap marad a könyvben, ezzel a rövid szövegkezdettel. (Amit itt L. M. megír, az voltaképpen minden kezdő író félelme: mi lesz, ha megmarad örök olvasónak, s gátlásai erősebbek lesznek, mint a közlési kényszer? Az elbeszélő utóiratbeli magabiztossága az ezzel a félelemmel való leszámolásra utalnak. Az elbeszélő azonban nem L. M.)

A kötetkezdő és a kötetzáró novella (*Találós kérdés, Gyakorló olvasmány*) az, amely a *Tiszelt Szerkesztőség!* című, a kötet közepén elhelyezett (s így kétségtelenül középponti) íráson kívül áll az így két részre osztott Laboda-cikluson. Ezt a „hárompillérű kompozíciót” bonyolítja *A magyarok dicsősége* című darab, amely közvetlenül a középső novella előtt található. A szemléletesség kedvéért képlettel is leírhatjuk:

(T.) (L. L. L.) (M. Tsz.) (L. L. L.) (Gyo.),

ahol T a *Találós kérdést*, L a Laboda-történeteket, az M. *A magyarok dicsőségét*, a Tsz. a *Tiszelt Szerkesztőség!*-et, és Gyo. a *Gyakorló olvasmányt* jelenti. Tiszta, világos, áttekinthető, még ha kicsit asszimmetrikus is.

A Laboda-történetek alternatív önéletrajzokként is olvashatók; a gyomnövény mint álnév azért utal némi öniróniára, illetve saját küldetésével kapcsolatos szkepszisre, amellyel, hogy természetesen Vörösmarty-, illetve Nemes Nagy Ágnes-utalás is. Ezek közül bonyolultságában, felépítettségében talán a *Laboda, a néma clamator* a legjobb. Ez is, mint a többi Laboda-történet, alternatív, mágikus realista leírása az L. M. körül található valóságnak, s ezzel együtt – Laboda alakjában – magának L. M.-nek is. A lehetséges világ talán ebben a novellában szív fel legtöbbet a valóságból, és transzformálja azt a maga képére, illetőleg hasonlatosságára.

A *Találás kérdés* megfejtését illetően volt egy sejtésem, amelyet végül a szerző maga is alátámasztott; bár neki nem merem előállni vele. A szöveg arra buzdít, hogy fogjuk fel jelsorozat-ként: ne a történetre, hanem az írásjelekre koncentrálni bogarásszuk végig. A kérdés voltaképpen az, hogy megfelel-e a szövegbeli elbeszélés bizonyos jelsorozatbeli kritériumoknak, mint az írásjelek (s ezen belül külön a vesszők) száma, az „és” kötőszó és a névelők száma, illetve bizonyos tiltott szavak elkerülése. A megfejtés szerint azért hullott porba a feje Sánta Ernestónak, a király feladatát megoldani igyekvő elbeszélőnek, mert a kritériumok a Latzkovits által írt novella egészére vonatkoznak. (Minden rokonszenvem kifejezése mellett is meg kell állapít-sam:) a probléma az, hogy a dolog nem áll, hiszen a tiltott szavak listájáról a szöveg egyetlen egy elemet sem sorakoztathatott volna fel: az egyetlen lehetséges megoldás a körülírás lehetett volna. Mindamellet azonban a szöveg elérte célját: jelsorozatként szemléltem.

Az utolsó novella egy tragikus esemény irodalmias átírata. Ez a novella is tartalmaz feladványt: egyszerűbb stílus (pl. médiák, médiumok helyett) és bonyolultabb logikai hibák tarkítják. Mivel azonban a megfejtés téje nem csekély (könyvjutalmat ígértek az első három megfejtőnek), e titkok feltárásától e helyütt eltekintünk. A kritikának nem az a dolga, hogy végképp elrontsa az olvasói felfedezés örömét. Úgy gondolom, a felsoroltakon kívül is jócskán maradt még olyan mondanivaló, amiért érdemes elolvasni Latzkovits írásait. Ugyanakkor nem tudom megítélni, milyen lehet úgy olvasni ezt a munkát, hogy nem ismerjük a szegedi szellemi környezetet és magát a szerzőt. *Igy* olvasni mindenesetre jó és vigasztaló: a mesélőkedv legyőzi a hallgatást, a derűs önirónia a pesszimizmust, amelyben minden egyes magyar clamatornak osztoznia kell népünk fiaival és lányaival. (Tipikus hiba: az elemző abban a tónusban beszél, amelyben a vizsgált műalkotás.)

(Az elemzésben valamivel több mint 126 vessző, 87 pont, 5 pontosvessző és 6 kérdőjel, számos stílus hiba és logikai önellentmondás található.)

Kovács Krisztina

A kritika terhe

Nagy Boglárka: Vándorló történetek

Nagy Boglárka kötete *Vándorló történetek. Kritikák a kortárs magyar irodalomból* címmel a Kijarat Kiadónál jelent meg 2007-ben. A cím szövegek közti utazást ígér, ezt a mozgásban levést erősíti a szellemes címlap, az Edward Hopper *Másodosztály* című festményét felhasználó borító. Az amerikai nagyváros életképeit ábrázoló művész világa az átmenetiségek, határsávok atmoszférájából építkezik, képeinek gyakori motívuma az elutazások és megérkezések közege. Tökéletes választás egy olyan kötethez, amelynek e fogalmak olvasási stratégiát kínáló hívószavai. A kötet felütése vándorlásra csábít egy olyan szöveg univerzumban, amelynek darabjait dialógusok, töredékek, ismétlődések alakzatai kötik össze. Tudatos és határozott kritikusi magatartás bontakozik ki előttünk, amelyben a szerző maga is nagy jelentőséget tulajdonít a borítók és fülszövegek, fotók által kijelölt elváráshorizontnak (L. a Schein Gábor regényéről írt elemzés egyik mondatát: „Nem megszokott portréfotó van elhelyezve az íróról, hanem egy nagyon is személyes, meghítt családi pillanatfelvétel, amely a Lázár! borítóján ráadásul ki is színesedik.”)

Nagy Boglárka könyve az elmúlt években folyóiratokban publikált kritikák gyűjteménye, a jól komponált szerkesztés eredményeképpen ezek a szövegek valóban és nemcsak a kronologikus sorrend miatt kerülnek egymás intim közelébe. Kritikakötetről írt kritika esetében a legfontosabb szempont a kritikus magatartás vizsgálata, arca és jellege lehet. Olvasása során bátran rábízhatjuk magunkat a szerzőre, ízlése, világmodellje/i mentén haladhatunk, az egyes szövegekről kialakított véleménnyel való egyetértés érzésem szerint itt másodlagos. Bár a kötet, ha a műfajok szigorúbb szabályait követjük, kritikákat és tanulmányokat egyaránt tartalmaz, a publicisztikák élvezetes és közérthető stílusú koherens szövegvilággá épülnek, és valóban, a szerző ízléséről is pontos képet kapunk. Ezt nyomatékosítja a borító után immár második keretként, fedőlapként szolgáló, az egymást folytató könyvek természetéről szóló Virginia Woolf-idézet is („a könyvek folytatják egymást, tekintet nélkül arra a szokásunkra, hogy külön-külön mondunk róluk ítéletet”).

Az itt megnyíló olvasói-elemzői világképbe jó bevezetőnek bizonyul az első tanulmány, Dérczy Péter *Vonzások és választás* című, összegyűjtött írásokat tartalmazó szövegéről írt ismertető. Dérczy elemzéseinek a kritikátörténet-írás kánonjában való elhelyezése során a szerző alkalmat talál az utolsó két évtized magyar kritikai és prózapoétikai történéseinek elmondására. Saját kritikusi magatartását is előlegezi ez az írás. A világot, önmagát és a kritika műfaját meghatározó kiindulópont, széles és jól követhető ösvény a tárgyalt művekhez. Az ötletes címválasztás (*Bányászoknak valóságos kincs*) a cikk bevezető jellegét erősíti, a kritika műfajával szemben támasztott sokféle elvárás meghatározása is lehetne. Az idézet *A fiú csodakürtjéből* Dérczy kötetére és az ezután következő szövegekre egyaránt alkalmazható.

A tanulmánygyűjtemény széles, sokrétű elméleti bázissal dolgozik, ez a háttér azonban nem terheli túl a szöveget, az elemzések szövegközpontúak, az elméleti szakirodalmat a szerző finoman állítja az elemző magatartás szolgálatába. Ahogy a választott írások is palimpszeszteként működnek, egy a világirodalmi, magyar irodalmi és elméleti hagyományokra többszörösen is reflektáló, egymással is párbeszédbe lépő irányhoz sorolhatók, a kritikus magatartását is ez a nyitottság, a szövegek lezárhatatlanságába vetett hit vezérli.

A kritikák többsége idézettel indul és zár, a fragmentáltság poétikai hagyományát, a szövegek végtelenségét és egymásba kapcsolódását ígérve és hangsúlyozva. A bevezető utáni elemzés Bertók László *Deszkatavas* című verseskötetét vizsgáló kritika, címével és preambulunként szolgáló kezdőmondatával támasztja alá ezt a törekvést. A „*S hogy folytatódik, s hogy így határtalan*” cím alatt éppen a Goethétől kölcsönzött idézetet olvashatjuk: „*Ami az emberrel rendszerint megtörténik, az többször ismétlődik mint hinnők, mert az ilyesmit leginkább természete határozza meg.*” A másik Bertók-elemzésben (*Botolás, vacakolás, súlyosbítás. Bertók László: Valahol valami*) is ott bujkál, bár csak zárójelben található az olvasás ideális módját kijelölő mondat: „*Kor-szerűség alatt értsük most az olvasásra való felhívás képességét – Almodóvárral szólva: beszélj hozzá!*” Nem lehet nem észrevennünk ebben a szövegben a kritikai kánon rései alá hálót tartó figyelő magatartás törekvését, a kötet valamennyi írását ez a felfogás jellemzi.

A témaválasztás sok esetben lokális szempontokat figyelembe vevő, topografikusan is meghatározott. A *Jelenkorhoz és/vagy Pécshez kötődő szerzők* (L. a Makkay Ida költészetéről írt elemzés: *Gazdátlan idő, a Bertókról közölt írások*) mellett a kötetet leginkább szervező momentum a töredékek poétikájába tartozó, már emblematikussá vált művek tárgyalása. Elsőként kívánczik ide a szerző szűkebb kutatási, érdeklődési területét jelentő Mészöly-próza vizsgálata, a *Fekete gólyáról (Mi baj lehet a fiúkkal?)* és *Az atléta haláláról („Egy séta törmelékei”)* írt elemzések a *Vándorló történetek* arculatát meghatározó írások. Kompozicionális, filológiai, keletkezéstörténeti aspektusokat követő magatartásuk miatt ezek inkább a tanulmány műfajába sorolható szövegek. Bár a kötetben egymástól távolabb helyezkednek el, talán nem véletlenül fogják keretbe a különböző dokumentumformákból, töredékekből építkező (*Az emlékezet terhe. Alkalmi vázlat Sándor Iván Tengeri kavicsáról; Bontatlan sírok. Miklya Luzsányi Mónika Te csak táncolj szépen*) és az eltérő narratív formákat, elbeszélésmódokat működtető (*Nyugtalan hatású részek. Schein Gábor: Lázár!; Poós Zoltán: Az alkony fokozatai*) regényeket elemző írásokat. A Mészöly-próza minden szempontból jó kiindulási és vonatkozási pont, Nagy Boglárka téma iránti elkötelezettsége és kutatási eredményei közismertek (Legutóbb Thomka Beátával közösen Mészöly műhelynaplóját rendezték kötetbe. *Műhelynaplók*. Kalligram, 2007).

Az időtlen és önmagukba visszatérő történetek, az így létrejövő „*mágikus*”, de a történeti elbeszélésmód formái közelében maradó elbeszélésmód hagyományai a közelmúlt irodalmi szövegeinek is meghatározó tényezői. Ez a benyomásunk Nagy Boglárka kritikáit olvasva csak erősödik, nem meglepő, hogy az említett hagyomány előtt invenciózusan és tisztelettel adózó regény, N. Tóth Anikó *Fényszilánkok* című szövege is vizsgálat tárgya lesz. A szépirodalmi szövegben kipróbált elbeszélői módot, mint elemző-elméleti magatartást N. Tóth Mészölyről szóló írásait tartalmazó kötetében is érvényesítette. (*Szövegvándor. Közelítések Mészöly Miklós prózájához*. Kalligram, 2006). A „*mester*” keze nyomát (dialogicitás, „*szikárság*”, szenttelen elbeszélői magatartás problémái) Nagy Boglárka kritikagyűjteménye is magán viseli. Az önmagára folyamatosan reflektáló, magát mint egyetlen mitológia végtelen számú változatait meghatározó szövegvilág előtt tiszteleg kritikus és szerző. A kapcsolódási pontok meggyőzően bizonyított olvasási módok, véleményem szerint Mészöly pannon-novellái problémamentesen kerülhetnek kapcsolatba a kötetben elemzett Tolnai Ottó szövegvilágával (*Belébeszél minden. Tolnai Ottó: Ómama egy rotterdami gengszterfimbén*). Erről a mindenen áthatoló párbeszédeességről a szerző elemzésében ezt olvashatjuk: „*S hogy tovább fokozzam: a palicsi szerző régi és új kötetei szép összevoisszaságban felelgetnének egymásnak és az őket fellapozó, kíváncsi olvasónak.*”

Nagy Boglárka kritikái erős filozófiai, irodalomelméleti alapról indulnak el, e szövegek beépülése azonban nem terheli meg sem a tárgyalt életműveket, sem a kritikák logikai vázát. A gondolkodástörténeti alapozás az életművek belső mozgásainak feltárását segíti. A sokszor új szempontú kontextualizálás érzékeny elemző közelítést mutat, amelyben a problematikus fogalmak feltárása (pl. kritikus kánon, nemzedék hagyomány) elsődleges feladat. Jó példái ennek a Bertók- és Baka-életmű kritikai besorolhatatlanságának azonos attitűdjére vonatkozó megjegyzések, vagy a Tóth Krisztina verseskötetéről (*Hétköznapi halálközások. Tóth Krisztina: Síró ponyva*) írt ismertető nemzedéki hagyományt kutató kérdésfelvetései.

Gondolkodói háttér és kritikus magatartás egyensúlyára az egyik legjobb példa a Szabó Magda regényéről írt elemzés (*Párhuzamos életrajzok. Szabó Magda: Für Elise*). A szöveg az önélet-

írói paktum, önéletrajzi tér ismert elméleti horizontját használja fel a referenciális-fiktív Szabó Magda „szövegtenger” vizsgálatához. A sokszor feltett, kézenfekvően kínálkozó kérdést – jellegzetes női elbeszélői, vagy ennél rétegzettebb, egyedi narratívával állunk-e szemben a Für Elise esetében – a kötet egyik legélvezetesebb tanulmánya válaszolja meg.

A határozott hang, felismerhető identitás jellegzetes megszólalási módjai jellemzik Tóth Krisztina *Vonalkód* című novelláskötetét. A róla írt elemzés, a címadó írás (*Vándorló történetek. Tóth Krisztina: Vonalkód*) bátran néz szembe az értelmezői közeg komplexusaival, saját maga számára is olyan csapdákat mutat meg, amelyek láthatóvá tétele egy ideális olvasói világ utópiájának ígérete. Olvashatóság és népszerűség, szövegtípusok hierarchiája, Nagy Boglárka meggyőző értelmezésében legalábbis „átugorható akadályok”, de mindenképpen vizsgálandó jelenségek. Álljon itt néhány sor ennek bizonyítására: „Tóth Krisztina népszerűsége nem új keletű, mégis ritka esete az övé: a líra felől érkezően kevésbé szokványos a szélesebb nyilvánosság köreiből ismertté lenni, olykor nehéz is megérteni, egyik vagy másik költő, író műve miért vagy mitől lesz inkább láthatóvá, mint a másiké.” Vagy: „Megtartóztatnám magam attól a kényszeres összevetéstől, amely a kitűnő költőben – a rácsodálkozó gesztusával – előbb-utóbb felismeri a kitűnő prózáirót.”

Ugyanez az elméleti kimunkáltság és finomság jellemzi a Kiss Ottó novelláskötetéről (*Ország a plafonon. Kiss Ottó: Angyal és Tsa*) írt ismertetőt. Radomir Konstantinovičnak a vidék filozófiájáról, mentális térként való megképződéséről írt gondolatai, a magyar novellahagyomány archetipikus jegyeinek felvázolásával együtt olvasva komplex, alapos elemzés építőköveivé válnak.

A történelem megszólalási módjai, egyén és csoport történetének kapcsolatai a kortárs szövegek alapproblémái. A legújabb kori magyar történet eseményei változatos és kevert műfajú szövegekben jelennek meg, ezek a regények a kritikus vizsgálódásainak fontos terei. A gyermek narrátorok Schein Gábor, Miklya Luzsányi Mónika, Bánk Zsuzsa, Kovács István, N. Tóth Anikó regényeiben az észlelés érzékenységének hordozói. Ez az elbeszélői mód a történelem elmondhatóságának bizonytalanságát és mindenhatóságát egyszerre megjelenítő formai hagyomány megmutatása. A téma módszertani kérdéseit a Hayden White esszéjét (*A történelem terhe*) címében is felidéző írás problematizálja (*Az emlékezet terhe. Alkalmi vázlat Sándor Iván Tengerikavicsáról*). Történeti és magánemlékezés szimbolikusságának azonossága, a köztörténet mindenhatóságának cáfolata a szépirodalmi szöveg működésére is érvényes stratégia. Sokszor és sokat idézett elméleti irány, érvényessége az elemző számára követendő magatartás.

A szerző sosem mulasztja el a vizsgált szöveg, életmű kritikai hagyományban, magyar és világirodalmi kontextusban való elhelyezését, és sok esetben, ahogy az előző példákban is jól látszik, a filozófiai összefüggések tárgyalását. A kötet utolsó kritikájának (*Nyelvödüh és nyelvoszomor. Parti Nagy Lajos: A fagyott kutya lába*) zárómondata Nagy Boglárka kritikáinak a nyitottság szándéka ellenére is tökéletes kerete: „De hát miért ne legyünk maximalisták?” Nagy Boglárka kötete ebben a szellemben íródott, még ha, és ez sok szöveggel dolgozó kritikakötetről lévén szó természetesen is, minden ítéletével, például a Poós Zoltán regényének (*Az alkony fokozatai*) vázlatosságáról, vagy a Parti Nagy Lajos kötet (*A fagyott kutya lába*) következtlen felépítéséről szóló megjegyzéseivel nem is értek egyet.

(Kijárat Kiadó, 2007)

Sándor Iván

Olasz Sándor hatvanéves

(Mintha)lexikon-szócikk

A *Tiszatáj*t indulásától a népi irodalom hagyományainak ápolása határozta meg. Mindenekelőtt Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron, Sütő András szellemisége-művei, irodalmi ízlése. Az őket követő nemzedékekből Nagy Lászlóé, Csoóri Sándoré, Ágh Istváné, Utassy Józsefé, Nagy Gásparé.

Olasz Sándor a hetvenes évektől munkatársként, majd olvasószerkesztőként dolgozott a folyóiratnál. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójától nagyobb szerepet vállalt. A *Tiszatáj* újabb arculatát már ő formálta, előbb főszerkesztő-helyettesként, jó ideje főszerkesztőként.

A huszonegyedik századi *Tiszatáj* az ő gyermeke. Érdeme, hogy a lap lépést tart a kor-szak irodalmi változásaival, otthont ad a legjelentősebb mai szerzőknek, és az új nemzedékek képviselőinek is. Egyetlen feltétele a minőség, az esztétikai érték tisztelete. Szerkesztői metodikája figyelmes, megbízható. Ritkán vállal kompromisszumokat.

A váltás nem ment könnyen. A világirodalomban való tájékozottságot, a teoretikus munkában való jártasságot kívánt. Nyugalommal, körültekintő munkával teremtette meg a huszonegyedik századi *Tiszatáj*t, miközben megőrizte mindazon értékeket, hagyományokat, amelyek a múlt századból a mában is érvényesek. (Segítője Hász Róbert és Annus Gábor.) Közben a szegedi egyetem tanszékvezetője lett. Nemrégiben megkérdeztem egyik legjobb folyóiratunk szerkesztőjét, miképpen vélekedik irodalomkritikusi munkásságáról? Az egyik legjobb regényelemző, mondta elfogulatlanul. A huszadik század nagy regény-íróiról jelentetett meg magas színvonalú köteteket. Megszervezte az egyre elismertebb *Tiszatáj* Kiadót. Sok jeles író köszönhet sokat neki.

Személyesen

Ha Sanyi megérkezik a nemesgulácsi szőlőhegyre, vagy a Mexikói úti dolgozószobába, az első nagy kérdés, hogy a törkölyömmel vagy az átnyújtott barackpálinkával koccintsunk-e? Gulácson az öreg szekrény tetején tartom a pálinkásüvegeket (csak akkor emelek le egyet, ha vendég érkezik). A szekrényt, amiként a belső szoba többi parasztbútorát az öreg ház hajdani tulajdonosa hagyta ránk. Csak az íróasztalom újabb. Miközben ezeket a sorokat írom, ha felpillantok, az ablakon túl a Gulács kúpja, a Tapolcai-medence a Haláppal zárt kagylója. Néztük ezt sokszor Sanyival, Évával, Attilával együtt. Attila ilyenkor fotókat is készít, rólunk is, a tájról is.

Az Olasz család tíz éve járt itt először. Ez abból is pontosítható, hogy a falon keretezve az akkor a gimnáziumot éppen befejező fiatalember vízfestéssel készült, nekünk ajánlott Balatoni hajók című képe. Az a diák egy évtized alatt nagy jövőjű, de már múlttal, tucatnyi

sikeres kiállítással is rendelkező festőművésszé érett. Közeli látáshoz, hogy pályaalakulásában milyen szerepe van Sanyi művészi horizontjának, pedagógiai figyelmének, Éva kivételes gondoskodásának.

Szegeden az Olasz-otthonban is meghíten beszélgetünk. Attila többnyire szótlánul hallgatja a dialógust, Zsuzsa és Éva itt is, ott is a veteményesről, a virágoskertről, a szőlőről cserélik ki tapasztalataikat.

A közös munka

A kétezres évtizedtől lettem a Kalligram szerzője. Szigeti Lászlóval, később Mészáros Sándorral abban állapodtunk meg, hogy a regényeket a Kalligram, az esszéket a Tiszatáj Kiadó adja ki. Sanyi 2001-ben jelentette meg *A másik arcot*, azóta további öt kötetet, most dolgozunk a hatodikon. A közös munka a nehéz könyvkiadási körülmények ellenére is zavartalan, könyvszerkesztői figyelme is kivételes. Közben az egyre magasabb színvonalú folyóiratmunka, a tanszékvezetés, tanulmány-kritika írás, kapcsolat tartása a nyomdával, terjesztőkkel. Panaszt nem hallottam még tőle a munkára, legfeljebb a látóhatár sötétedése, az intézmények működészavara miatt közösek az aggodalmaink. De a családi háttér, a tanítványok, barátok, a gyönyörű szegedi kert segít a történelem mindennapiságának elviselésében.

Most július van, a hatvanadik születésnap hónapja. A *Forrás* nyári dupla száma már megjelent, a szeptemberi szám a nyomdában, Füzi Laci októberben hozza a köszöntőmet.

Az újabb munkákra, de mindenekelőtt az egészségre szeretnék mielőbb koccintani Sanyival.

A Nagy Gáspár Alapítvány felhívása

Az alapítvány emlékház kialakítását tervezi Nagy Gáspár bérbaltavári szülőházában, amelyben emléket állít alkotói, szerkesztői (*HITEL* folyóirat és a *Katolikus Rádió*) és közéleti (*Bethlen Gábor Alapítvány*) munkásságának. Az emlékházat kulturális központként, irodalmi táborok színhelyeként kívánja működtetni. Az alapítvány őrzi Nagy Gáspár költő, író, folyóirat- és rádiós szerkesztőnek a magyarság hagyományaihoz, a kereszténység örök értékeihez szorosan kötődő életművének szellemiségét. Az alapítvány célja, hogy az életmű a nemzeti kultúra szerves részévé, annak eleven hagyományává váljon.

Az alapítvány **BANKSZÁMLA SZÁMA: 10918001-00000086-00100014**

Postacím: Nagy Gáspár Alapítvány 2092 Budakeszi, Felkeszi u. 17.

e-mail: bela.petrik@t-online.hu

honlap: www.nagygaspar.hu

Az Alapítvány a Nagy Gáspár-i életmű teljesebbé tétele érdekében felkérte leányát, Nagy Rékát, hogy az összegyűjtött leveleit rendezze sajtó alá. Kérünk ezért minden barátot, ismerőst, hogy a birtokában lévő Nagy Gáspár által írott levele/ke/t és a szükségesnek ítélt megjegyzéseit a fenti címre eredetiben vagy másolatban küldje meg. Az Alapítvány gondoskodik a levelek archiválásáról, digitalizálásáról, szakszerű feldolgozásáról és kötetbe rendezéséről.

Köszönjük segítségét és kérjük támogatását!

Nagy Gáspár Alapítvány

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

axel springer   **SZILÁDY**

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.
Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204
E-mail: szilady@axelspringer.hu
www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.